

11-12.SINIF SEÇMELİ TARİH

DERS NOTLARI

1. TÜRKLERDE DEVLET TEŞKİLATI

A. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI

1. İlk Türk Devletlerinde Devlet Anlayışı

Türklerde devlete **il** (el) adı verilirdi. İl aynı zamanda barış anlamında kullanılmıştır. Devleti yöneten hükümdar ülkeyi yönetme yetkisini **Göktanrı**'dan alır ve yaptığı tüm işlerden de **Gök Tanrı**'ya karşı sorumludur. Hükümdar töreye uymak zorundaydı. Türkler devleti **baba**, ülkeyi **ana** olarak kabul etmişlerdir. Eski Türk devletlerinde hükümdarın dünyaya hâkim olması anlayışı vardı. Buna **Türk cihan hâkimiyeti** denilirdi.

Türklerde devlet **bağımsızlık**(oksızlık), **halk**(millet), **ülke** ve **teşkilat** olmak üzere dört unsurdan meydana gelmiştir.

a) **Bağımsızlık**: Bağımsızlık duygusun oluşmasında Türklerin atlı göçebe bir hayat sürdürmesi etkili olmuştur. Orhun Kitabeleri'nde bağımsızlığın kaybedilmesi en büyük felaket olarak kabul edilmiştir. I. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra Çin esaretine giren Türkler bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Kürşat ve arkadaşlarının mücadelesi buna örnektir.

b) **Halk**: Türk devletlerinde halk sınıflara ayrılmamıştır. Fertler özel hukuk, ekonomik ve sosyal hürriyet ile özel mülkiyet hakkına sahipti. Devlet halk için vardır anlayışı benimsenmişti. Hükümdarın önemli görevlerinden biri de halkın huzur ve refahını sağlamaktır.

c) **Ülke (yurt)**: Devletin sahip olduğu ve üzerinde halkın yaşadığı topraklardır. Ülke kutsal sayılmıştır.

ç) **Teşkilatlanma**: Eski Türklerde devlet boyların birleşmesiyle oluşurdu. Her boy kendi beyinin başkanlığında sosyal, iktisadi ve idari bir teşkilata sahipti.

2. Türklerde Ordu

Türklerin tarih boyunca birçok büyük devlet kurmalarının temel etkenlerinden birisi güçlü ordulara sahip olmalarıdır. Bozkır göçebe hayatının zorlukları Türklerin mücadeleciliği ve disiplinli bir yapıya sahip olmalarına neden olmuştur.

Türk ordusunun genel özellikleri:

- Türk ordusunda ücretli askerlik yoktur. Halk kadın-erkek ayırt edilmeksizin her an savaşa hazır durumda olduğu için Türk milleti için **ordu-millet** deyiimi kullanılmıştır.
- Sürekli ordunun bulunduğu Türk devletlerinde ordunun temeli **atlı askerlere** dayanır.
- Türk ordusu **onluk sisteme** göre oluşturulmuştur. Buna göre ordu **onluk**(takım), **yüzlük**(bölük), **binlik**(tabur) ve **on binlik**(tümen) birliklerden oluşmuştur. Onluk sisteme dayanan ilk düzenli orduyu Hun hükümdarı **Mete** kurmuştur.
- Ordunun başında savaşlara kağan gider, diğer hanedan üyeleri birliklere komuta ederlerdi.
- Ordu; **merkez**, **sağ** ve **sol** olmak üzere üç sistemli bir yapıya sahiptir.
- Türk ordusunun temel silahları ok, yay ve kılıçtır.
- Savaşlarda **Turan taktiği** (hilal taktiği, kurt kapanı, sahte ricat) tekniği kullanılırdı.

- İlk Türk devletlerinde Kağanı koruyan seçme muhafız birliklerine **böri**, keşifler yapan akıncı birliklerine de **yelme** denilirdi.

3. Devlet Yönetimi

Türk devletlerinde merkezi yönetim kağan, ayukı ve kurultaydan oluşmaktaydı:

a) **Kağan**: Türk devletlerinde devletin başı ve hâkimiyetin temsilcisiydi. Hükümdar kutsal sayılır ve ona tanrı tarafından bazı güçler verildiğine inanılırdı. Tanrı tarafından verilen bu güçler **kut** (siyasi iktidar; yönetme gücü), **ülüg** veya **ülüş**(iktisadi güç; hükümdarın ülkeyi zenginleştirmesi ve halka bu bolluğu adil şekilde üleştirme paylaşırma gücü) ve **küç** (savaş yeteneği) idi.

Kağan olabilmek için **hükümdar ailesinden gelmek** ve **erkek** olmak şartı vardı. Töreye göre hükümdar iki şekilde tespit edilirdi: Kurultay tarafından seçilirdi veya baş hatunun en büyük oğlu seçilirdi.

Hükümdar unvanları; şan-yu kağan, yabgu, idikut ve ilteber.

Hükümdarlık sembolleri; otağ, taht, sancak, davul, sorguç, kemer, kılıç ve kamçı.

Hükümdarın görevleri; a. ülkeyi düşmanlardan korumak b. ülkede birlik ve barışı sağlayıp boyları bir arada toplamak c. töre kurallarını uygulamak ç. halkı adaletli ve eşit yönetmek d. halkı giydiren doyurmak, refah seviyesini artırmak e. ordunu başında sefere gitmek f. devlet görevlilerini atamak g. savaşa ve barışa karar vermek h. elçileri göndermek ve kabul etmektir.

Kağanın eşine **hatun** denirdi. Hatunlar kendine has tahtına oturur, kurultay katılır, elçileri kabul eder, savaşa katılır ve hükümdar öldüğünde çocuklar küçük ise bir müddet devleti hatun yönetirdi.

Kağanın erkek çocuklarına **tigin** denirdi. Küçük yaştan itibaren **ataman**(inal-inanç) adı verilen öğretmenler gözetiminde şehirlere yönetici olurlardı.

Hunlar orta-doğu-batı olmak üzere üç kısma ayrılmış olup buna üçlü sistem denirdi. Ortayı hükümdar doğuyu veliaht tiginler batıyı ise hanedan üyeleri yönetirdi. **Göktürk** ve **Uygurlarda** ise ülke **doğu-batı** olarak ikili teşkilatla yönetilirdi. Doğuda kağan batıda ise hanedan üyeleri vardı.

b) **Hükümet**: İlk Türk devletlerinde hükümete **ayukı** denirdi. Başında **aygucı** veya **üge** adı verilen vezir vardı. Ayukı halk arasında sevilen ve hanedan üyesi olmayan kişilerden seçilirdi. Hükümet görevlileri; **erkin**(ilteber yüksek devlet memuru), **buyruk**(bakan), **tudun**(vergi memurları), **tutuk**(vali), **bitikçi**(kâtip), **otacı**(hekim), **subaşı**(ordu komutanı), **agıcı** (hazine görevlisi), **tamgacı**(mühürdar).

c) **Kurultay**: İlk Türk devletlerinde devleti ilgilendiren konuların görüşülüp karar bağlandığı meclislere **kurultay** ya da **toy** denirdi. Kurultay üyelerine **toygun** denilmekte olup **kağan**, **hatun**, **vezirler**, **devlet memurları**, **boy beyleri**, **komutanlar** ve **halkın ileri gelenleri** kurultaya

katılırdı. Hunlarda kurultay yılda üç defa toplanırdı. I. Kurultay; kışın toplanır ve dini konular görüşülür. II. Kurultay; ilkbaharda toplanır ve kağana bağlılık kurultayıdır. III. Kurultay; sonbaharda toplanır savaş ve sayım kurultayı da denir; halk ve hayvanlar sayılırdı. Ayrıca kağanı da genellikle kurultay tespit ederdi. Kurultayın bulunması Türklerde demokratik bir devlet yapısı olduğunu gösterir. Ayrıca her boyun küçük kurultayları da vardı. Kurultay sonrası **toy** denilen şenlikler tertip edilirdi.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI

1. Türk-İslam Devletlerinde Devlet Anlayışı

Orta Asya da kurulan ilk Müslüman Türk devleti **Karahanlılar**, Türk-İslam devlet yapısının oluşumunda bir **köprü** vazifesi gördü İlk Türk devletlerindeki *ülkenin töreye uygun ve adaletli yönetilmesi ve devletin halk için olduğu* anlayışları Türk-İslam devletlerinde de devam etti. Eski Türk devletlerindeki **Türk cihan hâkimiyeti**, **cihad** anlayışı ile birleşerek İslamiyet'in dünyaya hâkim olması şekline dönüştü. Emeviler döneminde halkın İslamlaştırılması ve Arapçanın yaygınlaştırılması politikaları uygulanmadı ve halkın dini yaşayışlarına müdahale edilmedi.

Emevi ve Abbasiler dönemlerinde halife, İslam dünyasının **devlet başkanı** ve **dini önderiydi**. 1058 yılından itibaren Büyük Selçuklular İslam dünyasının koruyucusu olmuşlardır. Abbasi halifesi **siyasi otoritesini** Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e devretmiştir. Buna göre, halife İslam dünyasının sadece dinî lideri hâline gelmiş ve görevi sultanların saltanatlarını onaylama ve hilat ve unvan verme gibi **sembolik** işlerden ibaret oldu.

Türk-İslam devletlerinde *din ve devlet işleri birbirinden ayrı* tutulmuştur. Memluk Sultanı Baybars Abbasi hanedanından bir kişiyi Mısır'da halife ilan etmiş ve dini işleri halifeye bırakmıştır. Yeni Delhi Sultanı Alâeddin Kalaç, devlet ve şeriatın ayrı ayrı şeyler olup birinin hükümdara, diğerinin kadı ve müftülere ait işler olduğunu söylemişti.

Türk-İslam devletlerinde hatunun devlet hayatından önemli yeri vardı. Melikşah'ın eşi Terken Hatun devlet idaresinde son derece etkiliydi.

2. Merkez teşkilatı

Türk-İslam devletlerinde merkezi yönetim hükümdar, saray ve hükümetten oluşurdu.

a. Hükümdar: İlk Türk devletlerindeki kut inancı, İslamiyet'in kabulüyle İslami anlam kazanmış ve '**Allahın takdiri ve nasibi**' olarak değişmiştir. Kut'un belli bir hanedana verildiği anlayışı devam etmişti. Hanedanın erkek üyelerinin geçmesi usulü devam etmiştir. Ancak veraset usulünde belirli bir kural olmadığı için sık sık taht kavgaları yaşanmıştır. Tahta kimin çıkacağı konusunda devlet adamları etkili olmuştur.

Türk- İslam devletlerinde hükümdar cesaret, kahramanlık, bilgelik ve fazilet gibi özelliklere sahipti. Ülkede huzur ve refahı sağlamak, devleti adaletle idare etmek, ülkenin birliğini korumak, devleti emniyete alıp fetihler yapmak hükümdarın görevleri arasındaydı.

Geniş yetkilere sahip olan hükümdar **saray, hükümet, ordu** ve **adalet** kurumlarının başıydı. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri bulunuyordu. Sultanın bildirdiği emirler kanun hükmünde olup herkes itaat etmekle yükümlüydü. Orduya komuta etmek, vezir ve yüksek memurları atamak yetki ve görevleri arasındaydı. Divan-ı Mezalim'e başkanlık yapar ve halkın istek ve şikâyetlerinin doğrudan kendisine ulaşmasını sağlardı.

Türk-İslam devletlerinde hükümdarlar; **ilig, hakan, han, melik, emir** ve **sultan** unvanlarını kullanmışlardır. Gazneli Mahmut sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdarıdır.

Türk-İslam devletlerinde hükümdarlık sembolleri, İlk Türk devletlerindeki sembollere ilave olarak **hutbe, tıraz** ve **hilat** eklendi.

Hutbe okutmak Cuma ve bayram namazlarında hükümdarın adı, unvan ve lakaplarının zikredilerek kendisine dua edilmesidir. **Tıraz** halifenin hükümdara gönderdiği elbisedir.

Hilat ise halifenin tıraz ile birlikte gönderdiği külah, kemer, kılıç, at, eğer takımı, askeri mızık, bayrak, para gibi mal ve eşyadır.

Sultanın erkek çocuklarına **melik** ya da **şehzade** denilmekte olup Selçuklularda hükümdarın erkek çocukları şehirlere vali olarak gönderilirdi. Buna **atabeylik** sistemi denir. Meliklerin öğretmenlerine **atabey** denirdi.

b. Saray: Türk-İslam devletlerinde saray hükümdar ve ailesinin oturduğu yer (**Harem**), devletin idare edildiği merkez(**Selamlık**) ve aynı zamanda her çeşit memurun yetiştirildiği okul(**Enderun**) konumundaydı. Karahanlılarda saraya **kapu**, Selçuklularda **dergâh** ya da **bargâh** denirdi.

Sarayda birçok görevli bulunurdu. Bunların başında ise **hacip** gelirdi. Hacıların başında Karahanlılarda **tayangu** veya **uluğ hacip** Selçuklularda ise büyük hacip denilen görevli bulunurdu. Hacip sultan ve vezirden sonra yetkili üçüncü görevli idi. Gulam sistemine göre sarayda yetişerek seçilen hacibin görevleri Hükümdar ile halk ve hükümdar ile hükümet arasındaki ilişkileri düzenlemek, haksızlığa uğrayanları Divan-ı Mezalim'e çıkarmak, elçilerin her türlü işiyle ilgilenmek, törenlerde ve toplu kabullerde protokolü düzenlemektir.

Sarayda diğer görevliler de şunlardır; **hares emiri**(devlete ve hükümdara karşı suç işleyenleri yakalayıp cezalandırır), **vekil-i has**(saraya ait bütün işlerle ilgilenir), **silahtar**(hükümdarın silahlarını korur), **abdar**(hükümdarın temizlik işleriyle ilgilenir), **çaşnigir**(hükümdarın yiyecek işleriyle ilgilenir), **şarabdar**(işiçibaşı; hükümdarın içecekleriyle ilgilenir), **camedar**(hükümdar ve ailesinin elbiseleriyle ilgilenir), **candar**(sarayı korumakla sorumludur), **alemendar**(bayrak ve sancakları korur savaşa götürür), **emir-i ahur**(ilbaşı; atların bakımı ve terbiyesinden sorumludur), **hansalar**(aşçı başı; sarayın mutfağı ve hükümdarın sofrasıyla ilgilenir), **emir-i şikâr**(hükümdarın av işlerini tertip ve tanzim eder).

c. Hükümet

Devlet yönetiminde hükümdardan sonra en yetkili kişi vezirdi. Hükümdar adına devleti yöneten vezire Karahanlılarda **yuğruş**, Gaznelilerde **hace-i buzug**, Selçuklularda ise **vezir** denilirdi. Karahanlı, Gazneliler ve Selçuklularda hükümet işleri divan adı verilen dairelerde görüldü. Türk-İslam devletlerinde belli başlı divanlar, görevleri ve en büyük görevlileri şunlardır:

- Divan-ı Saltanat**(Karahanlılarda divan-ı Ali, Gaznelilerde Divan-ı Vezaret): Günümüzdeki kakanlar kuruluna benzer. Başkanı vezir olup devletle ilgili tüm işler burada görüşülür. Diğer divanların başkanları katılır.
- Divan-ı Tuğra**(Karahanlılarda Divan-ı Tuğra, Gaznelilerde Divan-ı Risalet): Başkanı tuğrai olup devletin tüm iç ve dış yazışmalarını yapar.
- Divan-ı İstifa**(Karahanlılarda Divan-ı İstifa, Gaznelilerde Divan-ı Vekâlet): Başında müstevfi olup Devletin her türlü mali işleriyle ilgilenir.
- Divan-ı İşraf**(Karahanlılarda Divan-ı İşraf, Gaznelilerde Divan-ı İşraf): Başında müşrif olup teftiş divanıdır.
- Divan-ı Arz**(Karahanlı ve Gazneli de aynı): Başında emir-i arz olup askeri işlerle ilgilenir.

Türkiye Selçukluları'nda ise **Büyük Divan**'da (divan-ı ala) Büyük Selçuklulardaki divan üyeleri dışında **naib-i saltanat**(sultanın temsilcisi), **emirü'l-ümera**(beylerbeyi), **pervaneci**(arazi işleri ile ilgilenir) gibi görevliler bulunurdu.

3. Taşra Teşkilatı

Karahanlılarda eski Türk ikili idare sistemi bir müddet devam etmiştir. Ancak Karahanlı, Gazneli ve Selçuklularda ülke eyalet-şehir-kasaba-köy olarak idari birimlere ayrılmıştır. Eyaletleri **şihne** denilen askeri vali ile **melik** adı verilen hanedan üyeleri valiler yönetirdi. Askeri işlerden ise **subaşı**, mali işlerden **amil** ya da **imga**, adli işlerden **kadı** ya da **kadil-kudat**, belediye işlerinden ise **muhtesipler** sorumlu idi. Şehirleri **amid** adı verilen askeri valiler yönetirdi. Diğer yöneticiler eyaletler ile aynı idi. Türk-İslam devletlerinde posta teşkilatına da önem verilmiş **berid** adı verilen görevliler taşradaki görevlileri kontrol eder, raporları merkeze gönderirdi.

4. Ordu Teşkilatı

Türk-İslam devletlerinde ordunun aslı yine **Türklerden** oluşmakla birlikte başka unsurlar da orduya alınmaya başlamıştır. Karahanlı ve Selçuklularda onluk sistem bazı değişikliklerle devam ederken diğer Türk-İslam devletlerinde uygulanmamıştır. Eski Türk devletlerinden farklı olarak orduya **gulam sistemi** yerleştirilmiştir. Atlı birliklerin yanı sıra yayalar da kullanılmaya başlanmıştır. Ok yay kılıç önemli silahlardır. Hükümdarlar ordu komutanıdır. Turan taktiği uygulanmıştır.

Gulam sistemi; çoğunluğu Türlerden olmak üzere savaş esirleri, küçük yaşta toplanan çocukların **gulamhane** denilen askeri okullarda eğitim gören devlet memuru ve asker olarak yetiştirilmesidir. En önemli gulam yetiştirme merkezi saraydı. Gulamlar, aldıkları eğitim sonucunda askeri ve idari görevlere getirilirlerdi. Asker olarak yetişenler sultanın özel muhafız ordusu **Gulaman-ı Saray**(saray köleleri) ve ordunun asıl vurucu kısmı olan **Hassa Ordusu**'nu oluştururdu. Selçuklu Devleti hariç olmak üzere Hassa

Ordusu hazineden yılda dört kez maaş alırlardı.

Yine İlk kez Hz. Ömer döneminde kullanılan askeri ikta, Büyük Selçuklular tarafından geliştirilip Türk ordusunda uygulanmaya başlandı.

İkta sistemi, ülke topraklarının vergi gelirlerine göre bölümlere ayrılarak her birinin askeri ve sivil devlet görevlilerine hizmet karşılığında maaş olarak verilmesidir. Görevliler elde ettikleri gelirlerden maaşlarını aldıktan sonra kalan bölümü ile atlı asker beslerlerdi. **Sipahiyan** adı verilen bu askerler savaş zamanında orduya katılırlardı. Bu askerler Selçuklu ordusunun en büyük bölümünü meydana getirirdi. Türkiye Selçuklularında da devam eden bu sistem, Osmanlılarda **timar** adını aldı.

Karahanlılar ordusu; Saray Muhafızları(hükümdarı koruyan maaşlı askerler), Hassa Ordusu(asıl savaşan ordu olup maaşlıdır), Eyalet Ordusu(şehzade ve valilerin orduları) ve Gönüllü Türkmenlerden oluşurdu.

Gazneli ordusu; Gulaman-ı Saray (sarayı ve sultanı koruyan maaşlı askerler), Hassa Ordusu(Türklerden oluşan asıl savaşan ordu olup maaşlıdır), Eyalet Ordusu(şehzade ve valilerin orduları), Ücretli Askerler ve Gönüllülerden oluşurdu.

Selçuklu ordusu; Gulaman-ı Saray(sarayı ve sultanı koruyan maaşlı askerler), Hassa Ordusu(süvari olup asıl savaşan ordu), İkta Askerleri(ikta sistemiyle beslenen askerler), Türkmenler(akıncı birlikleri), Bağlı devletlerin askerleri ve Yardımcı Hizmet Sınıflarından(Mancımıkçı, Neftçi, Lağımçı) oluşurdu.

C. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI

1. Osmanlı Devlet Anlayışı

Osmanlılar devlet teşkilatında kendinden önceki diğer Türk devletlerinden özellikle Türkiye Selçukluları'ndan yararlanmışlardır. Klasik dönem Osmanlı kültür ve medeniyetinin oluşumunda *Orta Asya Türk gelenekleri, İslamiyet'in getirdiği kültürel değerler ve hâkim olunan topraklardaki kültür unsurları* etkili olmuştur. Ancak bu kültürde Türk devletlerindeki adil yönetim, Türk cihan hâkimiyeti ülküsü ve hukukun üstünlüğü anlayışı Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Bu anlayış; **devlet-i ebed müddet**(Devletin sonsuza kadar yaşatılması), **nizam-ı âlem**(Dünya düzeninin sağlanması adalet ve barışın sağlanması) ve **kanun-ı kadim**'dir(kamu hukuk kurallarının üstünlüğü, büyük kanunlar) esasları ile süreklilik kazanmıştır.

Osmanlılar adaletin sağlanması için devletin kanunlarla yönetilmesi gerektiğini düşünerek örfi kuralları kanunlaştırdılar. **Fatih Kanunnamesi** ile Osmanlı devlet hukuku gerçek anlamda düzene konulmuş; devletin işleyişinde memurların statü ve yerleri belirlenmiştir. Böylece devlet-toplum, devlet-fert arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunlar meydana getirilmiş ve bütün tebaanın genel olarak kanun önünde eşitliği kabul edilmiştir.

Başlangıçta küçük bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti zamanla büyüyüp gelişerek kısa zamanda **bir dünya devleti** haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan Rum, Yahudi ve Ermeni gibi çeşitli dini ve etnik topluluklara karşı **adil ve hoşgörülü** olmuştur. Devlet gayrimüslimlere din ve inanç özgürlüğü tanımış ve kendi kültürlerini cemaat sistemleri içinde yaşatmalarını sağlamıştır.

2. Merkez Teşkilatı

Osmanlı Devleti diğer Türk-İslam devletlerinden farklı olarak güçlü bir merkezi otoriteye sahiptir. Hükümet, ordu ve eyaletler doğrudan doğruya padişaha bağlıydı ve bütün birimler devletin merkezi olan İstanbul'dan idare edilirdi. Osmanlı merkez teşkilatı hükümdar, saray ve divan-ı hümayundan oluşmaktaydı.

a. Hükümdar:

Osmanlı hükümdarları **bey, gazi, hüdevendigâr, sultan, han** ve **padişah** unvanlarını kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde yönetme gücü Al-i Osman denilen Osmanlı Ailesi'nin erkek üyelerine aitti. Padişahlar bu aile üyelerinden seçilirdi. Kuruluş ve Yükselme dönemlerinde veraset usulünde belirli bir kural olmadığı için sık sık taht kavgaları yaşanmıştı. Padişah seçiminde kapıkulu ordusu ve devlet adamları etkiliydi. Taht kavgalarını önlemek için veraset sisteminde yapılan değişiklikler:

- *I. Murat 'Ülke hanedanın ortak malıdır' anlayışı yerine 'Ülke padişahın oğullarının malıdır' anlayışını getirdi.*
- *Fatih Sultan Mehmet padişah olan şehzadenin diğer kardeşlerini öldürmesini(kardeş katli) kanunlaştırdı.*
- *I. Ahmet ekber ve ersed usulünü(yaşı en büyük hanedan üyesinin tahta geçmesi) getirdi.*

Padişahlar **cülus** töreni ile tahta çıkar, Eyüp Sultan Türbesi'nde kılıç kuşanırdı. Padişah yasama yürütme yargı güçlerini elinde toplamıştı.

Padişahın erkek çocuklarına **şehzade** denirdi. Şehzadeler 12 yaşlarında **lala**(Padişah öğretmeni) adı verilen öğretmenler gözetiminde devlet tecrübesi kazanmak için sancaklara vali olarak gönderilirdi. Bu uygulamaya **sancağa çıkma** denilirdi. Sancağa çıkma **III. Mehmet** döneminde kaldırılınca devlet yönetimi tecrübesi olmayan padişahlar başa geçti.

b. Saray:

Saray hem padişahın özel hayatının geçtiği evi hem de devlet işlerini yürüttüğü merkezdi. Divan toplantıları, cülus töreni, yabancı elçilerin kabulü, bayramlaşma törenleri sarayda yapılırdı. Topkapı Sarayı Fatih Sultan Mehmet tarafından 1478 yılında yaptırılmış ve 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Osmanlı sarayı **Birun**(dış saray), **Enderun**(iç saray ve devşirmelerin yetiştirildiği okul) ve **Harem**'den(hükümdarın özel hayatını geçirdiği bölüm) oluşmaktaydı. Hükümet sarayın **Babüssaade** denilen kısmında toplanırdı.

Enderun'da devşirmelerin yetiştirildiği Enderun Mektebi bulunurdu. **Devşirme**; Hıristiyan kökenli çocukların Türkleştirilip Müslümanlaştırılması demektir. Balkanlardaki Hıristiyan ailelerden 8–20 yaşlarda toplanan çocuklar önce Anadolu'daki Türk ailelerin yanına verilerek Türk-İslam kültürüne göre yetiştirilirdi. Daha sonra bir kısmı eğitilmek üzere küçük saraylara (Edirne, Galata ve İshak Paşa ve

İbrahim Paşa sarayları) diğerleri de Acemioğlanlar Ocağı'na gönderilirdi. Saraylara gönderilen çocuklar gerekli eğitimi aldıktan sonra seçime tabi tutulur, bir kısmı Topkapı Sarayı'na diğerleri kapıkulu süvari ve silahtar bölüklerine yerleştirilirdi. Topkapı Sarayı'nda eğitimlerini tamamlayanlar merkez ve taşrada önemli görevlere tayin edilirdi. Beylerbeyi, sancak beyi ve vezir rütbesindeki devşirmeler haremde eğitim alan cariyelerle evlendirilir ve böylece bu yöneticilerin eyaletlerdeki yerli ailelerin kızlarıyla evlenmeleri önlenerek merkezi otorite korunurdu. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, yönetimde Türk kökenli devlet adamları etkiliyken Fatih döneminden itibaren devşirme kökenli devlet görevlisi sayısı artmış ve Türk kökenli devlet adamları ile devşirme kökenli devlet adamları arasında çekişmeler yaşanmıştır.

c. Divan-ı Hümayun:

Divan, devlet ve ülke sorunlarının görüşülüp karara bağlandığı en üst kuruldu. Ayrıca yüksek bir mahkemeydi. Reayanın divana getirdiği şikâyetleri karara bağlanırdı. Divan **Kubbealtı**'nda toplanırdı. Divan toplantılarına padişah başkanlık ederdi. Fatih döneminden itibaren vezir-i azamlar başkanlık etmiştir. Divan-ı Hümayun **Orhan Bey** döneminde kuruldu ve devletin gelişmesine paralel olarak üye sayısı arttı. Fatih dönemine kadar divana padişahlar başkanlık ederken Fatih'ten sonra **vezir-i azamlar** başkanlık etmeye başladılar. Divanda alınan kararların uygulanması ve kayıtlarının tutulmasında beylikçi, tahvil, rüus ve amedi kalemleri görevliydi. Divan üyeleri seyfiye, ilmiye ve kalemiye sınıflarından oluşmaktaydı:

- **Seyfiye:** Yönetim, askerlik ve güvenlikten sorumlu divan üyeleriydi. Bunlar **vezir-i azam**(padişahın mutlak vekili, padişahın sonra en yetkili kişi olup günümüzde başbakan benzer), **Kubbealtı vezirleri**(vezir-i azamın verdiği görevleri yerine getirir, günümüzde bakanlara benzer), **yenicheri ağası**(yenicherilerin komutanı) ve **kaptan-ı deryadan**(donama komutanı olup günümüzde Deniz Kuvvetleri Komutanı) oluşurdu.
- **İlmiye:** Adalet, eğitim-öğretim ve fetva işlerinden sorumlu üyeler olup **kazaskerler**(yargı işlerinden sorumlu en yüksek hâkimlerdi ve günümüzde Adalet Bakanı) ve **şeyhülislam**(fetva verir, medreseleri yönetirdi) oluşurdu.
- **Kalemiye:** Bürokrasi **yani memur kökenli** devlet adamları olup devletin mali ve yazışma işlerini yürütürdü. **Defterdarlar** (tüm mali işlerden sorumlu idi. Günümüz Maliye bakanı) ve **nişancıdan** (devletin tüm yazışmalarını hazırlar padişahın tuğrasını çekerdi) oluşurdu.

3. Taşra Teşkilatı

Osmanlı Devleti başlangıçta bir uç beyliği olarak kuruldu. Ancak zaman içinde fetihlerle topraklarını genişleterek gelişip güçlendi; çok sayıda farklı etnik ve dini toplulukları hâkimiyeti altına alarak çok uluslu bir imparatorluk haline geldi.

Merkezi otoriteyi güçlü tutmak ve topluluklar arasındaki dengeyi sağlamak için Osmanlı taşra teşkilatında farklı idari uygulamalar görüldü.

Taşra teşkilatı; **tımar** ve **iltizam** sistemi ile **taşra yönetim birimlerinden** oluşmuştur. Duraklama döneminden itibaren bozulmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eyaletler; salyaneli(yıllıklı olup tımar sistemi uygulanmayan Arap eyaletleri), salyanesiz(tımar sisteminin uygulandığı eyaletler), bağlı hükümetler(Kırım, Eflak, Boğdan ve Erdel) ve özel yönetimli eyaletler (Hicaz) diye 4 ana gruba ayrılırdı.

Salyaneli eyaletlerde tımar sistemi uygulanmaz ve vergiler iltizam usulüne göre toplanırdı. Eyalet gelirleri buradaki görevlilerin maaşları çıktıktan sonra merkeze gönderilirdi.

Salyanesiz eyaletler ise tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerdi. Tahrir defterlerinin tutulması, tımarların teftiş edilmesi bu eyaletlerde merkeze bağlılığı kuvvetlendirdi.

İmtiyazlı hükümetler Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul eden devletlerdi. İç işlerinde serbest, özel statülü birimlerdi. İdarecileri devlet tarafından seçilirdi. Vergi verirler ve gerektiğinde seferlere asker gönderilirdi. Hicaz, diğerlerinden farklı bir statüye sahipti (vergi ve asker göndermezdi).

Osmanlı taşra teşkilatı eyaletler, sancaklar, kazalar ve köylerden oluşurdu. Eyaletlerin başında beylerbeyi vardı. Beylerbeyi devletin taşradaki en yetkili temsilcisi ve mülki amiriydi. Kendisine tahsis edilen haslardan devletin belirlediği ölçüde vergi alır, eyalet merkezindeki paşa sancağında otururdu. Eyaletlerde yargı yetkisi kadıya, mali yetkiler defterdara aitti.

Taşrada beylerbeyinden sonra en yetkili yönetici sancak beyi idi. Bunların da maaşları haslardan alınan vergi gelirlerinden sağlanırdı. Emrindeki askerlerle birlikte beylerbeyinin emrinde savaşa katılırdı.

Kazalarda ise sivil ve adli işlerden kadı sorumluydu. Belediye işleri de kadı tarafından yürütülürdü. Köyleri köy kethüdası idare ederdi.

Tımar sistemi: Türkiye Selçukluları'ndaki **ikta** sistemi Osmanlılarda tımar sistemi (dirlik sistemi) adıyla I. Murat döneminden itibaren uygulanmıştır. Tahrir sonucunda belirlenen devlete ait gelirlerin bir kısmı padişah hasları adıyla merkeze ayrılır, geri kalanı ise dirlik denilen bölümlere ayrılırdı. Dirlikler bazı memurlara ve tımarlı sipahilere maaş karşılığı verilirdi. Dirliklerin verildiği kişiye dirlik sahibi(**sahib-i arz**) denilirdi. Dirlik sahibi toprakları çiftçiye kiralar elde edilen gelirler ile kendi ve yanında çalışanların maaşlarının ayırdıktan sonra geri kalanı ile asker beslerdi. Dirlikler gelirlerine göre has, zeamet ve tımar olmak üzere üç kısma ayrılırdı:

Has: Geliri yüz bin akçeden fazla dirliklerdir. Padişaha, hanedan üyelerine, veziriazama, beylerbeyine, sancak beyleri ve üst düzey devlet görevlilerine verilirdi.

Zeamet: Gelirleri yirmi bin ila yüz bin akçe arasında olan dirliklerdir. Eyalet merkezlerinde oturan üst düzey yöneticilere (hazine ve tımar defterdarlarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, divan kâtiplerine) verilirdi.

Tımar: Senelik gelirleri üç bin ila yirmi bin akçe arasında olan dirliklerdir. Osmanlı Devleti ne hizmeti olan bir bölüm asker ve memurlara verilirdi.

Dirlik sahibinin savaş zamanı beslediği atlı asker (cebelü) ile orduya katılmak, üretimi artırıcı tedbirleri almak, bulunduğu bölgenin güvenliğini sağlamak ve vergilerin toplanmasını sağlamak gibi görevleri vardı. Tımar sistemi sayesinde devlet maaş ödemedi büyük bir atlı orduya sahip oluyordu.

4. Ordu teşkilatı

Osmanlı Ordusu 3 ana kısma ayrılır: Kapıkulu askerleri, eyalet askerleri ve donanma.

a) Kapıkulu askerleri: Bunlar **devşirme kökenli** olup saray da yaşarlar, 3 ayda bir **ulufe** adı verilen maaş ve **cülus bahşişi** alırlar, evlenemezler ve askerlik dışına başka meslekle uğraşmazlardı. Piyadeler ve süvariler olarak iki kısımdan oluşurlar.

Yaya ocakları şunlardır: **Acemi ocağı**(devşirmelerin ilk geldiği ve diğer ocaklara asker yetiştiren ocak), **yenîçeri ocağı**(savaşlarda padişahı diğer zamanlarda sarayı koruyan askerler), **cebeci ocağı**(silahların yapım ve onarımıyla görevli), **topçu ocağı**(top döken ve savaşlarda kullanan ocak), **top arabacıları ocağı**(toplari cepheye taşıyan ocak), **humbaracı ocağı**(el bombası havan topu yapan ocak), **lağımçı ocağı**(kale kuşatmalarında kalenin altına tüneller kazan ocak).

Süvariler ise şunlardır: Sipahiler-silahtarlar, sağ garipler-sol garipler, sağ ulufeciler-sol ulufeciler.

b) Eyalet askerleri: Osmanlı ordusunun en kalabalık ve en savaşçı bölümüdür. Taşrada otururlar. Meslekle uğraşabilirler, evlenebilirler kendi evlerinde yaşarlar. Eyalet askerleri; tımarlı sipahiler, akıncılar, gönüllüler, beşliler, azaplar, yaya ve müsellemler, deliler şeklinde teşkilatlanmıştır.

c) Donanma: Deniz kuvvetleridir. Başında kaptan-ı derya bulunur. Deniz askerlerine levent denir. Barbaros, Piri Reis, Turgut Reis, Kılıç Ali Paşa, Seydi Ali Reis, Burak Reis önemli denizcilerdir. İstanbul, Süveyş, Rusçuk, Gelibolu, Sinop, İzmit ve Basra'da tersaneler vardır.

Ç. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI

1. XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevdana Gelen Değişmeler

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin devlet yapısında bozulmalar başlamıştı. Padişahların bilgi ve tecrübeden yoksun olması, saray kadınlarının devlet işlerine karışması, yeniçeri ocağındaki disiplinin bozulması, rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, tımarların rüşvetle hak etmeyen kişilere dağıtılması, başkent'te, Anadolu'da ve uzak eyaletlerde isyanların çıkması devlet adamlarının ıslahatlar yapmasına neden olmuştu.

Yapılan ıslahatlarla kapıkulu ordusu disiplin altına alınmaya çalışıldı, isyanlar güç kullanılarak bastırıldı, başkent ve Anadolu'da huzur ve güven sağlanmaya çalışıldı. Devlet görevleri hak edenlere verilerek rüşvet ve iltimasın önüne geçilmeye çalışıldı. Mali alanda gelir-gider dengesi

sağlandı. Böylece devletin eski gücüne kavuşması hedeflenmişti.

XVII. yüzyılda tımar sisteminin bozulmasıyla taşradaki asker ihtiyacı vezir ve valilerin maiyetindeki **saruca-sekban** ve levent denilen nizamsız derme çatma kuvvetlerle karşılandı. Savaş zamanı maaş alan bu askerler boş kaldıkları zamanlarda isyan çıkarıp huzursuzluklara neden oldu.

XVIII. yüzyılda ise Osmanlı devlet adamları Avrupa'nın gerisinde kaldığını görerek Avrupa'ya örnek alan ıslahatlar yaptılar.

- Avrupa'ya örnek alan ilk ıslahatlar **Lale Devri**'nde Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında başladı.
- ıslahatlar daha çok **askeri alanda** yapıldı. Bunun için Avrupa'dan askeri uzmanlar getirildi.
- 18. yy ıslahatları III. Selim döneminde hız kazandı. Bu dönemde **ilk daimi elçilikler** açıldı. **Nizam-ı Cedid** ıslahatları denilen bu ıslahatlar, III. Selim'in tahttan indirilmesi ile son buldu.
- Osmanlı devletinde 18. yüzyılda sadrazamın güçlenmesiyle divan toplantıları **Babiâli** denilen sadrazam konağında toplanmaya başladı.
- Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte kalemiye sınıfı ve **reisülküttap** önem kazandı. Önceki dönemlerde nişancı ya bağlı bir memur olan reisülküttap zamanla yetkilerini genişleterek **hariciye** işlerini yürütmeye başladı.

2. XIX. Yüzyıl ıslahatları

II. Mahmut, III. Selim'in yerine Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla padişah olmuştu. Bu dönemde devletin merkezi otoritesi zayıflamış ve yerel yöneticiler olan ayanlar taşrada güç kazanmışlardı. Yeniçeri ocağı yapılmak istenen ıslahatları engelliyordu. Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar yenilgiler alınıyordu.

- II. Mahmut devletin merkezi otoritesini güçlendirmek için ayanların desteğine ihtiyaç duydu. Anadolu ve Rumeli ayanları ile **Sened-i İttifak** ı imzaladı(1808). Böylece ilk kez Osmanlı padişahının yetkileri kısıtlandı.
- II. Mahmut 1826 yılında yeniçeri ocağını kaldırarak yerine **Asakir-i Mansure-i Muhammediye** adında Avrupa tarzında yeni bir ordu kurdu. Yeniçeri ocağının kaldırılması olayına **Vaka-yı Hayriye** denir. Böylece II. Mahmut'un iktidarı güçlenirken ıslahatların önü açıldı.
- İlk kez **Seraskerlik** makamı(Genelkurmay başkanlığı) kuruldu.
- Şeyhülislamın yetkileri nazırlar arasında paylaştırıldı. Şeyhülislamlık ilmiye sınıfının ve şer'i yargı örgütünün başkanı durumuna getirildi. Böylece ulema sınıfı da kontrol altına alındı.
- Divan-ı Hümayun kaldırılarak yerine **Heyeti Vükela** (Bakanlar Kurulu) kuruldu. Sadrazam **başvekil**, kazasker **adliye nazırı**, reisülküttap **hariciye nazırı**, yeniçeri ağası yeniçeri ocağı kaldırıldığı için yerine **serasker**, sadaret kethüdası **dâhiliye nazırı**, defterdar **maliye nazırı** oldu.
- Taşra teşkilatında ise tımar sistemi kaldırıldı ve tüm asker ve memurlara maaş bağlandı. Mahalle ve köy **muhtarlıkları** kuruldu. İç güvenliği sağlamak için **redif** adı verilen ordu kuruldu.

- Devlet işlerinin kolaylaştırılması için yeni meclisler kuruldu. Askeri işler için **Dar-ı Şura-yı Askeri**, Adalet işleri ve kanun yapmak için **Meclis-i Ahkâm-ı Adliye** ve yönetim işleri için **Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali** meclisleri oluşturuldu.

3. Tanzimat Dönemi

Osmanlı Devleti Mısır ve Boğazlar sorununun çözümünde Avrupalı devletlerin desteğini almak, imparatorluk içinde birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla Sultan Abdülmecit döneminde, Mustafa Reşit Paşa'nın katkılarıyla 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan etti.

- **Tanzimat Fermanı**'yla bütün vatandaşlar kanun önünde eşit olacak, herkes can, mal ve namus güvenliğine sahip olacak, vergiler herkesin kazancına göre ve belirli yöntemlere göre toplanacak Askere alma ve terhis işlemleri belirli esaslara göre yapılacaktı. Ferman ile Bütün Osmanlı tebaası(Halk) eşit sayılmış padişahın yetkileri kısıtlanmış ve hukukun üstünlüğü kabul edilmiştir.
- **Islahat Fermanı** 1856 da Kırım savaşı sonrası Batılı devletlerin baskılarıyla kabul edilmiştir. Bu fermanla azınlıklar geniş haklara kavuşmuştur.
- Tanzimat döneminde padişahтан sonra en yetkili devlet görevlileri sadrazam, serasker ve şeyhülislam oldu.
- 1868' de Şura-yı Devlet(Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye(Yargıtay) kuruldu.
- Taşra teşkilatında **1840 Nizamnamesi** çıkarıldı. Bu nizamnameyle ülke eyalet(yöneticisi müşir), sancak(yöneticisi kaymakam), kaza(yöneticisi seçimle gelen kaza müdürü) ve köy(yöneticisi seçimle gelen muhtar) olarak bölümlere ayrıldı. İlk kez eyalet ve sancak meclisleri kuruldu.
- Daha sonra çıkarılan **1871 Nizamnamesi** ile nahiye adı verilen yeni bir taşra yönetim birimi oluşturuldu.

D. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI

1. Kanunuesasınin Kabulü ve I. Meşrutiyet'in İlanı

Meşrutiyet; hükümdarın başkanlığı altında meclis yönetimine dayanan hükümet şeklidir. Böylelikle halk padişahın yanında yönetime katılır. Meşrutiyetle idare edilen devletlerde genellikle devlet idaresi **anayasaya** göre yürütülür.

XIX. yüzyılda Avrupa'da anayasal yönetim hareketleri güçlenmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti bu gelişmelerden etkilendi. 1860'lardan itibaren ortaya çıkan **Genç Osmanlılar Cemiyeti**'nin programı; *Osmanlı tebaasına eşit haklar sağlanması, bu hakların kanun güvencesi altına alınması; meşrutiyet idaresinin kurulması ve vatanseverlik hissi ile fertlerin birbirlerine bağlanmasıydı.*

Bu cemiyetin sabit bir merkezi, şubeleri ve siyasi liderleri yoktu. Farklı zamanlarda ön plana çıkan Mustafa Fazlı Paşa, Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi kişiler cemiyetin liderleriydi.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yönetim alanında başlayan reformlar, Genç Osmanlılar'ın çalışmaları, devletin dağılmasını önleme ve Balkan Buhranı'nı sona erdirmeye çabaları Meşrutiyetin ilan edilmesinde etkili oldu.

Şura-yı Devlet'te **Mithat Paşa** başkanlığında oluşturulan komisyon ilk Türk anayasası olan Kanun-ı Esasi'yi hazırladı. **II. Abdülhamit**, 23 Aralık 1876 tarihinde **Kanun-ı Esasi'**yi (119 madde) kabul etti. Böylece Osmanlı Devleti meşrutî monarşi ile yönetilen bir devlet oldu. 1877 de seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan adında iki meclis açıldı.

Meclis-i Mebusan üyeleri halk tarafından seçilen meclistir. Dört yıllığına seçilir. Çalışmalarını açık oturumlarla yapar. Padişah meclisi kapatabilirdi. Toplam 115 mebus(vekil vardır) Meclis-i Ayan üyeleri Padişah tarafından ömür boyu seçilir. Asker, bürokrat ve ulema sınıfından oluşur. Çalışmalarını kapalı oturumda yapardı. Toplam 26 ayan vardır.

Şura-yı Devlet Padişahın ataması ile oluşan 28 kişilik bir kurul olup meclislerin teklifi ile Kanun-ı Esasi'ye aykırı olmamak kaydıyla kanun tasarısı hazırlar, bu kanunlar önce Meclis-i Mebusan daha sonra Meclis-i Ayan'da görüşülür ve padişahın onayı ile yürürlüğe girerdi.

Kanun-ı Esasi'nin Önemli Maddeleri:

- Saltanat ve hilafet hakkı Osmanlı hanedanının en büyük erkek evladına aittir.*
- Devletin din İslam'dır. Kanunlar dini hükümlere aykırı olamaz.*
- Yasama görevi **Ayan Meclisi** ve **Mebusan Meclisi**'ne verilmiştir.*
- Ayan Meclisi üyeleri padişah tarafından ölüncüye kadar tayin edilebilecektir. Mebusan Meclisi üyeleri **dört yılda bir yapılan seçimle her elli bin Osmanlı erkek vatandaşının seçeceği milletvekillerinden oluşur.***
- Yürütme yetkisi başında padişahın bulunduğu **Heyet-i Vükela**'ya verilmiştir.*
- Kanun teklifini sadece hükümet yapabilecektir.*
- Bakanlar Kurulu'nun başkan ve bakanlarını padişah seçer, tayin eder ve gerektiğinde azleder.*
- Mebusan Meclisi başkanı ve iki yardımcısı meclisin gösterdiği adaylar arasından padişah tarafından seçilir.*
- Meclisi **açma ve kapatma yetkisi** padişaha aittir.*
- Hükümet meclise karşı değil **padişaha karşı** sorumludur.*
- Anayasada kişi hürriyeti, öğretim ve öğrenim özgürlüğü, mülkiyet hakkı, din hürriyeti, basın hürriyeti, konut dokunulmazlığı, vergi eşitliği, kanuni eşitlik ve dilekçe hakkı gibi temel haklar yer almıştır.*
- Padişah devlet güvenliğini bozduğu gerekçesiyle polis araştırması yaptırabilecek ve suçlu görülen kişileri sürgüne gönderebilecektir.*

2. İlk Osmanlı Parlamentosu

Ocak 1877'de çoğunluk esasına göre yapılan seçimlerden sonra Mebusan Meclisi ilk toplantısını 20 Mart'ta yaptı. Anadolu ve Rumeli'den gelen Türk, Rum, Bulgar ve Arnavut temsilciler, ilk Osmanlı parlamentosunu oluşturuyordu.

Toplam 115 üyesi olan Mebusan Meclisi'nde 69 Müslüman 46 gayrimüslim üye bulunuyordu. Ayan Meclisi'nin üye sayısı ise 26 idi.

3. II. Meşrutiyet'in İlanı

1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) gerekçe gösteren II. Abdülhamit, Kanun-ı Esasi'nin kendisine

verdiği yetki ile meclisi kapattı(14 Şubat 1878). Bu tarihten itibaren 1908 yılına kadar devleti tek başına idare etti. Bu döneme istibdat dönemi denildi.

Meşrutiyet isteyen Osmanlı aydınları gizli bir örgüt kurarak II. Abdülhamit e karşı muhalefete geçtiler. Bu örgüt zamanla **İttihat ve Terakki Cemiyeti** adını aldı.

Önceleri Avrupa'da faaliyet gösteren cemiyet, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda aydınlar ve özellikle subaylar gizlice yayılmaya başladı.

İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı topraklarını paylaşmaya kararı İttihatçıları harekete geçirdi. Cemiyete bağlı subayların Makedonya'da başlattığı isyan hükümet tarafından bastırılmadı ve II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyeti yeniden ilan etti.

Yapılan seçimler sonucunda 17 Aralık 1908 tarihinde açılan 288 üyeli Mebusan Meclisi'nde; 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 4 Musevi ve 10 Slav mebus bulunuyordu.

1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki büyük bir çoğunluk sağlamasına rağmen hükümet kurma görevini üzerine almadı, bununla birlikte hükümet işlerine karışarak onları perde arkasından yönetmeye çalıştı. Bu durum saray, hükümet ve cemiyet arasında mücadeleye yol açtı ve muhalefet partilerini ortaya çıkmasına neden oldu. Bu partiler; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası...

- Ancak II. Abdülhamit 1909 da tarihimizde 31 Marta olayı denilen bir isyan hareketiyle tahttan indirildi ve yerine Mehmet Reşat tahta geçirildi. Anayasada yapılan düzenlemelerle padişahın yetkileri azaltılarak meclisin yetkileri artırıldı.

Kanun-ı Esasi'de Yapılan Önemli Değişiklikler:

- Padişah, Mebusan Meclisi'nde **anayasaya bağlılık yemini** edecektir.*
- Padişah yalnızca bakanlar kurulunun başkanını seçmekle yükümlüdür.*
- Bakanlar Kurulu **Mebusan Meclisi'ne karşı** sorumludur.*
- Mebusan Meclisi başkanını **kendi** seçer.*
- Ekonomi, ticaret ve barış antlaşmaları **Mebusan Meclisi'nin onayından sonra** yürürlüğe girer.*
- Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi padişahın izni olmadan kanun teklifi hakkına sahiptir.*
- Padişah, veto ettiği bir kanun tasarısı mecliste aynen kabul edilirse bu tasarıyı onaylamak zorundadır.*
- Padişahın Meclisi feshetme yetkisi oldukça zorlaştırılmıştır.*
- Padişah mecliste anayasaya bağlılık yemini etme yükümlülüğü altına girmiş, ödenekleri kanuna bağlanmıştır.*

1913 yılında yaptığı **Babiâli Baskını**'yla İttihat ve Terakki Partisi iktidarın tek ve rakipsiz sahibi oldu. Bu tarihten itibaren partinin önde gelen üç ismi (Talat Paşa, Enver Paşa

ve Cemal Paşa) devleti I. Dünya Savaşı sonrasına kadar yönetti. Savaştan sonra İttihatçılar yenilginin sorumlusu olarak yurt dışına kaçtılar.

1918- 1922 arası Hürriyet ve İtilaf Fırkası ülkeyi yönetti(En meşhur Hürriyet ve İtilaf partili Damat Ferit Paşa'dır). II. Meşrutiyet döneminde 1908, 1912, 1914 ve 1919 da olmak üzere 4 tane seçim yapıldı ve 24 hükümet kuruldu.

E. CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET TEŞKİLATINDA GELİŞMELER

I. Dünya savaşı sonrası Osmanlı Devleti 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile işgale uğradı. İşgallere karşı cemiyetler kurulmaya başlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasıyla Türk Kurtuluş Savaşı başlamış oluyordu. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşu, aşamalı olarak bu savaşın içinde gerçekleşti. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra Havza ve Amasya Genelgeleri yayımlandı, Erzurum ve Sivas kongreleri toplandı. Temsil Heyeti seçildi.

Millî mücadelede önemli yere sahip olan kongreler, halkın sivil kişilerce temsilini ilke edinerek bu mücadelenin millet iradesine dayandırılması noktasında etkili oldu.

12 Mart 1920'de açılan ve Misak-ı Milli'yi kabul eden Mebusan Meclisi İtilaf devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmesiyle çalışamaz hale gelmişti. Bunun üzerine Anadolu'da Millî Mücadeleyi yürüten Mustafa Kemal Paşa, millî bir meclisin oluşturulması için harekete geçmişti. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açıldı.

Meclisin açılmasından sonra 20 Ocak 1921'de kabul edilen 1921 Anayasası(Teşkilatı Esasiye) ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartların gerektirdiği acil ihtiyaçları karşılayan 24 maddelik kısa bir metindi. Millî egemenlik ilkesini esas alan bu anayasa güçler birliği ilkesini temel alıyordu.

1921 Anayasasının genel özellikleri:

- 1921 Anayasası, yeni Türk devletinin kuruluşunun hukuki ve siyasi belgedir.
- Bu anayasada kişi hak ve özgürlükleri yer almamıştır.
- Bu anayasa; **millî egemenlik, güçler birliği ve meclisin üstünlüğü** gibi temel ilkelere dayandırılmıştır.
- Olağanüstü şartlarda(savaş dönemi) kabul edilmiştir. 24 maddeden oluşur.
- Meclis hükümeti sistemi vardır. Yani hükümet üyelerini meclis seçer herhangi bir parti yoktur.
- Güçler birliği ilkesine dayanır. Yani devletin temelini oluşturan yasama, yürütme ve yargı gücü TBMM'de toplanmıştır. (Güçler birliği sadece 1921 Anayasasında vardı. 1924–1961–1982 anayasalarında ise güçler ayrılığı esası vardır.

29 Ekim 1923 tarihinde 'Türkiye Devleti'nin şekli cumhuriyettir' ibaresi 1921 Anayasası'na eklendi ve böylece rejim tartışmaları sona erdi ve yeni Türk devletinin yönetim şekli cumhuriyet oldu. Millî egemenliğin sağlanması yolunda önemli bir adım atıldı. Devlet başkanlığı sorunu halledildi. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başbakan, Fethi Okyar da meclis başkanı oldu. **Meclis Hükümeti** sistemi sona erdi. **Kabine sistemine** geçildi. Böylece yürütme işleri hızlandı.

1924 Anayasası 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edildi. 1924 Anayasası'nın özellikleri şunlardır:

- 1961 Anayasası'na kadar geçerli oldu. 1921 Anayasası'na göre daha geniş ve kapsamlıdır.
- Kuvvetler birliği ilkesiyle kabine sistemi benimsenmiştir. Vatandaşların hakları kanun güvencesi altına alınmıştır.
- 1928'de **devletin dini İslam'dır** ifadesi kaldırılmış, 1937'de bunun yerine **laiklik** ilkesi getirilmiştir.
- Kadınlara;** 1930'da belediye, 1933'te muhtarlık, 1934'de milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.
- 1937 yılında **Atatürk ilkeleri** anayasaya girmiştir.

Cumhuriyet döneminde ilk siyasi partilerde kuruldu. TBMM de Atatürk başkanlığındaki Müdafaa-i Hukuk grubu Cumhuriyet Halk Fırkası adını alarak Türkiye'nin ilk siyasi partisi oldu. Daha sonra 1924'te Kazım Karabekir ve arkadaşları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular ancak bu parti Şeyh Sait İsyanı'nda rolü olduğu gerekçesi ile kapatıldı. 1930'da Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da Menemen Olayı dolayısıyla kapatıldı. Bundan sonra Türkiye'de 1946 yılına kadar tek parti(CHP iktidarı) iktidarı devam etti. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti 1950 seçimlerini kazandı.

2. TÜRKLERDE TOPLUM YAPISI

A. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUM YAPISI

1. Toplumsal Yapı

Eski Türk toplumu **atlı-göçebe**(konargöçer) bir hayat sürdürüyordu. Yaşanılan bölgenin coğrafi özellikleri Türk toplumuna sert, mücadelecı ve bağımsız yaşamaya uygun bir karakter kazandırmıştı. Türk toplulukları hayvanlarına taze ot ve su bulmak için sürekli olarak **bozkırda** dolaşırlardı. Kış mevsimini **kışlak** denilen korunaklı yerlerde geçiren topluluklar, yazın **yaylak** denilen yeşil otların ve suyun bol bulunduğu yerlere göçerlerdi. Her boyun kendisine ait bir belirli bir yaylası ve otlığı vardı. Kışladan yaylaya göçler ilkbaharda başlar, develer, atlı arabalarla yapılırdı.

Türk devletlerinde kağanın sarayında, kurultayda ve ziyafetlerde her boyun oturacağı yer **orun** ve hayvanın etinden alacakları pay **ülüş** belirlenmişti.

Toplumu düzenleyen kurallara **töre** denilirdi. Töre sayesinde devletler yıkılsa bile toplum varlığını korumuştur. Türk toplumunda bireyin devletten isteği adaletin sağlanmasıydı. Devlet adaleti sağlarken birey de devlete bağlı olmak, vergi vermek ve askerlik görevini yapmakla yükümlüydü. Yöneticilerle yönetilenler arasında, karşılıklı görev ve sorumlulukların yer aldığı **tüz** adı verilen bir antlaşma yapılırdı.

Eski Türk toplumu **aile**(oğuş), **soy**(urug), **boy**(bod) ve **kavim**(budun) denilen birimlerden oluşurdu.

a. Aile (Oğuş): Türk toplumunun temeli aileye dayanırdı. Aile (oğuş) anne, baba ve çocuklardan oluşurdu(çekirdek aile). Ailede babanın yanında annenin de söz hakkı bulunurdu. Ailenin bütün varlığı eşlerin ortak malıydı. Türklerde babaya **kang** anneye ise **ög** denilirdi. Küçük

oğulun dışında diğer erkek evlatlar evlendikten sonra ayrılırdı. Kız çocuklarına çeyiz yapılır ve daha sonra baba malından hak talep etmezdi.

Eski Türklerde akraba sayısını artırmak, karşılıklı olarak birbirlerine destek olmak için başka kabilelerden evlilik (**exogamie**) tercih edilirdi. Türk toplumunda **tek eşlilik**(monogamie) yaygındı.

Evlilikte erkek ve kızın ortak iradesi ve rızası gerekliydi. Evlenme **söz kesme**, **nişan** ve **düğün** töreniyle yapılırdı. Kız tarafı erkek evinden **kalıng** alırdı ve bu evlenen kanına aitti. Çeyiz (**eğne**, **yumuş**) düğünden önce kız ve oğlan evinde sergilenirdi. Düğünlerde **törün** denilen düğün yemeği verilirdi. Kıza **gelin**, erkeğe **güvey** denilirdi. Evlenen çiftte nikâh yapılırdı. Eski Türk ailesi taşınabilir **yurt** veya **keregü** denilen çadırlarda yaşardı.

Türk aile sisteminin ilkeleri, bütün kuruluşlara ve fertlerin davranışlara yansımıştır. Eski Türk toplumunda devletin ‘baba’ olarak kabul edilmesinde Türk ailesinin ana, baba ve evlat ilişkileri etkili olmuştur.

b. Urug (Soy): Türk toplumunda birbirine akraba olan ailelerin birleşmesiyle **urug** denilen birlikler oluşurdu. Bu aileler sosyal ve ekonomik bakımından birbirleriyle dayanışma içindeydi.

c. Boy (Boy): Urugların birleşmesiyle oluşan birliğe **boy** denilirdi. Boyun başında boy beyi vardı. Boy beyi cesareti, mali gücü, hizmeti, adaleti ve doğruluğuyla tanınmış urug reisleri arasından seçilirdi. Boy beyinin görevi boydaki iç dayanışmasını korumak, hak ve hukuku sağlamak, gerektiğinde boyunun çıkarlarını savunmaktı. Her boyun toprağı ve askeri gücü vardı. Bir siyasi birliğe katılan birliğe **ok** denilirdi. Her boyun kendine ait kışlağı ve yaylağı ve **damgası** vardı.

ç. Budun (Millet): Boyların bir araya gelmesiyle oluşan birliğe budun denilirdi. Başında kağan, han, il-teber, yabgu, şad, erkin unvanlı başkanlar bulunurdu. Budunların birleşmesiyle devlet (il) denilen siyasi teşkilat ortaya çıkardı.

2. Yasayıs

Eski Türk toplumunun hayatında **at** çok önemliydi. Hem taşıma aracı hem de bir savaş aracıydı. At sayesinde savaşlarda hızlı hareket edebiliyor ve göçlerde uzak mesafelere gidebiliyorlardı. Türkler Uygurlar zamanında **yerleşik hayata** geçmeye ve şehirler kurmaya başladılar.

Hunların ve Kök Türklerin beşinci ayda toplu olarak kutladıkları büyük bir bayramı vardı. Bu bayram Uygurlarda 9 Mart'ta yapılırdı. Eski Türkler Mart ayına **baş ay**, bayram yapılan güne(21 Mart) **yeni gün** (Farsçası; **nevruz**) derlerdi.

Eski Türk toplumunda **yardımlaşma**, **dayanışma** ve **yarışma** içi içeydi. *Yardımlaşma, toplumu daima birlik ve dayanışma içinde tutuyor yarışma ise rekabet ortamı oluşturarak toplumun bütünüyle ilerlemesini sağlıyordu. Her ikisi de birleşince ortaya daima canlı, hareketli, dinamik ve güçlü bir toplum çıkıyordu.*

Eski Türklerin yemekleri arasında kebablar, konserve et, süt, peynir, yoğurt, çeşitli hamur işleri ve kıymız vardı.

Türklerin giydikleri elbiseler genellikle ipek, pamuk, devetüyü ve yünden imal edilen kumaşlardan, kışlık giysiler ve **börk** ise hayvan kürklerinden yapılırdı. Türk erkekleri genellikle uzun saçlı ve bıyıklıydı. Türkler pantolon, ceket kaftan, çizme ve kemer giyerlerdi. Türklerin bu askeri kıyafeti Avrupa'da ve Bizans'ta askerlere giydirilmiş, böylece bütün dünyaya yayılmıştı. Kemer, kemer tokası ve düğmeyi ilk kullananlar arasında Türkler de vardı.

Romalılar, keten gömlek giymeyi Türklerden öğrenmişlerdi. Çiçekli Uygur kumaşları çok meşhurdu. Türklerde kara renkli kumaştan yapılan elbiseler yas tutarken giyilirdi. Ak renkli kumaş ise uğur sayılırdı.

Toplumda sosyal ve kültürel etkinlikler de düzenlenirdi. Ok atma ve at yarışları yapılır; güreş, cirit, çevgan, kılıç, tepik, okçuluk ve binicilik sporları yapılırdı.

3. Dinî Hayat

Eski Türk toplumu **Gök Tanrı Dini**'ne inanırdı. Buna göre **Gök Tanrı** tek yaratıcıydı ve din sisteminin merkezinde yer almaktaydı. Gök Tanrı tek idi ve en yüce varlıktı. Sonsuz bir hayata sahip ezeli ve ebedi olup kâinatın yaratıcısı ve hâkimidir. Ahiret inancı olan bu dinde iyi insanların **uçmag**'a(cennete), kötülerin ise **tamu**'ya(cehenneme) gideceklerine inanılırdı. Toplumsal yapıda özel bir statüsü olmayan din adamlarına **kam** denilirdi. Ölüm **uça barmak**(uçarak gitmek) şeklinde ifade edilirdi. Kişi öldüğünde ruhunun Tanrı katına ulaştığına inanılırdı. Cenaze **eşük** denilen kefenle toprağa verilirirdi. Ölen kişi için **yuğ** töreni yapılır ve yemek verilirdi. Ölen kişinin mezarına öldürdüğü düşman sayısınca **balbal** denilen heykeller dikilirdi.

Eski Türkler tabiatla birtakım gizli kuvvetlerin varlığına da inanırlardı. Dağ, tepe, kaya, ırmak, su, ağaç, orman, demir, gök gürültüsü, şimşek gibi unsurlar kutsal varlıklar olarak tasavvur edilmiştir. Türkler gök, güneş, ay, yer-su için kurban keserlerdi.

Toplumda ölen kişilerin ve ataların ait hatıraları kutsal Kabul edilir ataların ruhlarının kendilerini koruduğuna inanılır onlar için kutsal mağaralar önünde kurban kesilirdi.

Ayrıca Uygurlar, Budizm ve Manihaizm dinlerini, Macarlar, Bulgarlar, Kumanlar, Peçenekler Hıristiyanlığı, Hazarlar ise Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'ı kabul etmişlerdi.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE SOSYAL YAPI

İslamiyet Talas Savaşı'ndan sonra Türkler arasında yayılmaya başladı. İslamiyet Türklerin yaşamında sosyal ve kültürel değişikliklere yol açtı. Türk bozkır kültürüyle İslam kültürünün kaynaşma süreci, Karahanlı Devleti Döneminde başladı. Karahanlılar Türk-İslam toplumunun oluşturulmasında köprü görevi gördü.

Selçuklular zamanında toplum, yönetenler (hanedan ve idareciler) ve yönetilenler (halk) olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı.

1. Yönetenler

Yönetici sınıf hanedan üyeleri, asker, vali ve din adamlarından oluşurdu. Toplumun en üstünde yer alan

sultanın konumu, idarecilere ve halka karşı sorumluluk ve görevlerini yerine getirmesine bağlıydı. Görevi ihmal, adaletten ayrılma ve toplum refahını sağlayamama iktidarı kaybetmek için önemli sebeplerdi.

İlk Müslüman Türk devletlerinde yöneticiler genelde Türk'tü. Halk ise farklı ırk ve boylardan meydana gelmekteydi. Karahanlı Devleti'nde toplum tamamen Türk iken, Gazneliler Devleti'nde Gurlu, Hindular gibi farklı unsurlar da yer almaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti'nde devleti kuran Türklerin yanı sıra İranlı ve Arap unsurlar yer alırken Tolunoğulları, İhşidiler ve Memlukularda ise halkın büyük çoğunluğunu Arap, Rum, Berberi, Mısırlı vb. Türk olmayan unsurlar oluşturmaktaydı.

2. Yönetilenler (Halk)

Türk-İslam devletlerinde halk; ilk Türk devletlerinde olduğu gibi aile, boy ve budun şeklinde teşkilatlanmaktaydı. Bu dönemde devlet, toplumu Müslüman ve gayrimüslim şeklinde kabul ederek hukuki düzenlemeleri bu çerçevede yapmaktaydı.

a. Aile: Türk-İslam toplumunda genellikle tek eşlilik hâkimdi. Evlenmenin Türk aile ve toplum hayatında büyük bir yeri vardı. Evlilikte samimilik ve açıklık önemliydi. Selçuklular devrinde aile ana, baba ve çocuklardan oluşurdu. Baba sağ olduğu süre aile bütünlüğü muhafaza edilmekteydi.

Türk ailesi **pedersahi** (babaerkil) yapıya sahipti ancak annenin de nüfuz ve ağırlığı bulunmaktaydı. Kadın ailede alınan kararlara da katılırdı.

Türk-İslam toplumlarında halk yaşayış şekillerine göre; **göçebeler**, **köylüler** ve **şehirliler** olmak üzere üç grupta toplanmaktaydı.

Tacirler, zanaatkarlar, devlet memurları, askerler şehir ve kasabalarda yaşarlardı. Türk şehirlerinin etrafını çeviren surların içerisinde saray, hükümet konağı, kışla, cuma camisi, meydan, pazar yeri, ribat veya çarşı, medrese, hamam ve hastane bulunmaktaydı. Ayrıca sultanların yaptırdığı mimari eserler ve su kemerleri de şehirleri köylerden ayırıyordu. Zaviye, imaret ve hanlar o dönemdeki şehirlerin en belirgin özelliğiydi.

XI. yüzyılda Türk şehirlerinde ve köylerinde nüfus çok farklı dini ve etnik unsurlardan oluşuyordu. Büyük Selçukluların hâkim olduğu topraklarda Türk, Fars, Yahudi ve Araplar yaşıyordu. Bu etnik yapı Mısır hariç diğer Müslüman Türk devletlerinde aynıydı. Hazar toplum yapısını Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve Gök Tanrı dinine inanan çeşitli topluluklar oluşturmaktaydı. Türkiye Selçuklu Devleti'nde ise Türklerin yanı sıra Rum ve Ermeniler, toplumu oluşturan diğer unsurlardı.

Türk şehirlerinde askerler ve din adamları çoğunlukta idi. Devlet adamları din âlimlerini, şairleri ve sanatçıları korur ve onları himaye ederlerdi. Şehirlerde kurulan çok sayıda medreseler birçok din âlimi ve sufinin yetişmesini sağlamıştı. Bunların içinde ilk Türk mutasavvıfı olan Ahmet Yesevi, Mevlana Celalettin Rumi, Yunus Emre vardı.

Türk-İslam devletlerinde toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde İslam hukuku belirleyiciydi. Müslümanların

giyimleri ve dış görünüşleri Hıristiyan ve Musevilerden farklıydı. Türklerin, Arapların, Hinduların ve diğer etnik grupların giyim kuşamları da birbirlerinden farklıydı.

b. Hoşgörü Toplumu: Türk toplumu farklı din ve mezheplere karşı olan hoşgörüsünü devam ettirmişti. Gayrimüslimler kültürel ve dinî özgürlüklere sahipti. Türkler hâkimiyetleri altında yaşayan çeşitli mezhep ve fırkalara ayrılan Müslümanlara da herhangi bir müdahalede bulunmamışlardı.

Türklerin hâkim olduğu topraklarda Kadirilik, Kübrevilik, Ekberilik ve Yesevilik en çok müridi olan tarikatlardı.

c. Sosyal Yardımlaşma: Türk-İslam devletlerinde vakıflar aracılığıyla ile birçok sosyal yardımlaşma kurumu yapılmıştı. Kervansaray darüşşifa, darülâfiye, bimaristan bu yardım kuruluşları arasındadır. İnsanlar bu kurumlardan ücretsiz olarak yararlanabiliyordu.

Selçuklu hâkimiyetinde Türkler arasında yardımlaşma sosyal hayatın ayrılmaz bir unsuru idi. Köylerde genelde tarım faaliyetleri imcece gerçekleştirilmekteydi. Konargöçerler keçe dikme, çadır kurma ve sökme gibi pek çok faaliyette yardımlaşırды.

3. Toplumsal Yaşantı

Türkler Müslüman olduktan sonra da kendilerine has **Türkmen** kıyafetlerini kullanmaya devam etmişlerdi. Giysilerde kırmızı ve yeşil renkler tercih edilmiş ve pamuk, yün, ipek ve kürk kumaşlar kullanılmıştır.

Kadınlar geniş elbiseler giyerken takı olarak inci, gümüş ve altın küpeler ile gerdanlık, bilezik ve yüzük kullanıyordu. Erkekler ise vücuda yapışık dar kıyafetler giyiyorlar başlarına da çene altından bağlanan kırmızı bir börk takıyorlardı. Bir diğer Türk kıyafeti olan kaftan muhtelif uzunlukta ve dört parçalıydı. Yağmurluk da hırka, gömlek, ceket gibi diğer kıyafetler arasındaydı. Bu dönemde Türkler kemer, tokalı kemer, deri veya keçeden imal edilen çizme kullanıyorlardı. Oğuz erkekleri uzun saç, kâkül ve bıyık bırakıyorlardı.

Türkler nişan ve düğün yemekleri vererek toplum hayatını canlı tutarlardı. Dinî bayramlar ve festivaller bir diğer eğlence sebebiydi. Mısır'da Türk-İslam devletleri zamanında çeşitli din mensupları tarafından farklı zamanlarda kutlanan bayramlar sosyal bir faaliyete dönüştürülürdü. Mısır'da askerî geçit töreni ile başlayan bayram, sultan tarafından verilen bir ziyafetle sona ererdi.

Türk toplumunun eğlence hayatında müziğin de ayrı bir yeri vardı. Türkler önceki dönemlerdeki müzik aleti çalma ve türkü söyleme geleneğini devam ettirmişlerdi. **Kopuz** en sevilen ve bilinen çalgılardan biriydi. **Halay**, grup olarak oynanan, sevilen bir oyundu. **Askerî orkestra** (mızık) da Türklerin önce Horasan ve daha sonra Orta Doğu'ya getirdikleri bir âdetti. Türk-İslam devletlerinde günde beş defa saray kapısının önünde **nevbet** vurulurdu.

Avcılık, çöğen eğme, kuş uçurma, top kapma en çok tercih edilen sportif etkinlikler arasındaydı. Yürüme, dağa çıkma ve koşma da Türk toplumunda yaygın olarak yapılan sporlardı. Bunların dışında ok atma, yay çekme gibi talim

yerine geçen yarışmalar da yapılırdı. Cirit ve güreş ise bütün Türk dünyasının ortak oyunu olarak o zaman da biliniyordu.

Selçuklular Dönemi Türk toplumunda et, bal, yumurta, süt, yoğurt, peynir, kaymak ve tereyağı gibi yiyecekler Türklerin beslenme hayatında önemli bir yer tutuyordu. Bunların yanında buğday, arpa, darı, pirinç ve muhtelif sebzeler de tüketilmekteydi. İtil Bulgarları gibi bazı Türk boylarında balık da önemli gıdalar arasındaydı. XI. yüzyıl Türk toplumunun millî yemeği olarak tabir edilen **tutmaç** bugün Anadolu'da Ramazan aylarında özel olarak yapılan bir yemektir. Meyve suyu ve İtil Bulgarları'nın baldan imal ettikleri **süciüv** denilen bir içeceği vardı.

C. KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPLUM YAPISI

Batı Anadolu'da küçük bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti'nin nüfusunu başlangıçta Türkiye Selçuklu Devleti ile beyliklerden devraldığı unsurlar ve gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

Balkan fetihleri ve fethedilen yerlerde uygulanan iskân politikası başka Hıristiyan topluluklar Osmanlı egemenliğine girdi. Osmanlı Devleti'nin sınırları XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra'dan Viyana'ya, Kafkasya'dan Fas'a ve Kırım'dan Yemen'e kadar genişledi. Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki gayrimüslim topluluklara adil ve hoşgörülü bir yönetim uyguladı ve onların dini inançlarına, sosyal ve kültürel hayatlarına müdahale etmedi.

1. Osmanlı Toplum Yapısı

Osmanlı toplum düzeninin temelini oluşturan ve **hakkaniyet çemberi** olarak adlandırılan anlayışa göre: *'Dünya barışı adaletle sağlanabilir; dünya duvarı devlet olan bir bahçedir; devletin düzenleyicisi kanundur. Kanunun koruyucusu müllktür (hükümranlık); mülke, yani ülke ve halkı bütünleştirecek devlet kuracak iktidara sahip olmak için sağlam bir ordu gerekir; ordunun bakımı için servete ihtiyaç vardır; bu serveti sağlayabilmek için bolluk ve huzur içinde yaşayan bir halka (raiyyet) sahip olunmalıdır; halkın bolluk ve huzur içinde yaşaması adaletle yönetilmesine bağlıdır'*.

Toplum düzeni ve barışın temeli olarak kabul edilen bu sistemin (hakkaniyet çemberi) sorunsuz işletilmesi düşüncesiyle Osmanlı toplumu **askerî** (yönetici) ve **reaya** (yönetilenler) olmak üzere iki büyük sınıfa ayrılmıştı.

a. Yönetenler:

Padişahın dinî ve idari yetki tanıdığı her türlü vergi yükümlülüğünden muaf olan devlet görevlilerinden oluşurdu. Yönetici olmak için Müslüman olmak gerekiyordu. Başta padişah olmak üzere saray halkı, seyfiye, ilmiye ve kalemiye mensupları bu sınıftandı.

Saray Halkı: Padişahın özel yaşamını sürdürdüğü ve devleti yönettiği yer olan bu sarayda halkla ilişkiler, yabancı devlet temsilcileriyle görüşmeler ve devlet törenleri yapılırdı.

Seyfiye: Arapça **seyf** (kılıç) kelimesinden türeyen bu kelime yönetim görevinde bulunan askerî zümreyi ifade eder. Osmanlı devletinde yönetim, askerlik ve güvenlikten sorumlu sınıftır. Bu sınıfın tabanını eyaletlerde **tımarlı sipahiler**, merkezde **kapıkulu askerleri** teşkil ediyordu. **Sadrazam**, **vezirler**, **beylerbeyi** ve **sancak beyleri**, **kapıkulu zabıtları** ve **neferleri** ile **tımarlı sipahiler** ve

deniz askerleri bu gurubun üyeleri idi. Ayrıca vergi muafiyeti ile kendilerine çeşitli hizmetler yaptırılan muaf ve müsellemler de seyfiyenin diğer üyeleri idi. Kapıkulu askerleri, Enderun hizmetlileri, kale muhafızları, subaşların maaşları (ulûfe) hazineден nakit olarak verilirdi. Tımarlı sipahiler, sancak beyleri, beylerbeyi ve vezirler ise hizmet karşılığı olarak dirlik alırlardı.

İlmiye: Din, adalet ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunanlar ve bilginler ilmiye sınıfını oluştururdu.

Şeyhülislam, **kazasker**, **kadılar**, **müftüler**, **müderrisler**, **imamlar**, **müezzinler** ve **medrese öğrencileri** bu sınıfın üyeleri idi. İlmiye sınıfı mensupları eğitimin ücretsiz olduğu medreselerde yetişiyordu.

Kalemiye: Devlet dairelerinde çalışan her seviyedeki idari memurların oluşturduğu üst seviye bürokrat zümre, kalemiye sınıfını oluşturmaktaydı. **Defterdar**, **nişancı**, **reisülküttap** ve **divan kâtipleri** bu sınıfın üyeleri idi. Müslüman ailelerden seçilen kalemiye üyeleri, çalıştıkları bürolarda, **usta-çırak ilişkisi** içinde yetiştirilirdi. Çıraklar sabahları görevli buldukları kalemlerde mesleki eğitimlerini görür, öğleden sonra İslami bilgilerini ve genel kültürlerini arttırmak için medreselerde veya büyük camilerde derslere devam ederlerdi. Bunlar yetenek ve başarı durumlarına göre kalfalığa ve ustalığa yükselirdi.

b. Yönetilenler

Tüccar ve Esnaf: Tüccarlar zorunlu tüketim maddelerini alma, taşıma, depolama ve üretim için gerekli malzemeyi teminle ilgileniyorlardı. Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılama işini tacirler ve toptancılar üstlenmişti. Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerin yanı sıra Türkler de ticaretle uğraşıyordu. Osmanlı şehir halkının bir diğer grubu da esnaftı. Mahalli üretim ve ticaret esnaf tarafından yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda iki yüz yirmi beş değişik meslek sahibi yani esnaf vardı. Kâğıtçı, ciltçi, terzi, kürkçü, kalaycı, telci, kılıççı, kalkancı, çadırcı, bıçakçı, iğneci ve berberler bunlardan bazılarıydı.

Köylüler: Osmanlı nüfusunun büyük kısmı köylerde yaşardı. **Tımar beyleri**, **çiftçi aileleri**, mukataa usulüyle toprağı işleyenler, **mülk sahipleri**, **müsellemler** ve muaf köylülerde yaşardı. Köylülerin büyük bir bölümü ise **çiftthane sistemi** ile devletin kendilerine tahsis ettiği raiyyet çiftliklerini işletirdi. Bu çiftlikler (100–150 dönüm) satılmaz, hibe olarak verilemez ve vakfedilemezdi, babadan oğula bir işletme olarak geçirdi. Köylü işlediği bu toprak karşılığında **çift vergisi** öderken ürettiği ürün için de ayrıca vergi öderdi. Hukuken bir dirlik sahibinin reayası olan köylünün temel görevi toprakları işlemektir. Kürekçilik, marangozluk, kuşçuluk, madencilik ve çeltik işleri de köylüler tarafından yapılırdı. Köylerde çiftlik sisteminin korunması ve sürekli denetimin yapılması maksadıyla tımar sahipleri de oturmaktaydı. Ayrıca **dizdar**, **mülazım**, **hizmetkâr** gibi kale görevlileri; **şeyh** ve **fakih** gibi din adamları **subaşı**, **kethüda**, **çeribaşı** ve **korucu** gibi yerel yöneticiler de köylerde otururlardı.

2. Sosyal Hareketlilik

Osmanlı toplumunda sınıflar arasında geçişler için bir engel yoktu. Yönetici sınıfına geçmek için Müslüman olmak (İslahat Fermanı'na kadar) ve başarılı olmak gerekirdi.

Sınıflar arası geçişe imkân sağlayan bu sisteme dikey hareketlilik denilmiştir.

Köyden şehre veya bir bölgeden başka bir bölgeye göç ederek yerleşme de serbestti. Bazen devlet de imar ve iskân politikaları gereği bu göçü destekledi. Bölgeler arası bu göç ve yerleşime de yatay hareketlilik denir.

3. Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin ülkede yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine **millet sistemi** deniliyordu. Bu sistemde devlet, her inancın topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanıdı.

Osmanlı toplumunda Türk, Arap, Acem, Boşnak ve Arnavutlar, Müslüman çoğunluğu oluştururken **Ortodoks, Ermeni ve Yahudiler** diğer üç temel millet olarak kabul edilmiştir.

En kalabalık olan Ortodoksların dinî ve idari merkezi **Fener Patrikhanesi**di. Eflak-Boğdan halkı, Karadağ, Sırp ve Bulgarlar da bu kiliseye bağlıydı.

Osmanlı toplumu içinde ayrı bir statüsü olan diğer Hıristiyan millet de Ermenilerdi. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Bursa'daki başpiskopos İstanbul'a getirerek onu Ermeni Kilisesi Patriği tayin etti. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler arasında Katolik ve Protestanlığı benimseyenler de oldu.

Dinî gruplardan bir diğeri de Museviler olup daha çok İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman şehirlerinde; Bağdat, Halep gibi nüfusu kalabalık olan yerlerde oturuyorlardı. Bunun dışında sayıları az da olsa Süryani, Nesturi, Yakubi ve Marunî gibi Hıristiyan kiliseleri de vardı.

4. Osmanlı Ailesi

Osmanlı ailesinin temel yapısını İslam hukuku ve Türk töresi şekillendiriyordu. Evlenmeye karar veren kişiler bizzat ya da taraflardan birinin veya her ikisinin kadıya başvurusu ile evlenme işlemleri başlardı. Şahitlerin huzurunda evlenmek istediklerini beyan eden tarafların nikâhları kıyılır ve akdın kadı defterine kaydedilmesi ile evlilik gerçekleşirdi.

Erkek evlenirken kıza **mehir** denilen bir nikâh bedeli veriyordu. İslam dinine göre mehir sadece kadına aitti. Evlilikte İslam hukukuna göre mal ayrılığı rejimi esastı. Tek eşliliğin hâkim olduğu Osmanlı ailesi genellikle karı-koca ve çocuklardan ibaretti. Kasaba ve şehirlerde büyük aile tiplerine de rastlanılmaktaydı.

5. Sosyal Yardımlaşma

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda Anadolu'da Ahi birlikleri toplumsal yardımlaşma ve dayanışmada önemli rol oynamıştır. Osmanlı döneminde en önemli sosyal yardım kuruluşu vakıflardır.

Vakıf; bir malı, menfaati Allah rızası için muhtaç insanlara bırakılmak üzere özel mülkiyetten çıkartmaktır. Vakfın kurucusu ve kuruluşun şartlarını belirleyen, kadı ve şahitlerin huzurunda düzenlenen belgeye **vakfiye** (vakıf senedi) denir. Vakfı yöneten yöneticilere **mütevelli** denir.

Vakıflar yoluyla cami, mescit, mektep, kütüphane, çeşme, yol, köprü, imaret, hastaneler inşa edilerek işletilmiştir. Böylece vakıflar aracılığıyla eğitim, din, sosyal yardım, sağlık ve bayındırlık hizmetleri yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde vakıfların bir diğer türü de **avarız vakıflarıdır**. Bu vakıflar avarız vergilerini ödeyen, mahalle, köy ve esnaf teşekküllerinin ihtiyaçlarını karşılayan, yerleşim birimlerinde bulunan cami, mescit, suyuolları gibi yapıların bakım ve onarımını gerçekleştiren vakıf binalarında çalışan görevlilerin ücret ve maaşlarını ödeyen yardımlaşma kurumlarıydı. Toplumda kadın, çocuk ve yaşlıların korunması ve özürlülerin bakımı vakıflar aracılığı ile yapılmaktaydı.

XVI. yüzyılda Anadolu eyaletinde işletilen 45 imaret, 1397 cami ve mescit, 110 medrese, 626 zaviye ve hankah, 154 muallimhane, 1 kalenderhane, 1 mevlevihane ve 75 büyük han ve kervansaray vakfı bulunuyordu. Bu vakıflarda çalışan sayısı 3299 kişiyi buluyordu.

6. Toplumsal Yaşantı

a. Saray: Osmanlı Devleti'nde Topkapı Sarayı padişahların özel hayatlarını sürdürdüğü ve devleti yönettiği bir mekândı. Sarayda İslam dininin kuralları ve sarayın kendi geleneklerinin şekillendirdiği mütevazı bir yaşam vardı.

Harem'de padişah ailesi ile birlikte özel hayatını yaşardı. Padişahın **annesini, eşleri, çocukları** ve onların hizmetlerini yürüten **dadı, sütanne, kalfa ve cariye**ler bu bölümde yaşardı. Çocuklar okuma çağına gelince kendisine hoca atanır ve törenle derse başlanırdı. Bu çocuklara Kur'an, okuma yazma, Arapça, Farsça, Türkçe, matematik, tarih, coğrafya dersleri verilirdi.

Cariyeler, 5- 6 yaşlarında iken saraya alınarak eğitilirdi. 20 kişilik gruplar hâlinde özel hocalar tarafından okuma yazma ve sarayın görgü kuralları öğretilirdi. Ayrıca kopuz, keman, kanun, ney, def, tambur, çalpare, çöğür, musikar gibi müzik aletlerini kullanma becerisine yönelik çalışmalar da yapılırdı. Dikiş dikmek, dantelâ ve örgü de günlük işler arasındaydı.

Sarayın bölümlerinden biri olan Enderun'da, devşirme yöntemiyle alınan çocuklar eğitilirdi. Birün ise sarayın çeşitli hizmetlerini gören görevlilerden oluşmaktaydı.

b. Şehir: Müslüman halkın gündelik hayatı **sabah namazıyla** başlar **akşam namazı** ile sona ererdi. Haftalık dinlenme günü ilk dönemlerde **perşembe** iken sonraları **cuma** olarak belirlendi. Bayramlar ile diğer bazı panayır ve şenlikler de yıllık dinlenme günleri olarak değerlendirilirdi.

Osmanlı toplumunda yemek, az masraflı ve çabuk hazırlanan türdendi. Sofrada bir iki çeşit yemek olduğunda bununla yetinilirdi. Pirinç, koyun eti, sebze çok tüketilirdi. Süt mamulleri, özellikle yoğurt önemli besinlerdendi. İçecek olarak en çok boza, müselles, pekmez, bal suyu gibi şerbetler tüketilirdi. Yemekler bir sini üzerine konan kalaylı tas ve sahanlarda, porselen ya da pişmiş topraktan çanaklarda yenirdi.

İstanbul'da Eyüp semtinde bulunan ünlü kaymakçı dükkânları önemli sohbet yerleriydi. İlk defa İstanbul'da

1554'te açılan **kahvehane**, kısa zamanda birçok şehirde moda olmuş, sohbet yerleri hâline gelmiştir.

Osmanlı şehirlerinde akşam olunca iş yerlerinin bulunduğu mahalleler gece bekçilerine terk edilerek gün batmadan eve dönülüyordu. Akşam yemeği ve yatsı namazından sonra hayat duruyor ve dinlenme saati başlıyordu.

Şehirlerde yaşayanlar çeşitli nedenlerle eğlenceler düzenlerlerdi. Padişahların tahta çıkmaları, dinî bayramlar, Ramazan ayı, şehzade sünnetleri, sünnet düğünleri ve hıdırellez bu eğlenceler için birer fırsat olarak değerlendirilirdi. Halkın gezmesi ve eğlenmesi için ayrılmış mesire yerleri mevcuttu. Osmanlı toplumunda kadın aile içi düzenin sağlanması ve çocukların eğitiminden sorumluydu.

c. Köy: Osmanlı ülkesinde birbirinden ayrı Müslüman ve Hıristiyan köyler olduğu gibi karışık olanlar da vardı. Bu köylerde halk, cami bazen zaviye ya da kilisenin etrafında karşılıklı hoşgörü içinde yaşıyorlardı. Köylerde yaşayanların temel işi **tarımdı**. Yörenin coğrafi ve iklim özelliklerine göre; buğday, arpa, yulaf, mısır, pirinç, meyve ve sebze gibi çeşitli ürünler yetiştirilirdi. Tarımı destekleyen en önemli unsur **hayvancılık** olduğu için öküz ve manda gibi hayvanlar beslenirdi. Bunların yanı sıra at, eşek, inek, tavuk ve keçi de beslenirdi.

Köy halkı yiyeceğini beslediği hayvanlarından ve tarımdan sağlardı. Beslenmede süt, yoğurt, çeşitli peynir, hububat, yaş veya kuru meyveler, koyun eti, bal, ceviz vb. besinler en önemli yer tutardı.

Bölgesine göre değişik malzemelerden inşa edilen evlerin döşemesi üzerine kilimler, **halılar** veya **keçeler** serilirdi. **Ahur** evlerin altında veya yanındaydı. Isınmak için mutfağın ocağında odun veya tezek yakılırdı.

Mobilya bulunmayan evlerde elbiseler için deri çanta veya ağaç sandıklar kullanılırdı. Hububat, et ve kuru meyveler gibi gıda maddeleri ise **ambarlarda** veya **küplerde** korunurdu. Köylüler kendi gereksinimi dışında kalan bahçe ve tarla ürünlerini satarak veya takas ederek aile bütçelerine katkı sağlardı.

ç. Göçebeler (Konargöçerler): Göçebeler hayatlarını yaylak ve kışlak arasında sürdürür; at, koyun, keçi, katır ve deve beslerlerdi. İlk Türk toplumlarında kullanılan çadır (yurt) göçebeler tarafından da kullanılmaktaydı. Bu insanlar hayvanlarının kılından çadırlar dokur, yününden de elbise yapar ve dikerlerdi. Bunun dışında halı, çuval, heybe, çul ve kilim de dokurlardı. Besledikleri hayvanlardan elde ettikleri et, süt yoğurt, peynir tereyağı gibi ürünleri satarlardı.

Ç. TANZİMAT'TAN SONRA OSMANLI TOPLUM YAPISINDAKİ DEĞİŞİM

1. Toplumsal Değişim

II. Mahmut Osmanlı toplumunu oluşturan bütün unsurları tebaa olarak kabul etmişti. **Tanzimat Fermanı**'yla Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman gayrimüslim bütün halk eşit sayılmıştı.

1856 **Islahat Fermanı**'yla ise gayrimüslimlere daha çok haklar tanındı. Gayrimüslimler devlet memurluklarına, askeri hizmetlere ve okullara alınacaktı. Gayrimüslim halka din ve vicdan özgürlüğü sağlanacak; resmi yazışmalarda

gayrimüslimleri tahkir eden ve aşağılayan söz ve deyimler kullanılmayacaktı.

Yapılan çalışmalarla Osmanlı tebaasının din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin kaynaştırılması ve devletin bütünlüğünün sağlanması amaçlanmıştı.

Bu düzenlemelerden sonra açılan yeni okullarda yenilikçi anlayışına sahip insanlar yetişti. Bunun yanında Osmanlı geleneği ve eski eğitim kurumları da devam ediyordu. Bu durum toplumda **Osmanlılık, Türkçülük, İslamcılık** ve **Batıcılık** gibi fikir akımlarını ortaya çıkardı.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren nüfus yapısında değişiklikler oldu. Savaşlara bağlı olarak Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler yoğunlaştı. 1860'ta Muhacirin Komisyonu kuruldu göçmenlerin nakli, iskânı ve yer-yurt sahibi olmalarını sağladı. Göçler 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da devam etti. Osmanlı sınırları daralırken Müslüman nüfus gitgide arttı.

Osmanlı Devleti Rus işgalleriyle Kafkasya ve Balkanlardan göç ederek Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen milyonlarca insana yurt bulmaya çalıştı. Böylece pek çok yeni köy, şehir ve kasaba kuruldu.

XIX. yüzyılda Osmanlı şehirlerinin nüfusu, İstanbul ve bazı büyük şehirler dışında genellikle 10 bin kişinin altındaydı. Tanzimat'la beraber şehirlerin nüfusu hızla arttı. Batı ile ticari ilişkilerin artması, yabancı sermayenin ülkeye girmesi kentlerin çehresini değiştirdi. İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerde bankalar, iş hanları, istasyon binaları, hastaneler, kışlalar, fabrikalar ve yabancı ülke temsilcilikleri kuruldu. Osmanlı köylüsü sosyal değişimden daha az etkilendi.

XIX. yüzyılda eğlence yerleri olan Göksu, Kâğıthane, Beykoz, Çamlıca ve Kavacık gibi mesire yerlerinde beyler ve hanımlar ayrı ayrı kayıklar ya da arabalarla gezmeye çıkarlardı. Büyük pazarlarda sportif yarışmalar, çeşitli oyunlar ve farklı kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği panayırılar kurulurdu. Ayrıca büyük şehirlerde Ramazan aylarında akşamları karagöz, orta oyunu ve meddah eğlenceleri düzenlenirdi.

Batı'da başlayan kadın-erkek eşitliği tartışmaları Osmanlı toplumunu da etkiledi. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı **Fatma Aliye Hanım** Osmanlı toplumunda ilk kadın hakları savunucusu olmuştur. Kadının sosyal hayatta etkili rol alması gerektiğini vurgulayarak bu alanda öncü olmuştur. Kadınlar bazı iş kollarında çalışmaya başlamışlardır. Tanzimat Dönemi reformları Osmanlı aile yapısını da etkilemiştir. Şehirlerde **modern aileler** oluşmaya başlarken kasaba ve köylerde geleneksel aile yapısı devam etti.

Askerî kıyafetlerde görülen Batılı giyim tarzı toplumun diğer kesimlerine de yayıldı. Devlet memurları ve halk sarık yerine fes, cübbe; şalvar yerine setre ve pantolon giymeye başladı. Kadınlar ferace ve yaşmak yerine şık çarşaf, maşlah (süslü başörtüsü) ve yeldirme (hafif manto) kullanmaya başladılar.

Batılılaşma yeme içme alışkanlıklarını da değiştirdi. Taşınabilir sini yerine yemek masası, sandalye kullanılırken çatal ve bıçakla yemek yeme alışkanlık hâline geldi.

Toplumda modern hayat tarzını benimseyen bir memur sınıfı oluştu.

Ulaşım teknolojisinin gelişmesi ve dış pazarlarla ilişkilerin artması şehirlerin nüfusunun artmasına yol açtı. Başta nüfusu bir milyonu aşan İstanbul Selanik ve İzmir de bu şehirler arasındaydı.

2. Sosyal Yardımlaşma

Osmanlı Devleti kadın, çocuk ve yaşlıların korunması ve özürhükümlerinin bakımına yönelik kurumlar oluşturmuştu. 1895'te bu kurumların başında **Darülaceze** (yoksullar evi) gelirken Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde kurulan **gureba hastaneleri** de önemli yer tutmaktaydı. Bir başka kurum ise **Hamidiye Etfal Hastanesi**'ydi (çocuk hastanesi). Dönemin bir diğer sosyal etkinliği **toplu sünnet** törenleriydi. 1899'da şehzadelerden birinin sünnet töreninin ardından iki bin yoksul çocuk padişah tarafından sünnet ettirildi. Daha sonraki dönemlerde toplu sünnet hizmetleri bir gelenek hâlin geldi.

XX. yüzyıl başlarında sosyal yardımlaşmada fakir sever cemiyetler öne çıktı. Dönemin önemli sosyal yardım kurumlarından biri **Hilal-i Ahmer Cemiyeti**(Kızılay) diğeri de **Donanma Cemiyeti** idi. I. Dünya Savaşı sırasında yetim kalan binlerce çocuk, İstanbul'a ve işgale uğramayan diğer illere getirilerek **darüleytamlara** (çocuk yurtları) yerleştirildi.

D. ÇAĞDAŞ TÜRK TOPLUMU

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonunda yaşanan göçler nedeniyle Osmanlı nüfus yapısında önemli değişiklikler oldu. İşgal yıllarında halkı maneviyatını yükseltmek ve moral gücünü arttırmak amacıyla cemiyetler kuruldu. İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından sonra imparatorluktan ulus devlete geçildi.

Kanun-ı Esasi'de ülkede yaşayan herkes, hiçbir fark gözetilmeksizin Osmanlı olarak ifade edilerek bir **Osmanlı toplumu** oluşturulmaya çalışılmıştı. 1921 Anayasası'nda ise olağanüstü şartlar nedeniyle vatandaşlık ile ilgili hükümler bulunmama ile birlikte, milletten ve **millet egemenliğinden** bahsedilmekteydi. 1924 Anayasası'na göre Türkiye'de yaşayan herkes din ve ırk farkı gözetilmeksizin **vatandaş** olarak tanımlanmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde tam bağımsızlık ilkesi esas alınmıştı. Atatürk Türk toplumu için muasır medeniyete ulaşmayı hedef olarak belirlemişti. Amaca ulaşmada eğitimin önemi üzerinde durulmuş ve Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkarılarak çalışmalara başlanmıştır. Böylece bilimsel düşüncenin kazandırıldığı bireylerin ortak ülküler etrafında toplanarak devletine bağlanması ile tüm nüfusu kapsayacak şekilde **vatandaşlık bilinci** oluşturulacaktır.

Hür bakış açısı, çağa uygun toplumsal davranışlar, kalkınma yolunda birlikte çalışma vatandaş olgusunda temel değerler olarak kabul edilmişti. Sonuçta yeni Türk toplumunu oluşturan bireylerin üstün nitelikleriyle birlikte çağın ileri vasıflarını bağdaştıran yeni bir kimlikle dünyaya dâhil olması hedeflenmişti.

Toplumsal Alanda Yapılan İnkılâplar:

- 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan **Şapka Kanunu** çıkarıldı.*
- 30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan bir kanunla **tekke zaviye ve türbeler** kapatıldı,*
- 1926'da **Medeni Kanun**'un kabul edilmesiyle laik hukuk sistemine tam olarak geçildi. Yeni Medeni Kanun'da aile içinde ve miras konusunda erkeğin bütün ayrıcalıkları kaldırıldı, kadın-erkek eşitliği sağlandı.*
- 21 Haziran 1934 tarihinde **Soyadı Kanunu** çıkarılarak herkese bir soyadı verilmeye başlandı.*
- 29 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan bir kanunla ağa, hacı hoca, efendi, bey, paşa hanım, hanımefendi gibi **eskiden kullanılan lakap ve unvanlar** kaldırıldı.*
- Toplumsal alanda çağdaşlaşmanın sağlanabilmesi için 1927'de **radio** kurularak yapılan inkılâpların halka duyurulması sağlandı. Daha önceden açılan **Darübedayi İstanbul Belediyesine** bağlanarak **İstanbul Şehir Tiyatrosu** adını almış ve bu kurumun bünyesinde **çocuk tiyatrosu** açılmıştır. 1930 yılında **Opera Cemiyeti** kuruldu. **Yükseköğretim alanında da Darülfünun, İstanbul Üniversitesi** adını alarak eğitim öğretim faaliyetlerine başladı. **Halkın eğitilmesi amacıyla Halkevleri** açıldı.*

3. TÜRKLERDE HUKUK

A. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE HUKUK

1. Hukuk Anlayışı

Hukuk; bireylerin bir arada barış ve güven ortamında yaşamasını sağlamak amacıyla oluşturulan kurallar bütünüdür.

Bir devletin uzun ömürlü olabilmesi hukuk sisteminin adil olmasına bağlıdır. Eski Türklerde yazılı hukuk kuralları yoktu. **Töre** denilen, nesilden nesile aktarılan kurallar vardı. Orhun kitabelerinde töre kelimesi on bir yerde geçmektedir. Toplumun ve zamanın ihtiyaçlarına göre törede değişiklikler yapıldı. Töre hükümleri kağanın teklifi ile kurultay tarafından değiştirilebilirdi. Törenin değişmez hükümleri ise; adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık idi. Kağan dâhil herkes töre hükümlerine uymak zorunda olup, bu da ilk Türklerde **kanun üstünlüğünü** gösterir.

2. İlk Türk Devletlerinde Hukuki Yapı

Eski Türk devletlerinde temel anlayış halkın adil bir şekilde yönetilmesiydi. Adalet sisteminin başında kağan bulunur ve ölüm dâhil her türlü cezayı verebilirdi. Adli teşkilat, **yargu** adı verilen siyasi davalara bakan yüksek mahkeme ile adı suçlara (hırsızlık, yalan söylemek vb) bakan **yerel mahkemelerden** oluşurdu. Yarguya kağan, yerel mahkemelere **yargan** başkanlık ederdi.

Suçlar ağır ve hafif suçlar olarak ikiye ayrılmış olup, isyan, vatana ihanet, adam öldürme, barış zamanı kılıç çekme, bazı hırsızlık türleri(bağlı at çalma gibi) ağır suçların cezası idamdı. Ayrıca suçluların mallarına el konulup diğer aile fertlerinin hürriyetleri de kısıtlanırdı. Bunun yanında hafif suçlarda mala el koyma, özgürlük kısıtlama, para cezası gibi cezalar vardı.

Aile kurumu Türklerde büyük öneme sahipti. Evlenme birbirine denk kimseler arasında olur; aile, törenle yapılan bir evlilik ile kurulurdu. Çocuklar **babanın velayeti**

altındaydı. Eşler arasında **mal ayrılığı** anlayışı geçerliydi ve kadın kendi mal varlığı üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilirdi. Boşanma genellikle kadın ve erkeğin karşılıklı rızasıyla gerçekleşirdi. Babası hayattayken babasından mal alarak evlenmiş erkek çocuklarla babasından çeyiz alarak evlenmiş kız çocukları anne ve babalarının mirasından pay alamazlardı.

Yazılı belgelerde Kök Türklerde ve Uygurlarda ileri bir hukuk sisteminin olduğunu göstermektedir. Bu belgelerin bir kısmı **kamu hukukuna** diğerleri ise **aile hukukuna** aittir. Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçilmesiyle ticaretin gelişmesi, özellikle **borçlar ve eşya hukuku** alanında yenilikleri zorunlu hâle getirmiştir. Mal edinme, satış sözleşmesi, malı ve eşyayı kiraya verme, parayı faize verme, ortaklık kurumu, evlatlık verme, iş sözleşmesi, köle satışı, vakıfname, vasiyetname, ipotek senedi gibi hukuki işlemler bu dönemde başlamıştır.

Sözleşmelerde ilk olarak akdin tarihi, sırasıyla sözleşmeyi yapanların isimleri, anlaşmanın yapılma sebebi ve konusu belirtilmiştir. Borç akitlerinde borcun niteliği, miktarı, ödeme usul ve şartları, faizin miktarı ve ödeme zamanı, kefiller gibi önemli konular yer almıştır.

Türkler, uluslararası anlaşmalara uyulduğu sürece komşularına ve sınırlarına saygılıydılar. Yabancı devlet elçilerinin dokunulmazlığı vardı. Savaşta aman dileyene kılıç çekilmezdi.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE HUKUK

1. Türk-İslam Devletlerinde Hukuk Sisteminin Gelişimi

Türk-İslam devletlerinde de ilk Türk devletlerinde olduğu gibi adaleti devletin temeli sayan bir hukuk anlayışı hâkimdi. Bu anlayışa göre kanun gücü, her şeyin üzerindeydi.

Selçuklularda hukuk sisteminin dayanakları; Köktürk, Uygur ve Akhun gelenekleri, Karahanlılar ve Gazneliler ile birlikte Abbasilerden alınan uygulamalar, imparatorluğun asıl kurucusu olan Oğuzların kabile gelenekleriydi.

Cengiz Han zamanında, Moğolların hukuk ve askerlik işlerini düzenlemek amacıyla Uygurca yazılan ve kaynağını Türk töresinden alan **Cengiz Yasası** (Yasaname-i Büzürg) hazırlanmıştır.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte hukuk sisteminde değişiklikler yaşanmıştır. Töre ile birlikte Şer'i hukuk da uygulanmaya başlanmıştır.

Şer'i Hukuk; İslam hukuku olup Kuran, sünnet, İcma ve kıyas gibi kaynaklardan çıkarılan hükümlerden oluşurdu. **Örfi Hukuk** ise Şer'i Hukuka aykırı olmamak kaydıyla halkın örf ve adetleri de dikkate alınarak devlet ve toplum hayatında yapılan düzenlemelerdi. Hükümdarın Örfi Hukuk alanında kanun yapma yetkisi vardı. Selçuklu Hükümdarı Melikşah döneminde Örfi Hukuk alanında kanunlar yapılmıştır.

2. Türk-İslam Devletlerinde Hukuki Yapı

Türk-İslam devletlerinde adli teşkilat iki kısma ayrılıyordu:

a) Şer'i Yargı: Aile, miras, ölüm, ticaret ve vakıfların idaresi konularıyla ilgilenirdi. Şer'i davalara **kadılar** bakardı. Kadıların en büyüğü hükümdar tarafından tayin edilen **kadı'l-kudat** idi ve kadıların tayin ve denetimini yapardı. Kadılar buldukları yerde merkezi idarenin temsilcisi olan kadılar hukuk alanında uzman kişilerdi. Kadılara, görevlerinde ve aldıkları kararlarda herhangi bir baskı yapılmazdı. Bu durum **yargı bağımsızlığına** önem verildiğini göstermektedir.

Divan-ı Mezalim başkanlığını hükümdarın yaptığı en yüksek mahkemeydi. *İdareciler ve memurlar hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi, divan kâtipleri ile vakıfların denetlenmesi, kadı mahkemelerinde verilen kararların uygulanması, muhtesibin yerine getiremediği kararların uygulanması Divan-ı Mezalimin görevleriydi. Ayrıca siyasi suçlular ve devlet düzenini bozanlarla birlikte yüce divan şifatiyle olunan devlet memurları da burada yargılanırdı.*

Nizamülmülk Siyasetname'de, kadılık görevinin önemli ve hassas bir görev olduğunu, herhangi bir kişinin mahkemeye gelmemesi halinde makam sahiplerinin kadıya yardımcı olup bu kişiyi zorla mahkemeye getirmesi gerektiğini belirttiğini ifade etmektedir.

b) Örfi Yargı: Yönetim, askeri, mali konuları kapsardı. Örfi mahkemelerin başında **emir-i dad** bulunurdu. Ordu mensuplarının davalarına ise **kadıasker** (kadıleşker) bakardı.

Türkiye Selçuklularında örfi yargıya **darü'ladi** denilirdi.

C. OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK

1. Klasik Dönemde Osmanlı Hukuku

Osmanlı hukukunun oluşumunda İslam hukuku ve örfi hukuk ve fethedilen yerlerin mevcut hukuku etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kapsamlı şekilde kanun düzenleme çalışmaları **Fatih Sultan Mehmet** zamanında yapılmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirmek için örfi hukuk alanında yönetimle ilgili **Kanunname-i Al-i Osman** hazırlanmıştır. Kanunnameler şeyhülislam fetvasına dayandırılırdı.

Kanun metinleri(kanunname, ferman, berat, vb) şöyle hazırlanırdı: sadrazam başkanlığında divan üyeleri toplanır, nişancı konu hakkında bilgilendirme yapar, divanda görüşülüp tartışıldıktan sonra padişaha arz edilirdi. Padişahın onayladığı kanunlar nişancı tarafından **mühimme defterine** kaydedilirdi. Padişahın tuğrasının çekilmesinden sonra resmîyet kazanır; uygulanmak üzere ait olduğu beylerbeyi, sancakbeyi veya kadılara gönderilir, böylece yürürlüğe girerdi.

Kanunnameler ve İçeriği:

a) Umumi Kanunnameler

- **Kanunname-i Âli Osman:** Ceza, tımar nizamı, sipahi, reaya, mali vergiler vb. konulara ait hükümleri içermektedir. Fatih Döneminde başlayan bu kanunnameler Tanzimat Dönemine kadar yürürlükte kalmıştır.
- **Teşkilat Kanunnameleri:** Devletin idare organları, protokol esasları, padişahlara ait merasimler ile devlet memurlarının idari suçları ve unvanlarına ait hükümleri içermektedir.

b) Hususi Kanunnameler:

- **Özel Askerî Gruplara Ait Kanunnameler:** Kapıkulu, eyalet askerleri, donanma ve yardımcı kuvvetlerle ilgilidir.
- **İktisadi Gruplara Ait Özel Kanunnameler:** Madenci, pazar yerleri, çiftçilere ve esnaflara yönelik hazırlanmıştır.
- **Sosyal Gruplara Ait Hususi Kanunnameler:** Savaş esiri olarak alınıp sonra da haslarda istihdam edilen ve ilmiye sınıfı ile ilgili kanunnameler bu gruba girmektedir.

c) Ferman Berat ve Yasakname Tarzındaki Kanun Hükümleri:

- **Fermanlar:** Padişahın herhangi bir konuda tuğra veya nişanını taşıyan yazılı emridir.
- **Beratlar:** Osmanlı Devleti'nde bir göreve atanan, aylık bağlanan; san, nişan veya ayrıcalık verilen kimseler için çıkarılan padişah buyruğudur.
- **Yasaknameler:** İdari, askerî ve mali konularla ilgili kuralların çiğnenmesi hâlinde uygulanacak cezaları ihtiva etmektedir. Madenler ve tuzlaların işletmeleri, para dolaşımı, gümrüklerin düzeniyle de ilgilidir.

c) Sancak Kanunnameleri:

Kanunname-i Âli Osman'a ait hükümlerin eyalet ve sancaklara uyarlanmış hâlidir. Her bir sancağın özel durumu ve yerel şartları dikkate alınır. Mesela toprak vergisi, arazinin verimlilik durumuna göre *onda birden sıfıra kadar derecelendirilerek* alınır.

d) Miri Arazi ve Tımar Nizamına Ait Kanunlar:

Devlet hazinesine ait arazinin kullanımı ve niteliğiyle ilgili bütün hükümler bu kanunlarla düzenlenir.

e) **Adaletnameler:** Devlet memurlarının görevlerini kötüye kullanmaları ve kanunlara aykırı hareket etmeleri durumunda, halkı zulme karşı korumak amacıyla yayınlanmıştır. Kadı, beylerbeyi ve sancak beylerine hitaben yazılan adaletnamelerin halka duyurulması şarttır.

Fetva; bir kanun ya da konunun İslam dinine uygun olup olmadığına dair şeyhülislam tarafından verilen belgedir. **Amanname**, özellikle gayrimüslimlere verilen padişahın af fermanıdır. **Zafername** ise bir galibiyetin başka ülke hükümdarlarına duyurulması için padişahın gönderdiği yazıdır.

2. Osmanlı Devleti'nde Hukuki Yapı

Osmanlı Devleti adalete büyük önem vermiş ve ilk dönemden itibaren adli teşkilatını kurmuştur. Osmanlı Devletinde adliye teşkilatının başında aynı zamanda divan üyesi olan **kazaskerler** (Anadolu ve Rumeli kazaskerleri) vardı. Kazaskerler kadıların tayin eder ve divandaki duruşmalarda yüksek hâkim sıfatıyla görev yaparlardı.

Medreseden mezun olan **kadılar**ın görev süresi 18 ay veya 3 yıldır. Yetki açısından eşit olmakla birlikte derecelerine göre maaş alırlardı. **Taht kadılıkları** (İstanbul, Bursa ve Edirne), **eyalet kadılıkları** (mevleviyet), **kaza kadılıkları** (sancak, kaza ve nahiyeye) sınıflara ayrılırlardı.

Kadı kaza merkezlerinde hem idareci hem de mahkeme başkanı olan kadılar; şer'i ve örfi davalarda hüküm verir, kişiler arası ihtilafları halleder; miras, ticaret ve nikâh

işlemlerini karara bağlardı. Ayrıca asayişin sağlanması, vakıfların denetlenmesi, vergilerin toplanarak hazineye aktarılması belediye hizmetleri gibi görevleri vardı. **Şer'îye sicilleri;** mahkeme kayıtlarının tutulduğu defterlerdi.

*Davalar, şikâyetçilerin mahkemeye başvurusu ile açılır, şikâyetin kabul edilmesi ile **naib** tarafından ilk soruşturma yapılır ve sonuç kadıya bildirilirdi. Yargılama; davacı, davalı ve şahitlerinin huzurunda açık yapılırdı. Kadı verdiği kararı gerekçesiyle birlikte davacı ve davalıya yazılı olarak bildirir, mahkeme kararının bir nüshasını mahkeme siciline kaydederdi. Dava ile ilgili yeni bir delil gösterildiği takdirde daha önce verilen karar değiştirilebilirdi. Davalar sonuçlandırılır ve hüküm hemen verilirdi.*

Divan-ı Hümayun Osmanlı Devleti'nin en yüksek yargı organı olup yargı teşkilatını denetleme yetkisi vardı. Divan bu yetkisini halktan gelen şikâyetler ya da kendi gönderdiği **mehayif** (gezici) müfettişleri vasıtasıyla yapardı. Valiler, askeri görevliler, kadılar ve vakıf yöneticilerin uygulamalarından şikâyetçi olanlar mahalli kadı tarafından yanlış hüküm verilmesine inananlar din, dil, ırk ve sınıf farkı gözetilmeksizin divana yazılı ya da sözlü olarak başvurabilirdi. Örfi hukuku ilgilendiren şikâyetlere **nişancı**nın bilgisinden yararlanan veziriazam; şer'i hukuk alanına girenleri ise **kazasker** denetlerdi.

Hukuka uygun olmayan durumlarda kadının yargı kararı iptal edilirdi. Mahkeme kararının bozulmasından sonra kazasker yeni bir hüküm verir ya da kadının davaya yeniden bakmasını isterdi. Kadının verdiği kararlarda haksızlık çok büyük ise görevinden alınarak ve başka bir kişi görevlendirilirdi. Divan-ı Hümayun'da verilen kararlar padişaha arz edilir ve onun onayından sonra kesinleşirdi.

Osmanlı Hukukunda Meydana Gelen Değişmeler

- II. Mahmut Döneminde Anadolu ve Rumeli ayanları İstanbul'da toplanarak **Sened-i İttifak** imzalandı. Böylece padişah ayanların varlığını resmen tanıdı ve yetkileri kısıtlandı.
- Reaya tabiri yerine **tebaa** (eşit vatandaşlık) kullanılmaya başlandı.
- Müsadere usulü** kaldırılmıştır. Müsadere, yasak edilen bir şeyin kanun gereği elden alınması veya suçlu görülen bir kimsenin malının devlet tarafından zapt edilmesi anlamına gelir. Müsadere suç işleyenlere karşı **caydırıcı** bir unsur olması düşüncesiyle uygulanmıştır. Müsadere daha çok; ceza, emniyet tedbiri ve yapılan zararı ödetmede kullanılmıştır.
- 1838 yılında Ceza Kanunnamesi çıkarılarak belli suçlara belli cezalar verilmesi sağlandı. **Kanunsuz suç ve ceza olmaz** ilkesi kabul edildi.
- Adalet işleri için **Nezaret-i Deavi** (adalet bakanlığı) kuruldu.

2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku

- 1839 ilan edilen Tanzimat Fermanı ile padişahın yasama ve yargı yetkileri sınırlandırılarak yargı yetkisi mahkemelere verilmiştir. Mahkemeler herkese açık tutulmuş, adil yargılamaya özen gösterilmiştir. Fermanın bütün vatandaşların yararlanması öngörülmüş, Müslümanların hukuki ayrıcalığı sona ermiştir. Şer'i Hukuk yanında Batılı tarzda düzenlenen yeni kanunlar hukuk birliğini daha da parçalamıştır.

- Halkın eşit olduğu kabul edilmiş, tebaanın can ve mal güvenliği sağlanmıştır.
- 1856 Islahat fermanı ile gayrimüslimlerin hakları genişletilerek kanun güvencesi altına alınmış ve Müslümanlarla eşit tutulması amaçlanmıştır. Ancak yabancılara gayrimüslimlere ve yabancılara tanınan haklar hukuk birliğini bozucu nitelikteydi.
  - Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan haklar; eskiden tanınan haklar aynen devam etmesi, Tanzimat Fermanı'ndaki ilkelerin her din ve mezhepteki vatandaşlara uygulanması, zimmîlerin kendi işlerini görebilmeleri için her cemaatin bir kurul seçmesi zimmîler devlet hizmetine alınması, askerî veya sivil okullara da kabul edilmeleri, ticaret ve ceza davalarında tarafların Müslüman- zimmî, zimmî - yabancı olması durumunda yargılamanın karma mahkemeler önünde ve açıktan yapılmasıydı.
  - Tanzimat döneminde birçok yeni mahkeme kurulmuştur.
  - Tanzimat döneminde ceza, ticaret, arazi ve vatandaşlı kanunları kabul edilmiştir. Avukatlık, noterlik ve savcılık gibi kurumlar oluşturulmuştur.
  - 21 Nisan 1873'te padişah iradesiyle mahkemelere ait kanunları ve yargı kararlarını yayınlamak amacıyla **Ceride-i Mehâkim** adıyla yeni bir gazete çıkartılmaya başlanmıştır.

Tanzimat Döneminde Mahkemelerdeki Değişiklikler

Şer'i mahkemeler; Tanzimat dönemi öncesinde Müslümanlar arasındaki bütün davalara, gayrimüslimlerin sadece kamu hukuku alanındaki anlaşmazlıklarına, Osmanlı tebaası ile yabancı devletlerin tebaası arasındaki davalara bakardı. Tanzimat döneminde yetkileri daraltılarak Müslümanların evlenme, boşanma ve miras hukuku ile ilgili davalara bakmaya başladı.

Cemaat Mahkemeleri; Gayrimüslimlerin davalarına cemaat mahkemelerinde kendi dinlerinin hukuk kurallarına göre bakılırdı. Bu mahkemelerin yönetimi o dinin cemaat teşkilatı tarafından yürütürdü. Tanzimat döneminde de aynı hak ve yetkilerini devam ettirdi.

Konsolosluk mahkemeleri; Kapitülasyonlardan yararlanan yabancı devletlerin, kendi vatandaşları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmekle görevliydi. Kanuni'nin Fransa'ya verdiği ticari imtiyazlarla birlikte kurulmuştu. Tanzimat döneminde de aynı hak ve yetkilerini devam ettirdi.

Nizamiye Mahkemeleri; 1869'da Müslüman ve gayrimüslimlerin davalarına bakmak için kurulan bu mahkemelerin başkanı kadı olup üyeleri Müslüman ve gayrimüslimlerden meydana gelmişti. Hukuk ve cinayet davalarıyla ticaret mahkemelerinin yetkileri dışında kalan davalara bakardı.

Ticaret mahkemeleri; Osmanlılar ile yabancı ülkelerin vatandaşları arasındaki ticari anlaşmazlıkları çözmekle görevliydi. 1847'de yabancı üyelerin de katılmasıyla Karma Ticaret Mahkemesi adını almıştı.

3. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuku

- 1876 yılında Kanun-ı Esasi kabul edilerek Osmanlıda ilk kez **anayasal düzene** geçildi. Buna göre halkın seçtiği temsilcilerden oluşan **meclis**, padişahın yetkilerinden bir kısmına ortak oldu. Ayrıca vatandaşların hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alındı.
- Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından İslam hukukuna bağlı kalınarak ilk Osmanlı medeni

hukuku (**Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**) hazırlandı. Mecelle, şer'i mahkemelerde 1877- 1926 yılları arasında hukuki kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kanun, şahıs, aile ve miras konularını içermektedir. Adliye hukuk birliğinin temelini de atmıştır.

- 1908 yılında II. Meşrutiyet döneminde Kanun-ı Esasi'de önemli değişiklikler yapıldı. Hak ve özgürlüklerin sınırları genişletildi. Padişahın otoritesi **sınırlandırıldı**. Yasama yetkisi, padişahın tekelinden çıkarak meclisin eline geçti. Padişahın meclisten çıkan kanunları veto etme yetkisi kaldırıldı.
- Adli alanda nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla 1875 yılında Galatasaray Sultanisi'nin bir şubesi olarak **Mekteb-i Hukuk-ı Sultani** kuruldu.

Ç. CUMHURİYET DÖNEMİNDE HUKUK

1. Hukuk Alanında Yenilikler

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile halk egemenliğine dayanan yeni Türk devleti kurulmuştu. 1921 Anayasası'nda hâkimiyetin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin halk adına TBMM tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Böylece, egemenlik Osmanlı Hanedanı'ndan TBMM'ye hukuken geçmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ilk hukuki düzenlemeler var olan hukuk düzeninin yenilenmesi amacıyla yöneliktir. Bu nedenle 1923 yılında Adalet Bakanlığı, yürürlükteki kanunların yenilenmesi amacıyla komisyonlar kurmuş, Batılı kanunlar incelenmiş ve ülkemizin ihtiyaçlarına uyarlanarak yeni kanunlar yapılmıştır.

2. Laik Hukuk Sistemine Geçiş

Cumhuriyet Döneminde tüm vatandaşların kanun önünde eşitliğinin sağlanması ve diğer inkılâpların da güvence altına alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla Avrupa ülkelerinin medeni kanunları incelendikten sonra İsviçre Medeni Kanunu, Borçlar Kanunu ile birlikte tercüme edilip düzenlenerek yürürlüğe girdi.

Medeni Kanun'la evlenme, boşanma, miras gibi konularda var olan eşitsizlik giderilmiştir. Kişinin hak ve özgürlükleri güvence altına alınmış, kişinin devlete karşı olan ödevleri yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca resmî nikâhla kurulan modern aile yapısı hedeflenmiştir. Toplumda kadın erkek eşitliği sağlanmıştır.

3. Anayasalarda Yasama, Yürütme ve Yargı

1921 Anayasası, TBMM'nin varlığını yasal hâle getirmek ve yeni devletin dayandığı temel ilkeleri belirlemek amacıyla ilan edilmişti. 23 maddelik bu kısa anayasa, Kanun-ı Esasi'yi de yürürlükten kaldırmamıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra **1924 Anayasası** kabul edildi ve yeni anayasa Kanunu-ı Esasi'yi yürürlükten kaldırmıştır.

4. TÜRKLERDE EKONOMİ

A. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EKONOMİ

Eski Türk toplumu bozkırlarda **göçebe** bir yaşam sürdürmüştü ve **hayvancılık** yapmıştı. En çok **koyun** ve **at** yetiştirilirdi. Uygurların zenginleri at eti, diğer insanlar ise koyun ve ördek eti yerlerdi. Kısrak sütünden yapılan **kımız**, darıdan

yapılan **begni-bekni** ve boza bilinen içeceklerdi. Sütü darı, peynir, yoğurt da bozkır yemekleri arasındaydı. Ayrıca Çince **lo** adı verilen bir içki Hunlar arasında yaygındı.

Hunlar döneminde açılan **Tö-tö** kanalı sulamanın yapıldığını göstermektedir. Eski Türklerde çiftçilere **tarıgçı** veya **tandacı** denirdi. **Tarla** ve **ekin** eski Türkçe kelimelerdendi. Buğday, arpa, mısır, baklagiller ve kendir gibi sanayi bitkileri yetiştirilmişti. **Saban, orak düven** gibi tarım aletleri kullanılmıştı.

Kök Türkler ve yerleşik hayata geçen Uygurlarla birlikte tarımın önemi artmıştı. Uygurlar **sulama kanalları** açmış üzüm yetiştirmiş pekmez ve şarap imal etmişler ve değirmen işletmişlerdir.

Eski Türklerde giyim eşyasının başlıca malzemesi koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi, koyun ve deve yünü ile keçi kılıydı. Türkler ayrıca bez dokur, giyecek için kendir yetiştirirlerdi. Seyahatnamelerde Uygurların kürk ve süslü şapkalar giydikleri, Uygurların samur kürkleri, beyaz keçeleri ve **çiçekli kumaşların** her tarafta ün saldığı anlatılır.

Eski Türklerde vergi toplama önemli bir iş olup Kök Türklerde **tudun**, Uygurlarda **ağıcı** adı verilen vergi memurları vardı. İlk Türk devletlerinde mesken, hayvan ve toprak vergisi olmak üzere üç çeşit vergi toplanırdı.

Eski Türkler silah üretiminde ileri bir teknolojiye sahipti. Özellikle **demir** madenciligi önemli bir zanaattı.

Ticarete önem veren eski Türkler ticareti geliştirmek için ticaret yolları üzerinde güven ve asayışı sağlamışlar, Bizans ve Çin gibi devletlerle ticaret antlaşmaları yapmışlardı. **İpek Yolu**'nun güvenliği için Çin, Sasani ve Bizans devletleriyle mücadele etmişlerdir. Çin'den başlayıp Asya içlerinden Karadeniz ve Akdeniz'e ulaşan **İpek Yolu**'nda kâğıt, çini, cam ve ipek temel ticaret mallarını oluşturuyordu.

Bir başka önemli ticaret yolu da **Kürk Yolu** idi. Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak Altay-Sayan dağları üzerinden Çin'e ulaşıyordu. İpek Yolu'na kuzeyden paralel uzanıyordu. Buranın asıl ticari malları sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak gibi hayvan kürkleri idi.

Doğu Avrupa'da ise VII ve X. yüzyıllar arasında hüküm süren Hazarlar, ticaret yollarının ülkelerinden geçmesi nedeniyle güven ve asayışı sağlayarak ticareti geliştirmişler ve **Hazar Barış Çağını** yaşatmışlardı.

Ticaret genelde **mal takası** şeklinde olup; altın, gümüş paralar ile Uygurlarda **böz**(mühürlenmiş kumaş materyaller) ve **kuanpoyu**(resmi formatta bez, kumaş) ile **çav** denilen kâğıt paralar da kullanılmıştır.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE EKONOMİ

Türk İslam devletlerinde ekonomi anlayış; israftan kaçınma, devletin üretimden çok denetimle ilgilenmesi, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ve adil gelir dağılımının sağlanması şeklinde şekillenmiştir. **Tarım** ve **hayvancılıkla** birlikte **ticarete** de önem verilmiş ticaret yollarının güvenliği sağlanmaya çalışılmış ve özellikle **İpek Yolu**

üzerindeki şehirler fethedilmiştir. Fethedilen şehirlerin tekrar eski canlılığına kavuşması için kısa süreli vergi muafiyetleri sağlanmıştır. Mısır'da kurulan Türk devletleri ise **Baharat Yolu**'nun Akdeniz'e açılan limanlarını kontrolleri altında tutmuşlar ve azami gelir elde edecek politikalar geliştirmişlerdir.

Özellikle Karahanlılar ve Selçuklular bu yollar üzerinde **ribat**(hem güvenlik hem de ticaret için oluşturulan sınır ve yol üzerindeki yapılar) ve **kervansaray** inşasına önem vermişlerdir. Özellikle Selçuklular paraya da önem vermişler, **dinar**(altın para) ile **dirhem**(gümüş para) kullanmışlardır.

1. Türk-İslam Devletlerinde İktisadi Kurumlar **İkta Sistemi:**

İlk kez Hz. Ömer döneminde oluşturulan ikta sistemi Türk-İslam devletlerinde de uygulanmıştır. Bu sisteme göre fethedilen bölgelerdeki topraklar **miri toprak**(devlet toprağı) kabul edilerek asker ve komutanlara *asker beslenmesi karşılığında* tahsis edilirdi. İkta sahipleri bu toprağı çiftçiye kiralar aldığı vergi gelirleri ile de asker yetiştirirdi. Böylece devlet hazineden harcama yapmadan atlı askerlerden oluşan bir orduya (**ikta askerleri**) sahip oluyordu. Ayrıca boş topraklar üretime açılmış; tarımsal üretim sağlanmış oluyordu. İkta sistemi sayesinde toprağı bağlı **feodal sistem** önleniyor, topraklar devlete ait olduğu için büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkması engelleniyordu. İkta sistemi Osmanlılarda **tımar**(dirlik) olarak devam etti.

Vergi sistemi:

Türk-İslam devletlerinde uygulanan İslam hukuku, vergi sisteminin oluşumunda da belirleyici olmuştur. Türk-İslam devletlerinde vergiler şunlardır:

Zekât: Müslümanların sahip olduğu malların(belirli sayıdaki hayvan, değerli maden ve ticaret eşyası) 1/40'nı fakirlere vermesidir. **Öşür;** Müslüman toprak sahiplerinin ürettikleri ürünün 1/10 oranında devlete ödedikleri vergidir. **Haraç;** gayrimüslim toprak sahiplerinden alınan toprak ve ürün vergisidir. **Cizye;** gayrimüslim erkeklerden askerlik yapmama karşılığında alınan baş vergisidir. Çift-i avamîl ya da çift resmi (çift başına yıllık bir dinardı); çiftçinin kiraladığı toprak karşılığı ikta sahibine ödediği vergidir. Ayrıca bağlı beylik ve devletlerden, kervanlar, çeşitli iş kolları, tüccarlar ve pazarlardan(bac) alınan vergiler ile maden, tuzla ve orman gelirleri devletin önemli gelir kaynaklarını oluştururdu.

Ahilik:

Selçuklularla başlayıp Anadolu Selçukluları döneminde zirveye ulaşan bir esnaf örgütlenmesi olan ahilik; bekâr ve zanaat sahibi gençlerden oluşan esnaf dayanışma örgütleridir. Ahilik teşkilatına sadece Müslümanlar üye idi. Merkezi, Kırşehir kurucusu Ahi Evran'dır. Her meslek grubunun en önemlileri grubun başkanıydı. Şehirde bulunan her meslek grubunun kendi örgütlenmesi(derici, ayakkabıcı gibi) vardı. Usta- çırak ilişkisi içinde esnaf yetiştirilirdi. Üretim miktarı ve kalitesi ile fiyat kontrolü yapılırdı.

Vakıf Sistemi:

Çeşitli sosyal ihtiyaçların karşılanması ve refahın toplumun her kesimine yayılmasını sağlamak amacıyla kurulan sosyal kuruluşlara vakıf denir. Türk-İslam devletlerinde vakıflara

önem verilmiş ve özellikle Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları pek çok vakıf kurmuşlardır.

C. XI - XIII. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA EKONOMİK HAYAT

- Bu dönemde Türkiye Selçukluları Anadolu'da hâkim olup devlet zirai, ticari ve hayvancılık faaliyetlerini desteklemiştir.
- Karadeniz ve Akdeniz deki limanlar alınarak buralara Türk tüccarlar yerleştirilmiş ve buralardaki Latin tüccarlarla **ticaret anlaşmaları** imzalanmıştır.
- **Devlet sigortası** sistemi getirilerek zarar uğrayan tüccarların zararları devlet tarafından karşılanmıştır.
- Önemli ticaret yolları üzerine **kervansaraylar** yaptırılmış ve buralarda ayırım yapılmaksızın herkese ücretsiz hizmetler verilmiştir.
- Ancak 1243 Köseadağ Savaşı ile başlayan Moğol hâkimiyeti döneminde Anadolu'da sosyal ve ekonomik düzen bozulmuştur. Anadolu'da kurulan beylikler kısmen de olsa ekonomiyi canlandırmışlardır. Karamanoğulları geçitlerden; Ramazanoğulları Çukurova'daki tarım, hac ve ticaret yollarından; Saruhanoğulları ve Menteşeoğulları gibi beylikler sahip oldukları donanmayla ticaretten; Candaroğulları da demir ve bakır madenlerinden önemli ölçüde gelir elde etmişlerdir.

Ç. OSMANLI EKONOMİSİ

Osmanlı ekonomisinde klasik dönemde üç ana ilke etkili olmuştur. Bunlar; işçilik, fiskalizm ve gelenekçilik.

İşçilik:

Bu ilkeye göre reyanın refahını sürekli kılmak için öncelikle piyasada istenilen kalitede, uygun fiyatta yeterli kadar mal bulunmalıdır. Bu nedenle Osmanlı'da üretime önem verilmiştir.

Gelenekçilik:

Bu ilke sosyal ve ekonomik ilişkilerde mevcut dengeleri (üretim-tüketim dengesi) korumayı ve var olan düzeni bozacak değişme eğilimlerini engelleme eğilimlerini ifade etmektedir.

Fiskalizm:

Bu ilke hazineye ait gelirleri mümkün olduğunca yüksek tutma ve ulaştığı düzeyin altına indirmemeyi hedefliyordu. Devletin bir yandan gelirlerinin yükseltmesi, diğer yandan harcamaların kısılması olarak özetlenebilir.

Ülke toprakları hanedana aitti ancak bu toprakların kullanımı reayaya (halk) bırakılmıştı. Devlet, her köylüye geçimini sağlayacak kadar toprağı kullanmasına özen göstermişti. Tarımsal teşkilatlanmayı da tımar sistemiyle gerçekleştirmişti.

1. Klasik Dönemde Ekonomik Yapı

Klasik dönemde Osmanlı mali teşkilatı; merkez maliyesi, tımar ve vakıf sistemleri olmak üzere üç kısımda ele alınabilir.

a. Merkez Maliyesi:

Gelir-gider hesaplarının tutulduğu bu teşkilatın başında baş defterdar olan Rumeli Defterdarı bulunurdu.

Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin dışında kalan yerlerde de baş defterdara bağlı taşra defterdarlıkları vardı. Merkez maliyesinde çalışan memurlar devletten maaş almaz, kayıtlar ve tescillerden tahsil ettikleri vergi ve harçlardan sağlardı.

Osmanlı Devleti'nde önceki İslam hukukunun uygulanmasından dolayı bir taraftan **şer'i vergiler** toplanırken diğer taraftan geleneklere dayanılarak konmuş olan **örfi vergiler** toplanmaya devam etmiştir.

Şer'i Vergiler:

- a) **Ağıl, ağnam vergisi:** Sipahinin arazisine yaptığı ağıl için, ağnam ise koyun ve keçi üzerinden alınır.
- b) **Geçit vergisi:** İstanbul dışındaki yerlerde sürülerin geçitlerden geçişi veya İstanbul'a sevki nedeniyle sürü sahibinden, hayvan başına alınır. Miktarı bölgeye göre değişirdi.
- c) **Otlak, yaylak vergileri:** Dışarıdan gelip dirlik topraklarında koyun ve diğer hayvanların otlatılması üzerine alınır.
- d) **Öşür vergisi:** Müslüman toprak sahiplerinin ürettikleri ürün üzerinden 1/10 oranında devlete verdikleri vergidir.
- e) **Dönüm vergisi:** Reayadan sipahilere tahsis edilmiş olan topraklarda bulunanlardan, ekip biçtikleri yerlerin dönümüne göre yıllık olarak alınan vergilerdir.
- f) **Çift hane vergisi:** Müslüman reayadan, bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükteki çiftlik karşılığında alınır.
- g) **Çift bozan vergisi:** Toprağını izinsiz olarak terk eden veya üç yıl üst üste ekmeden çiftçilerden alınan vergidir.
- h) **Tapu vergisi:** Üzerine bina, harman vb. yapılan mirî arazinin ziraattan alıkonulması nedeniyle alınır.
- i) **İhtisâb vergisi:** Şehir ve kasabaların pazar ve panayır yerlerinde alınır.
- j) **Cizye vergisi:** Gayrimüslim erkeklerden askerlik yapmamaları karşılığında alınan baş vergisidir.
- k) **İltizam vergisi:** Devlete ait bazı gelirleri tahsil etme yetkisinin verilmesi karşılığında alınan bedeldir.
- l) **Maden, gümrük vergileri:** Devletin madenleri işleten kişilerden aldığı vergiydi.
- m) **Haraç vergisi:** Gayrimüslim toprak sahiplerinden alınan toprak ve ürün vergisidir.

Örfi Vergiler:

- a) **İmdadiyye-i seferiyye vergisi:** Hane reislerinden savaş harcamalarını karşılamak için tahsil edilirdi.
- b) **İmdadiyye-i hazariyye vergisi:** Hane reislerinden savaş olmayan zamanlarda ihtiyaç doğması hâlinde personel ücretleri ve benzeri için alınır.
- c) **İlâne-i cihâdiyye vergisi:** Hane reislerinden savaşa yardım için alınır.
- d) **Derbent resmi:** Tüccarlardan geçtiği kapılarda, geçitlerde vb. yerlerde bulundurulmuş bekçilerin ücretleriyle, han ve köprülerin yaptırılması, korunması masraflarına karşılık alınır.
- e) **Kürekçi bedeli vergisi:** Hane reislerinden gemilerde kürek çeken ve yelken açıp toplayanların ücretlerinin ödenmesi için tahsil edilirdi.
- f) **İzn-i sefine vergisi:** Yabancı tüccarlardan Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından geçen tüccar gemilerine verilen izinlere karşılık alınır.

- g) **Avarız vergisi:** Büyük felaketler ve savaşlar gibi olağanüstü durumlarda alınan vergidir. Zamanla sürekli vergi haline getirilmiştir.

b. Tımar Sistemi:

Osmanlı mali sisteminde tımar, bir kısım asker ve memurlara geçim, hizmet ve masraflarına karşılık belirli bölgelerin vergi kaynaklarının tahsis edilmesidir. Topraklar gelirlerine göre üç kısma ayrıldı:

Has; yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirliklerdir. Padişaha, hanedan üyelerine, veziriazama, beylerbeyine, sancak beyleri ve üst düzey devlet görevlilerine verilir.

Zeamet; gelirleri 20.000- 100.000 akçe arasında olan dirliklerdir. Eyalet merkezlerinde oturan üst düzey yöneticilere (hazine ve tımar defterdarlarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, divan kâtiplerine ve benzeri) verilir. **Tımar** ise; senelik gelirleri 3.000- 20.000 akçe arasında olan dirliklerdir. Osmanlı Devleti ne hizmeti olan bir bölüm asker ve memurlara verilir.

Tımar topraklarının **devlet malı** olmasından dolayı miras bırakılması ya da devredilmesi yasaktı. Toprak sipahinin ve köylünün elinden keyfi olarak alınmazdı. Sipahi-reaya ilişkisi kanunla belirlenmişti. Sipahi ve diğer dirlik sahipleri tımar sisteminin sürekliliğini sağlamakla mükellefi. Reayası kaçan sipahi, gelirini kaybederdi. Bu nedenle reayanın toprağı terk etmesi yasaktı. Sipahi kadının emri gereğince köylüsünü 15 yıl içinde toprağı dönmeye zorlayabilirdi. Köylü kentte iş bulmuşsa sipahiye **çiftbozan vergisi** ödemek zorundaydı. Köylü toprağı başkasına devretmek isterse sipahi yeni durumu onaylar ve toprağın tapusunu yeni sahibine verirdi. Kuralları ihlal eden sipahinin toprağı elinden alınırdı. Köylü ise sipahinin evini yapma, ambarını yapma, bir günlük yürüyüş mesafesindeki pazara sipahinin ürünü götürüp taşıma, sipahinin çayırını biçme gibi görevleri vardı.

c. Vakıf Sistemi:

Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da servetin toplumun tüm kesimlerine eşit olarak yayılması ve halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için özellikle vakıflar sosyal refahı arttırmak için önemli yatırımlar yapmışlardır. Vakıflar yaptıkları bu işlerde vergi vermemişlerdir. Faaliyetlerini gerçekleştirmek için nakit para bağıışı, kira getiren bir gayrimenkulün bağışlanması, vakfedilen arazinin ekilmesi gibi farklı yollardan gelir elde etmeye çalışmışlardır. Vakıflar ekonomide düzenli ve muazzam bir para akışının gerçekleşmesini sağlamışlardır.

2. Üretim Yapısı

Osmanlı Devleti iâşe ilkesi gereği ihtiyaç duyulan her türlü malın karşılanması için tarımsal ve sınaî üretime büyük önem vermiştir. Toprakların mülkiyeti devlete aitti. Devlet elindeki toprakları tımar sistemi içinde köylüye işletirdi. Hububat üretimi, bağcılık, bahçecilik ve sebzeçilik yatırırdı. Devlet, tarım ürünü arzını yüksek tutmak ve fiyat istikrarını sürdürmek için zaman zaman ihraç yasakları koyardı.

Konargöçerlerin esas geçim kaynağı mera hayvancılığı idi. Koyun, keçi sığır, manda, at, katır gibi hayvanlar da beslenirdi. Ulaşım için deve, at, katır, eşek gibi hayvanlara da talep artmıştı.

XVII. yüzyılda çıkan Celali isyanları, savaşlar ve benzeri sebepler köylülerin topraklarını terk etmelerine tımar sisteminin bozulmasına sonuçta üretimin düşmesine neden oldu.

b. Sınaî Üretim

Osmanlı Devleti'nde sanayi küçük işletmelerden oluşmuş olup esnaf teşkilatının(**lonca**) elindeydi. Loncalar üretilen malın miktarı, kalitesi ve fiyatının belirlenmesinde söz sahibiydi.

Devlet ticaret serbestisini benimsemesine karşılık ülke için büyük önem taşıyan buğday, tuz gibi gıda maddeleri; deri, pamuk ve pamuk ipliğı gibi sanayi ham ve yarı mamul maddeleri ile silah, top, gülle, barut gibi savunma araçlarının ihracını yasaklamıştı.

Tarım ve Hayvancılığa Dayanan Sanayiler

Dokuma sanayi, lifli bitkileri (keten, kenevir, pamuk vb.) ham madde olarak kullananlar, yünlü kumaş üretenler ve ipekli dokumacılar olmak üzere üç kısımda ele alınabilir.

Lifli bitkilere dayalı üretim Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun ve Suriye'nin pamuklu dokumaları oldukça tanınmıştı. Ege, İstanbul ve Kastamonu çevresinde gelişmiş bir keten dokuma sanayi vardı. Bursa ve Bilecik ipekli dokuma ve kadife merkeziydi. Ayrıca Bursa alacası, peştamal, nefti, mavi bez, çeşitli renklerde kadifeler, kutni denen pamuklu-ipekli kumaş Bursa'nın ünlü kumaşları arasındaydı. Yine Bursa'da altın (sırma) ve gümüş telli (sim) kumaşlar dokunmaktaydı. İstanbul'da basma imalathaneleri bulunuyordu. Fener Tahta Minare'de iltizamla işletilen bir çuha fabrikası vardı. Burada 1720'den sonra kalın ipekli kumaş da dokunmuştur. İstanbul'da XVIII. yüzyılda üstün kaliteli ipekli dokuma sanayi gelişmişti.

Deri sanayi İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Konya gibi şehirlerde nemli bir yere sahipti.

Halıcılıkta bu dönemde Uşak, Gördes, Kula, Milas, Lâdik meşhurdu. Buralarda dokunan halılar Avrupa'da büyük talep görmüştür. **Yünlü dokuma**(sof), Ankara ile çevresinde yapılıyordu ve büyük bir iç ve dış talep vardı. XVIII. yüzyılda Ankara civarında tiftik sofı üretimi devam etmiş ve dışarıda da yüksek talep görmüştü. Selanik'te de **çuha** ve **keçe** üretilmekteydi.

Dericilik ve dokuma sanayindeki gelişme, **boyacılığın** da gelişmesini sağlamıştı. Hatta Avrupa'nın lüks kumaşları Bursa ve diğer şehirlerdeki boyahanelerde boyanıyordu. XVII. yüzyılda uzun süren savaşlar ve Celali isyanları tarımla birlikte sanayii de olumsuz etkilemiştir. Birçok tezgâh kapanmış üretim azalmıştı.

Madencilik ve Maden Sanayi

Maden işlemeciliğı tarım aletleri, ev gereçleri ve savaş malzemeleri üzerine yoğunlaşmıştı. Savaş ihtiyaçları sebebiyle gülle döküm fabrikaları açılmış ve savaş gemisi yapımı yoğun bir tempoda sürdürülmüştür. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa topları teknik açıdan Osmanlı toplarından üstündü.

3. Tüketim

Osmanlı Devleti'nde geliri çok olan insanlar tüketime daha fazla yönelmişlerdir. Şehirlerde yaşayanların tüketim alışkanlıkları köylere oranla çok çeşitli ve fazlaydı. Başkent İstanbul, tüketimin en yoğun olduğu yerd. Kalabalık nüfusu beslemek için Anadolu'dan ve Rumeli'den un, et, tahıl gibi temel gıda maddeleri düzenli olarak İstanbul'a getirilirdi. Osmanlı Devleti'nde dış ülkelerden gelen lüks malların tüketimi XVII. yüzyıldan itibaren, artmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç malları ve ham maddeler şehirlerdeki **kapan** adı verilen toptancı hallerine getirilir, burada **kapan eminleri** tarafından eşit olarak satıcılara ya da imalatçılara dağıtırdı. Böylece bir malın üretim safhasından satış noktalarına kadar tek elden dağıtımını sağlıyor ve aracısız olarak tüketiciye ulaştırılarak fiyat artışı engelleniyordu.

4. Ticaret ve Ulaşım Sistemi

Osmanlı Devleti güvenli bir piyasa ortamının oluşması, serbest ticaretin, transit ve dış ticaretin gelişmesi için ticaretin denetimi ve yol güvenliğinin sağlanmasına çalışmıştır. Ticari faaliyetlerde tekelci eğilimlerin güçlenmesine, üretici ve tüketiciyi zarara uğrattacak durumların ortaya çıkmasına izin verilmezdi.

Dış ticarete devlet denetimi, dışarıya altın ve gümüş çıkışının yasaklanması bazı stratejik malların (pamuk, demir, kurşun, hububat, kalay, çelik, barut vb) ihracının yasaklanması, para darlığına neden olduğu için ithal edilen altın ve gümüş üzerinden gümrük alınmaması şeklinde bir politika izleniyordu.

Osmanlı toprakları, Doğu ve Batı ekonomilerini birbirine bağlayan İpek ve Baharat yollarının üzerinde bulunuyordu. Bu nedenle Osmanlı devlet adamları ticari vergileri artırmak ve mal kıtlığı yaşamamak için kapitülasyonlar vermişlerdi. Kapitülasyonların verilmesinin bir başka nedeni de uluslararası yeni ticaret yollarının keşfi ile XVI. yüzyılda okyanuslara kayma eğilimine giren Avrupa transit ticaretini Akdeniz'de tutma düşüncesiydi.

a. Deniz ve Nehir Ulaşımı

Osmanlılar, kuruluş döneminden itibaren sınırların genişlemesine paralel olarak su ve deniz yollarını da ele geçirmişler İstanbul'un fethinden sonra denizcilğe daha çok önem vermişlerdir. Sınırların en geniş olduğu dönemlerde Karadeniz, Marmara, Kızıldeniz gibi iç denizlerin yanı sıra Akdeniz ve Basra Körfezi'nde de büyük ölçüde hâkimiyet sağlandı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Don-Volga Kanal projesi ile İpek Yolu'nun canlandırılması hedeflenmişti.

Ticaret yolları savaş malzemesi naklinde de kullanılıyordu. Karadeniz limanları (örneğin Trabzon) İran'da savaşan ordulara Tuna buğdayının veya Macaristan'da savaşan ordulara Kığı (Bingöl) demiri ve top güllésinin ulaştırılmasında önemli bir araçtı.

b. Kara Yolu Ulaşımı

Osmanlılar, Bizans ve Selçuklulardan devraldıkları yol, kervansaray, köprü gibi bayındırlık tesislerini koruyup geliştirmiştir. Ayrıca yeni fethedilen Rumeli'de birçok kervansaray, han, köprü, imaret, misafirhane yaptırılmış ve bunlar da zengin vakıf gelirleriyle finanse edilmiştir. İç

ulaşımında da deve ve tekerlekli araçlar yaygın olarak kullanılmıştır.

Yol ağı üzerindeki menziller arasında at, katır ve deve kervanları seferler yapmasına imkânlar hazırlanmıştı. Menzil teşkilatı yol ağı üzerinde, **taşımacılığın** en hızlı şekilde yapılmasını sağlardı. Yol üzerinde belirli mesafelerde **menzil** denilen dinlenme yerleri vardı. Burada at değiştirilirdi. Menzil örgütü **haberleşmeyi** de sağlardı. Ayrıca buralarda taşımacılığı meslek edinmiş Mekkâri taifesi, özel ulaşım ve ticari mal naklini üstlenmişlerdi. Ulaşım güvenliğinin sağlanması için derbent teşkilatı oluşturulmuş, Anadolu'da ve Rumeli'de binlerce aile, avarız vergilerinden muaf tutularak bu işle görevlendirilmiştir.

Osmanlı ekonomisinde tüccarlar niteliklerine göre üç gruba ayrılmıştı: **Tacir-i mütemekkin** (sermayedarlar) malı ucuz ve bol olduğu dönemde depolayıp fiyatlar arttığında satıp kâr ederdi. **Tacir-i seffar**, bir bölgeden malın fiyatının yüksek olduğu başka bir bölgeye mal taşıyarak kâr ederdi. Bir de belli bir yerde mal gönderebileceği güvenilir temsilcileri bulunan ve bu yolla ticaret yapanlar vardı.

5. Para ve Finansman Sistemi

Osmanlı ekonomisi de **madenî para** sistemine dayanıyordu. Ülkedeki altın ve gümüş miktarının değişmesi ekonomik dengelerin bozulmasına yol açıyordu. Bu sebeple ülkeye kıymetli maden girişi teşvik edilmiş çıkışı ise yasaklanmıştır. Maden darlığı durumunda paranın içindeki bakır oranı çoğaltılarak (**kızıl akçe**) veya paranın kenarları kırılarak (**tağşiş**) devalüasyon gerçekleştiriliyordu. Osmanlı akçesinin ayarı XVII. yüzyıldan itibaren sürekli düşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde paranın basıldığı **darphaneler** üçer senelik dönemler için iltizam yöntemiyle kiraya verilirdi. **Sikke kalıpları**, mahallî darphanelere İstanbul'dan gönderilirdi. Ulaşım ve nakliye imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı birçok şehirde (Bursa, Edirne, Amasya, Erzurum, Konya, İzmir, Serez, Sofya, Şam, Bağdat, Tiflis, Mısır, Tunus ve Cezayir) darphane açılmıştı.

Osmanlılar XIX. yüzyıla kadar madenî para (sikke) kullanmışlardı. Osmanlılar **akçe** (gümüş), **mangır** (bakır), **altın para** (sikke-i hasene ve sultani) kullanmışlardı. Piyasadaki diğer sikkelerin değerleri akçeye göre belirlenirdi. (başlangıçta 1 altın 60 akçeydi). Zamanla içeride ve dışarıdaki iktisadi şartların değişmesiyle akçe değer kaybetti ve XVIII. yüzyılda kullanılmaz oldu. Muhasebe kayıtlarında para, günlük yaşamda ise daha çok kuruş ve altın kullanılmaya başlandı.

Tanzimat döneminde 1839'da **kaime** adlı kâğıt para çıkarıldı. 1844'te 20 kuruş değerinde **mecidiye** adıyla yeni para çıkarıldı. 100 kuruş bir **Osmanlı lirası** olarak belirlendi ve temel para birimleri kuruş ve mecidiye oldu.

6. Esnaf Birlikleri

Osmanlı ekonomisinde, geçimini ticaret ve zanaatla sağlamak, bir dükkân açmak **gedik** denilen bir işletme iznine tabiydi. Esnaf ve sanatkârlar **loncalar** hâlinde teşkilatlanmıştı. Gedik sahibi ölünce dükkân evladına kalırdı. Evladı yok ise veya baba mesleğini terk etmiş ise o gedik devlete kalmış sayılır ve lonca tarafından, layık görülen bir kalfaya devrolunurdu. Her loncanın lonca mensuplarının seçtiği bir **piri** (reisi), **yiğitbaşı** (güvenlik

amiri) ve **kâhya** veya **kethüdası** (loncanın hükümetle olan münasebetini temin eden kişi) vardı.

Her loncanın bir **tasarruf sandığı** vardı. Lonca mensupları (gedik sahibi, kalfası, çırağı, ustası ve amesi) kazancının yüzde bir veya ikisini bu sandığa yatırmak zorundaydı. Herhangi bir felaket veya ihtiyaç durumunda sandık borç verirdi. Kethüdaların yevmiyeleri bu sandıktan ödenirdi. Sayısı az olan esnaf, daha kalabalık bir esnaf zümresine **yamak** adıyla bağlanırdı. Mesela uncular, un elekçileri, buğday çalkayıcılar, kalburcular ve nişastacılar değirmencilerin yamağı sayılımıştı. Aynı işle meşgul olan esnaf genellikle bir büyük han içinde yahut bir çarşıda (İstanbul'da Saraçhane, Mısır Çarşısı gibi) toplanırdı.

Ahi ahlakının bazı kuralları; işinde ve hayatında doğru ve güvenilir olmak; sözünü bilmek ve sözünde durmak, hizmette ayırım yapmamak, yaptığı iyilikten karşılık beklememek, tatlı dilli güler yüzlü olmak; dostluğa önem vermek, tevazu sahibi olmak, dedikoduyu terk etmek, komşularına iyilik etmek, başkasının malına hıyanet etmemek, sabırlı, cömert olmak, sır saklamak; maiyetinde ve hizmetindekileri korumak ve gözetmektir.

7. **Narh Sistemi**

Narh eksik rekabet şartlarından dolayı fiyatlara müdahale edilmesidir. Osmanlı narh uygulamasında temel ölçü, *arz ve talep dengesini sağlamak ve tekelleşmeyi önlenmek*. Özellikle zirai ürünlerde arz şartlarının çok değişken olması fiyatlara müdahale edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Talebin arttığı Ramazan ayı öncesinde fiyatlar yeniden tespit edilirdi. Muhtesibin onayladığı **narh defteri** her ay İstanbul şehreminine teslim edilirdi.

Narh fiyatları, kuraklık, ulaşım zorlukları, harp, abluka gibi sebeplerden dolayı üretimin azalması sonucu arzda bir daralma olduğunda narh fiyatları yükseltilir, arzın genişlemesi hâlinde düşürülürdü. Akçenin değer kaybetmesi veya kazanması da narh fiyatlarını etkilerdi.

Narhların tespitini kadıların başkanlığında kurulan komisyonlar yapardı. Fiyat tespit komitesi, ilgili esnafın şeyh, kethüda, yiğitbaşı, ehli hibre gibi yönetici ve uzmanlarıyla halkın temsilcilerinden oluşurdu. Ortalama kâr, % 10- 20 arasında değişmekteydi. Gerekli belgelerle tespit edildikten sonra kadı sicillerine geçirilir, esnaf ile halka ilan olunurdu. Narh, toptancı ve perakendeci için ayrı ayrı tespit edilirdi.

Ürünlerin kalite denetimi ve standardizasyonu kadı sicillerine kaydedilir ve denetlenirdi. Kaliteyi bozanlar ve mesleklerinde ehliyetsiz olanlar takip edilerek cezalandırılırdı.

8. **Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişmeler**

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yapmış olduğu yoğun savaşlar, Celali isyanlarıyla Anadolu'da üretimin düşmesi ve taşrada devletin etkinliğini kaybetmesi sonucu toplanan vergilerin azalması gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan bütçe açıkları tağşişlere neden olmuş ve enflasyon yükselmiştir. **1580**'deki ilk büyük devalüasyonun ardından **1600**'de ikinci devalüasyon yapılmış bu durum aralıklarla **1648**'e kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin mali bunalım yaşamasının en önemli iç nedenlerinden tımar sisteminin bozulmaya başlamasıydı. *Nüfuzlu kişilerin kanunlara aykırı olarak tımar ve zeametleri kendi çevrelerine vermeleri, fetihlerin durması aşırı nüfus artışı ve toprak yetersizliği, tımarların dağıtımındaki usulsüzlükler tımarların zamanla vakıf veya özel mülkiyete geçmesi bu sistemin bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca ateşli silahlara sahip Avrupa ordularına karşı tımarlı sipahilerin yetersiz kalmaları, devletin merkezî ordu kurmak istemesine neden olmuştur. Devletin gelirlerini merkezde toplamak amacıyla tımarları yüksek bedeller karşılığında iltizama vermesi tımar sisteminin çözümlüşünü hızlandırmıştır.*

Devletin XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ekonomide nakit ihtiyacının artmasıyla vergi gelirlerini merkezî hazinede toplama çabaları merkezden uzak eyaletlerde uygulanan **iltizam sisteminin** yaygınlaşmasına neden oldu. Daha sonra **malikâne sistemi** geliştirilerek 1695 yılında bir ferman ile yürürlüğe konuldu.

Mukataa (İltizam) Sistemi: Devlete ait **mukataa** denilen işletmeler (maden, orman, tuzla, arazi) üç yıllığına **mültezime** kiralanırdı. Devlet süre dolmadan mukataayı daha yüksek bir meblağa almak isteyen başka bir girişimciye de devredebilirdi. Mukataa ihaleye çıkarıldığında devlet, girişimciden kendisine daha önceden saptanmış bir miktarın ödenmesini istiyor, bunun karşılığında da mültezimi toplayacağı vergi konusunda serbest bırakıyordu. Sistem, gelir toplama konusunda oldukça yavaştı.

Malikâne Sistemi: Bu sistemde mukataa malikâneciye **ömürü boyunca** kiralanmıştır. Buna karşılık girişimci devlete iki ayrı ödeme yapıyordu: İlk ödeme bir kereye mahsus olan ve **muaccele** denilen yüksek bir meblağdı. İkincisi ise her yıl ödenen daha az bir meblağ idi. Muaccele meblağları, iltizamda olduğu gibi açık artırmayla, mal meblağları ise devlet tarafından belirleniyordu.

Girişimci öldüğünde devlet malikâneciye yeniden açık artırma yöntemiyle satabilirdi. Malikâneci hayatta iken malikânesini üçüncü şahıslara satabilirdi. Devlet bu satış işleminden muaccele miktarının % 10'unu vergi olarak alırdı.

Devletin mukataayı süresi dolmadan daha yüksek bir bedel karşılığında başka bir girişimciye devretme hakkına sahip olması, vergi kaynağının kontrol süresinin belirsiz olmasına dolayısıyla mukataanın mültezim tarafından aşırı ölçüde sömürülmesine yol açmıştır.

Malikâne sistemi XVIII. yüzyıl boyunca devam etti. Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın getirdiği ağır yük nedeniyle 1775'te **esham** adı verilen senetler piyasaya sürülerek iç borçlanma süreci başladı. Esham sisteminde mukataaların yıllık kârları **paylara** ayrılarak bu paylar satılırdı.

Coğrafi keşifler sonunda sömürgelerden gelen kıymetli madenler (özellikle **gümüş**) Avrupa'dan sonra Osmanlı topraklarında da hızla yayıldı. Avrupalı tüccarlar aldıkları mala karşılık **merkantilist** anlayışla altın yerine gümüşle hatta mal ile ödeme yapıyorlardı. Ülkede gümüşün bol, ucuz ve kolay bulunur olması ülkede pek çok maden ocağının kapanmasına sebep oldu.

Ekonomik dengelerin bozulmasıyla güç durumda kalan devlet daha hafif akçe basmak suretiyle 1584'te büyük devalüasyonu gerçekleştirmek zorunda kaldı.

XVI. yüzyılda Avrupa'da fiyatların artması ham maddenin daha ucuz bir şekilde Osmanlıdan temin edilmesine bunun da Osmanlı Devleti'nde fiyatların artmasına, para değerinin düşmesine (enflasyona) neden olmuştur.

Doğu ticaret yolları hemen önemini kaybetmedi, Osmanlıların Basra Körfezi ve Hint Denizi'nde

Portekizlilerle mücadelesi, bu eski ticaret yolunun tamamen önemini kaybetmesini önlemiştir. Baharat Yolu bir yüzyıl daha Lizbon'la rekabet etmiştir.

9. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme Dönemi

XIX. yüzyılda iyileşen yaşam şartları ve göçler ile nüfus artmış ekonomik yapıdaki değişim kentleşmeyi de hızlandırmıştır.

Tüketim:

Ekonomik koşullardaki değişim özellikle dış borçlanma, tüketim alışkanlıkları ve giyim kuşamdaki değişimi de hızlandırdı. İthal ürünler zenginler arasında olduğu kadar halk arasında da kullanılmaya, hayat tarzı ve tüketim eğilimleri her alanda görülmeye başladı. Artık yeni tüketim mekânları, farklı eğlence biçimleri yeni hitap tarzları, giyim ve modada Avrupai yaşam tarzı özellikle başkentte Osmanlı tebaası arasında yayılmaya başladı.

Bu süreçte geleneksel tüketim mekânlarına (bedesten, arasta, pazaryeri gibi) karşılık Batılı ve çok çeşitli ürünleri içinde barındıran **alışveriş merkezleri** ortaya çıktı.

Ticaret:

Kapitülasyonların erken dönemlerde iç üretim üzerinde olumsuz etkileri görülmemiştir. Kapitülasyonlara rağmen iç imalat ve üretim yabancı mallara karşı uzun süre başarıyla rekabet etmişti. Kapitülasyonların olumsuz etkisi **Sanayi İnkılâbı** ortaya çıktıktan sonra XIX. yüzyılın ortalarına doğru görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin önemli bir pazarı ve sanayileri için de gerekli ham madde kaynağı olan bir ülke hâline geldi. Devlet hem serbest dış ticaret antlaşmaları hem de yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanma ile Avrupa devletlerinin denetim ve nüfuzu altına girdi.

Bu bağlamda 1838'de İngiltere ile yapılan **Balta Limanı Ticaret Antlaşması** ve daha sonraki tarihlerde imzalanan benzerleri, Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupalı tüccar ve sanayicinin çıkarları doğrultusunda dış ticaret açılması için hukuki çerçeveyi hazırlamıştır.

Sanayi:

Avrupa'daki Sanayi İnkılâbı sonrasında rekabet gücünü kaybeden Osmanlı tarımsal ve sanayi işletmeleri bilgi, teknoloji ve sermaye birikiminin yetersizliği gibi nedeniyle çöküş sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti bu süreçte ithal ürünlerden aldığı vergiyi artırmış ancak kapitülasyonlar nedeniyle bu tedbirden istenilen sonuç alınamamıştır. Ayrıca askerî giderlerden tasarruf sağlanması ve paranın yurt dışına çıkışının önlenmesi için büyük **sanayi kuruluşları** kurulmuştur. Sanayinin eleman ihtiyacını karşılamak için eğitime önem verilmiş ve Avrupa'dan getirilen ustalarla, modern

teknolojinin yerli usta ve işçilere öğretilmesine çalışılmış, yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde açılan fabrikalara; Feshane, İzmit Çuha Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Bursa İpek Fabrikası, Zeytinburnu Demir Fabrikası örnek gösterilebilir. Bu faaliyetlerden başka 1860'lı yılların ortasında kurulan **İslah-ı Sanayi Komisyonu** 1873'e kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu komisyonun teşviki ve birçok kişinin sermaye katmasıyla sanayi şirketleri kurulmuştur. Özel sermayeye destek verilerek 1897'de çıkarılan teşvik kanunu ile yeni kurulacak fabrikalar on yıl vergiden muaf tutulmuştur. Meşrutiyetle birlikte sanayide en büyük yatırım **demiryolu** inşasına yapılmıştır.

Tarım:

Tanzimat Döneminde tarım üretimini artırma, ürünleri çeşitlendirme, dış talebi olan tarımsal üretiminin teşviki, yerli sanayi ham maddelerinin içerde üretilmesi ve ziraatın modernleştirilmesi için **Ziraat ve Sanayi Meclisi**, **Ziraat Meclisi** ve **Nafia Hazinesi** kuruldu. **1858 Arazi Kanunnamesi** ile **toprak mülkiyeti** pekiştirildi. Zirai eğitim ve uygulama kurumları oluşturuldu. Gerekli yolların yapılması ve nehirlerin ulaşım elverişli hâle getirilmesi, kredi dağıtılması, vergi yükünün hafifletilerek bölgeler ve kişiler arasında dağılımının adil hale getirilmesi için programlar hazırlandı.

Üretim alanlarını genişletmeye, ticari değeri yüksek ürün üretmeye, modernleşmeye yönelik teşvik tedbirleri uygulanarak geçici vergi ve gümrük muafiyetleri sağlandı. Zirai ürün ticareti serbestleştirildi. Uygulanan bu ziraat politikaları Osmanlı ülkesinde ham maddenin ucuz olması nedeniyle Avrupa'dan zirai ürünlere gelen talep, tarımda genişlemeye yol açmıştır. Böylece Osmanlı ülkesinde yapılan tarım özellikle Avrupa devletlerinin ham madde ihtiyacını karşılayacak üretime dönüştü.

Yabancı Yatırımlar:

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye yatırımları arttı. Bu yatırımlar daha çok demiryolu, limanlar, fenerler, su, havagazı, tramvay, elektrik hizmetleri ve madencilik gibi alanlarda yoğunlaştı.

Ulaşımında İstanbul başta olmak üzere İzmir, Selanik, Şam ve Beyrut gibi büyük şehirlerde toplu taşıma işletmeleri faaliyete geçti. Taşımacılık ilk Osmanlı anonim şirketleri olan kurulmaya başlandı. 1843'te **Fevaid-i Osmaniye Vapur Kumpanyası** daha sonra Ali, Fuad ve Cevdet paşalar tarafından **Şirket-i Hayriye**(1851- 1945) kuruldu. 1872'de **İstanbul Tramvay Şirketi** kuruldu.

Osmanlı ülkesinde demiryolları 1860'lardan itibaren hizmete girdi. Osmanlı Devleti'ndeki gerekli teknoloji ve finansman yetersizliği nedeniyle demir yolları Avrupalı devletler tarafından inşa edildi. *Osmanlı Devleti demiryolu yatırımlarıyla iç güvenliğinin sağlanması, idarenin gücünün ülkenin uzak bölgelerine kadar ulaştırılması, savaş dönemlerinde cepheye asker ve malzeme sevk edilebilmesini ve tarımsal vergilerin az kayıpla tahsil edilebilmesini amaçlıyordu. Yine demiryolları ulaşım maliyetlerini düşürerek yeni alanların zirai üretime ve piyasaya açılmasını sağlayabilirdi.*

Devlet bu nedenlerle yabancı sermaye şirketlerine demir yolu imtiyazı veriyor ve onlara her yıl **kilometre garantisi** vererek ek ödeme yapmayı taahhüt ediyordu. Bu garanti, demir yolu geçen vilayetlerin aşar gelirleri idi.

İngiliz, Fransız, Avusturyalı, Belçikalı ve Alman sermayedarlar için demiryolları kârlı bir yatırımdı. Güzergâhların geçeceği araziler üzerindeki taş ve maden ocakları bedelsiz olarak şirketlere devrediliyordu. Bu nedenle yabancılar yer altı ve yer üstü kaynaklarından daha fazla faydalanmak için gerekmediği hâlde S şeklinde güzergâhlar çizmişlerdi.

Ayrıca bu yatırım yabancılar nüfuz bölgesi edinme imkânı sağlıyordu. 1850'lerin sonu ve 1860'ların başında İzmir-Aydın, daha sonra İzmir-Turgutlu-Manisa hattının yapımı Batı Anadolu'da İngiliz sermayesini güçlendirmişti.

Para ve Bankacılık:

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri ile kurduğu siyasi, ticari ve benzeri ilişkiler iç ve dış ticaret hacmini artırmış ve buna bağlı olarak piyasada paraya olan ihtiyaç artmıştır. Reformları finanse etmek, bütçe açıklarını kapatmak ve piyasanın para ihtiyacını karşılamak için 1840'ta **kaime-i mutebere-i nakdiye** adında ilk kâğıt para bastırıldı ve 1863'e kadar kullanıldı. Galata bankerlerine banka kurma izni verilerek 1847'de **Bank-ı Dersaadet** adıyla ilk banka kuruldu ancak bu banka Kırım Savaşı'ndan önce iflas etti. Diğer yandan köylüye kredi vermeyi amaçlayan memleket sandıkları geliştirilerek 1888'de **Ziraat Bankası** kuruldu.

İç ve Dış Borçlar:

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı maliyesi açık vermeye başlamış ve devlet bu açıkları iç hazine den aldıkları borçlarla ve olağanüstü vergilerle kapatmaya çalışmıştı. XIX. yüzyıldan itibaren kâğıt para bastırarak ve **Galata bankerlerinden** para alarak iç borçlanmaya gitmişti.

Osmanlı Devleti ilk defa **Kırım Savaşı**'nın finansmanı için **dış borç** almıştı. Bu tarihten sonra borçlanmalar sürekli yükselme gösterdi. 1863'te kurulan **Osmanlı Bankası** aracılığıyla devlete yeni borçlanma kaynakları sağlandı. 1874 yılı sonlarında devlet borçları ödenemeyecek bir düzeye ulaştı. 1875'te borç ödemeleri durduruldu ve moratoryum ilan edildi. 1881'de **Muharrem Kararnamesi** ile borçların tahsili için **Duyun-u Umumiye İdaresi** kuruldu ve Osmanlı Devleti'nin mali kaynaklarına yabancılar tarafından el konuldu. Devlet tekellerinden ve gümrük vergilerinden gelen paralar bu teşkilatın yönetimine verilerek borçlar tahsil edilmeye başlandı.

XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisi adeta bir yarı sömürge ekonomisi durumuna geldi ve birçok işletme, yabancılar tarafından işletilmeye başlandı. Bütün olumsuzluklara rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bir kalkınma hamlesi görülmüştür. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı devlet adamları sanayinin çöküşünü önlemek, onu geliştirmek amacı ile çalışmışlardır. Ancak iç çekişmeler, isyanlar ve savaşlar, kapitülasyonlar ve bazı ticaret antlaşmalarının olumsuz etkisiyle istenilen sonuç alınmamıştır.

Bu süreçte devletin önemli gelir kaynaklarının Avrupalı alacaklı devletlerin denetimine verilmesi, olumsuz mali

şartlar, büyük miktarlarda dış borçlanma girişimleri iktisadi bağımlılığın yanında dış politikada dışa bağımlılığa yol açmıştır.

D. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİ(1938'E KADAR)

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile siyasi, askerî ve ekonomik açıdan tam bir yıkıma uğramıştır. Türk halkı yeniden bağımsızlığına kavuşmak için dört yıl sürecek bir kurtuluş mücadelesine girmiştir.

Bağımsızlık savaşı henüz sona ermeden yeni Türk Devleti'nin ekonomi politikasını belirlemek üzere 17 Şubat - 4 Mart 923 tarihleri arasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa kongreyi açarken yaptığı konuşmada '*Siyasi zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferle taçlandırılmadığı takdirde, kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner.*' demişti.

Kongrede; anonim şirketlerin kurulmasını kolaylaştırılması, milli bankaların kurulması, yerli malı kullanılması, demiryolları yapımını hükümetçe bir programa bağlanması, teknik eğitimin geliştirilmesi, hammaddesi yurt içinde olan endüstri kollarının kurulması, küçük imalattan süratle fabrika üretimine geçilmesi, özel sektör tarafından yapılamayan teşebbüslerin devletçe gerçekleştirilmesi, özel teşebbüslere kredi sağlayacak bir devlet bankasının kurulması, işçilerin yaşam şartlarının düzeltilmesi kararları alınmıştır.

Kongrede alınan kararların uygulanması için öncelikle Osmanlıdan kalan ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkileyen kapitülasyonlar, Lozan Anlaşması'yla tamamen kaldırılmıştır. Diğer bir sorun olan dış borçlar imparatorluk üzerinde kurulan yeni devletler arasında paylaştırılmıştır. Sanayicilerin kredi ve sermaye ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1924 yılında Türkiye İş Bankası kurulmuştur. 1925 yılında tarımda öşür vergisi kaldırılmış, 1926'da Kabotaj Kanunu kabul edilmiştir.

19 Nisan 1925'te bankacılık ve madencilik faaliyetlerini yürütmek üzere **Türkiye Sanayi ve Maden Bankası** kurulmuştur. 28 Mayıs 1927'de **Teşvik-i Sanayi Kanunu** çıkarılarak özel sektörün sanayi faaliyetleri desteklenmiştir.

Cumhuriyetin ilk on yılında özel sektörün elinde yeterli sermaye ve teknik elemana sahip olunmaması gibi nedenlerden ekonomik gelişmede istenilen sonuç elde edilememiştir. Bunun üzerine devlet bir girişimci olarak sanayi faaliyetlerine başlamış ve özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'yla birlikte özel sektördeki düzenleyici ve güçlendirici müdahalesi artmıştır.

1930'larda ekonomide devletçi politika benimsenmiştir. 1931'de para piyasasını düzenlemek, fiyat istikrarını sağlamak üzere **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, 1933'te Sümerbank kurulmuş, 1934'te **Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı** uygulamaya konulmuştur. 1935'te yer altı kaynaklarını işletmek ve değerlendirmek üzere **Etibank**, ardından da **Maden Tetkik Arama Enstitüsü** kurulmuştur. Esnaf ve sanatkârın kredi ihtiyacının karşılanması amacıyla

kurulan **Halk Bankası** 1938'de faaliyete geçmiştir. Tarımsal alanda çiftçiye damızlık, fidan, tohum dağıtmak üzere devlet çiftlikleri kurulmuştur. Dış ticarete ise ithalat kısıtlanarak denetim altına alınmış ve Türk lirasının değeri korunmuştur.

TÜRKLERDE EĞİTİM

A. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM

1. Eğitim Anlayışı

İlk Türk devletlerinde **bilgiye** ve **bilgili insana** önem verilmiştir. Bilgili olmak sadece yöneticilerin sahip olması gereken bir özellik olarak görülmemiş toplumun diğer fertlerinin de sahip olması gereken **alp insan** anlayışı ortaya çıkmıştır. Türklerde yazı M.Ö. V. yüzyıl öncesinde kullanıldığına örnek olarak **Esik Kurganı**'nda tabak üzerine yazılmış 11 harflik iki satır yazı gösterilebilir. Yine ev gereçleri, süs eşyaları üzerinde yazıya rastlanmıştır. Türklerde eğitim toplumsal bir görevdir. *Baba gören ok yontar Ana gören elbise biçer.* **Töre** kuralları nesiller boyu aktarılmıştır. Eğitimde erkek-kız ayrımı yoktur. Uygurlarda *çocuğunu öğretmene ver ondan alıp sanayi ver* sözü eğitime verilen önemi gösterir. Uygurlar ilk kez **örgün eğitim** kurumlarını oluşturmuşlardır. Uygurların eğitim ve öğretim faaliyetleri sonunda gelişme göstermeleri onları çeşitli devlet kademelerinde kâtiplik tercümanlık ve öğretmenlik yapmalarına yol açmıştır. Uygurlar kâğıdı ve matbaayı Avrupalılardan önce kullanmışlardır. Uygur kütüphanelerinde dini nitelikli eserler bulunmaktadır.

2. Askeri Eğitim

Atlı göçebe yaşam tarzını benimseyen Türkler sürekli savaş tehlikesi ile karşı karşıya olduğu için her an hazırlıklı olmak zorundaydılar. Bu sebeple Türklerin çocukluk çağlarında oynadıkları oyunlar askeri eğitimin başlangıcını oluşturur. Dede korkut hikâyelerindeki **Boğaç Han** hikâyesi Türklerin kendi çabalarıyla ad aldıklarını gösterir. Barış zamanında yapılan süre avları askeri tatbikat niteliği taşır.

3. Mesleki Eğitim

Türkler hayvancılık ve tarımla uğraşsalar da savaşçı karaktere sahip olduklarından bu yaşantıya uygun araç ve gereç yapmışlardır. Meslek Eğitim usta-çırak ilişkisi içinde yapılmıştır. Türklerde madencilik özellikle demircilik gelişmiştir. Uygurlarda tahta oymacılığı gelişmiş ve bu da matbaacılığa zemin hazırlamıştır. Eski Türkler dokumacılık(halı ve kilim), demircilik(kılıç, bıçak) ve altın işlemeciliği(çeşitli süs eşyaları), heykelcilik(balbal) ve oymacılık(ahşap disk) gibi sanatlarla uğraşmışlar ve çeşitli eserler yapmışlardır.

4. Türklerde Bilim

Yapılan kazılarda bulunan eşyalar Türklerin kimya, ilaç yapımı, veterinerlik, tıp ile ilgilendiklerini gösterir. Türklerin yaşam tarzı bilimsel faaliyetlerine etki etmiştir. Astronomi bilimiyle ilgilenmişler ve **12 Hayvanlı Türk Takvimini** yapmışlardır. Yine astronomi çalışmalarını nevrüz gününün tespit edilmesini ve baharın başlangıcı olarak görülmesini sağlamıştır. Ticaretle uğraşan Türkler matematik ile de uğraşmışlardır. Türklerin tıp alanında da çalışmaları vardır. **otacı** denilen şifacılar halkın tedavisinde görev almışlardır. Uygurlar tıp alanında diğer Türk devletlerinden daha ileri gitmişler çiçek hastalığının tedavisini ve eczacılıkta çeşitli ilaçları bulmuşlardır.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE EĞİTİM

1. Eğitim Anlayışı

Türk-İslam devletlerinde Karahanlılar dönemi bir dönüm noktasıdır. İlk Türk devletlerinde dağınık şekilde verilen eğitim bu dönemde bir plana bağlanmıştır. Eğitimin tüm toplum kesimleri için önemli olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.

2. Medreseler

Eğitim, bir bütün olarak değerlendirilerek kurumsallaşmaya gidilmiş ve eğitim **medrese** adı verilen kurumlarda yapılmaya başlandı. Medreselerin kuruluşunda Uygurlar dönemi tapınaklarında verilen eğitimin etkisi vardır. Ayrıca Türklerin İslam'ı kabul etmeleri ve diğer İslam devletlerindeki Darü'l-Hikme, Beytü'l-Hikme ve Daru'l-İlm gibi eğitim kurumlarının da etkisi olmuştur. Medreseler ilk olarak Karahanlılar zamanında kurulmaya başlamıştır. Dönemin **ilk medresesi** Semerkant'ta **Tabgaç Buğra Han** tarafından kuruldu.

Medreseler; cami, kütüphane, genel eğitimin verildiği odalar, çalışma odaları, halkın ders dinlemek için katılabileceği salonlar, öğrenci ve öğretmenlerin kalacağı odalar ve dinlenme alanlarından oluşurdu.

Karahanlılarda medresenin yöneticilerine **fakih**; öğretmenlerine **müderris** denirdi. Medrese müderrisleri ve yöneticilerinin seçimi Semerkant'taki ilim adamları tarafından yapılırdı. Medrese çalışanlarına verilen ücretler yaptıkları işe göre değişirdi.

İlk Selçuklu medresesi **Tuğrul Bey** tarafından **Nişabur**'da açıldı. Nizamülmülk tarafından kurulan **Nizamiye Medreseleri** Türk eğitim tarihinde bir dönüm noktasıdır. Nizamiye Medreseleri'nde hukuk, din ve dil eğitimi ağırlıklı bir program uygulanıyordu.

Nizamiye Medreselerinin Kuruluş amaçları; Selçuklu topraklarında yıkıcı ve bölücü faaliyetleri önlemek için bilim insanı yetiştirerek fikre fikir ile karşılık vermek, genişleyen devletin yönetim kademeleri için memur yetiştirmek, din adamı ihtiyacını karşılamak ve Oğuzların İslam inançlarını pekiştirmek, bilim insanı yetiştirerek onların bilgilerinden devlet ve ülke yararına faydalanmaktı.

Tıp eğitimi hastane ve tıp okulu niteliğindeki **bimaristan** ve **darüşşifalarda** verilmekteydi. Medreselerin eğitim dili Arapçaydı. Medreselerden başarıyla mezun olanlara meslek **icazetname** (diploma) verilirdi.

Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri ve Türkiye Selçukluları'nın kurdukları medreseler külliye niteliğindedir. Tokat Niksar'da yapılan **Yağbasan Medresesi** Anadolu'nun ilk medresesidir. Mısır'da kurulan Tolunoğulları inanç farkı gözetmeksizin bilim insanlarına büyük önem vermişlerdi. Bu durum Mısır'ı bilimin merkezi haline getirdi.

3. Yavgın Eğitim - Ahilik

Türkiye tarihinde ilk defa Türkiye Selçukluları tarafından oluşturulan **Ahi** teşkilatının üyeleri **usta**, **kalfa** ve **çıraklardı**. Bu teşkilatın amacı üyeleri arasında dayanışmayı sağlamak, mesleklerini iyi bir şekilde yapmak ve üyelerini

mesleki eğitim ile yetiştirmektir. Ahilikte eğitim işbaşında ve iş dışında oluyordu. İş dışında eğitim teşkilatın zaviyelerinde **muallim ahi** ve **pir** denilen öğretmenler tarafından verilirdi. Teşkilat üyelerine dinin esasları, okuma ve yazma, ahlak, temizlik, kurumun düzeni ve geleneği, silah kullanımı ve beden eğitimi öğretilirdi.

Ahiliğin iş başında uyguladığı eğitim ise uygulamalı olarak mesleğin inceliklerinin öğretilmesi şeklindeydi ve daha etkiliydi. Her meslek sahibi yanında mutlaka bir çırak bulundurmak zorundaydı. Zanaat dalında belli bir seviyeye gelen çırak icazet alır ve kendi işini kurardı. Ayrıca esnaf ve zanaatkarlara dürüst çalışkan olma, müşteriye saygılı olma kanaatkâr olma, çırakları iyi yetiştirme, komşularının da kazanmasını isteme gibi davranışlar kazandırılmaya çalışılırdı.

Halka dönük yaygın eğitim ise cami, mescit, kütüphane ve medreselerin halka açık bölümlerinde yapılırdı.

4. Atabeylik

Türklerde şehzadelere devlet yönetimi hakkında eğitim verilmesi amacıyla tecrübeli ve bilge kişiler görevlendirilmişti. Kök Türklerde vezir Tonyukuk, Bilge Kağan'ın eğitimi ve danışmanlığını üstlenmişti. Büyük Selçuklularda meliklere devlet yönetimiyle ilgili bilgi ve tecrübe kazandırmak için görevlendirilen devlet **atabey** denilirdi. Sultan Melikşah'ın atabeyliğine Nizamülmülk getirilmişti. Osmanlı Devleti zamanında şehzadeleri eğiten bu görevlilere lala denilmiştir.

5. Türk-İslam Devletlerinde Bilim

İslamiyet'in bilime çok önem vermesi pek çok Müslüman bilim adamının yetişmesini ve bilimsel çalışmalar yapmasını sağladı. Müslüman bilim adamları Abbasiler dönemiyle birlikte birçok yabancı kaynağı Arapçaya çevirmiş ve orijinal fikirleri sayesinde önemli buluşlar yapmışlardır. Müslüman Türk devletleri de bilim adamlarını desteklemiş, onları bilimsel çalışmalara özendirilmiş ve medreseler açarak bilimsel faaliyetlere imkân sağlamışlardır. Böylece Semerkant, Buhara, Fergana ve Bağdad gibi şehirler birer bilim ve kültür merkezleri haline gelmiştir.

Medreseler sayesinde dini ilimler yanında tıp, astronomi, matematik, kimya, tarih ve coğrafya alanında dünyayı etkileyecek hizmetler ve buluşlar yapılmıştır.

C. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM (XIII – XVIII. YÜZYILLAR)

Osmanlı Devleti'nin eğitim anlayışı *ideal insan tipini yetiştirmek temeline dayanırdı. Hedeflenen insan itaatkâr, vatanını seven, dindar, sevecen ve vefakâr olmalıdır.*

Osmanlı'da eğitim faaliyetleri, düzenli eğitim kurumları (örgün eğitim) ve sosyal kurumlarda (yaygın eğitim) yapılmaktadır.

1. Örgün Eğitim Kurumları

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimin yapıldığı ilkokul, **sıbyan mektebi** (mahalle mektebi) idi. Külliyelerin içerisinde, camilerin bitişiğinde veya müstakil bir yapı hâlinde kurulan sıbyan mektepleri her köy, mahalle ve semtte açılmıştır. Ayrıca bu mektepler kız, erkek veya karma olmak üzere farklı binalar şeklindedir. Okulları,

devlet adamları ya da varlıklı kişiler vakıf yoluyla kurar ve giderleri vakıf gelirleriyle karşılanırdı.

Okula kayıt-kabul gibi herhangi bir işlem söz konusu değildi. Müslüman olan her ailenin çocuğu bu mekteplere gidebilirdi. Okuma yazma bilen ve bu iş için uygun olduğu kabul edilen imam, müezzin, kayyum vb. kişiler bu mekteplerde ders verirdi. Kız çocukları da bilgili, tecrübeli ve hafız olan kadınlar tarafından eğitilirdi.

Okulların genel amacı çocuğa okuma yazma ile İslam dininin kaidelerini ve Kur'an-ı Kerim okumayı öğretmektir. Bundan dolayı mekteplerde *elifba, Kur'an talimi, bazı surelerin ezberletilmesi, temel ilmi hâl bilgileri, tecvit, yazı yazma ve dört temel işlem öğrencilere öğretilirdi.* Mezun olabilmek için en az bir defa Kuran'ı hatmetme mecburiyeti vardı. Osmanlı Devleti'nde ilköğretim, II. Mahmut Döneminde İstanbul'da **zorunlu hâle** getirildi. Sıbyan mektepleri Tanzimat Dönemine kadar görevlerini devam ettirdi.

Osmanlı Devleti ülkede yaşayan gayrimüslim cemaatlere eğitim konusunda serbestlik tanıdı. Her cemaat kendi okullarında serbestçe eğitim ve öğretim görürlerdi. Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerin ayrı okulları bulunuyordu. Bu okullar tamamen bağlı oldukları kiliseler, havralar tarafından denetlenirdi. Öğreticileri büyük oranda papaz ve hahamlar idi.

b. Medreseler

Osmanlı Devleti'nde orta ve yükseköğretim medreselerde verilirdi. Medreseler ile topluma ve devlete gerekli din, ilim ve eğitim hizmetleri yanında devlet idaresinde ihtiyaç duyulan idari (ilmiye, kalemiye) ve adli personelin yetiştirilmesi de sağlanmıştı.

Osmanlılarda **ilk medrese**, 1330'da Orhan Bey tarafından **İznik'te** yaptırılmıştır. Sınırlar genişledikçe Bursa, Edirne gibi birçok şehirde medreseler yapılmıştır. İlk dönemlerde Mısır, Suriye, İran, Türkistan ve Anadolu beyliklerinden gelen âlimler de Osmanlı medreselerinde ders vermişlerdir.

Fatih Döneminde okutulacak derslerden müderrislere ödenecek maaşlara kadar değişik düzenlemeleri içeren plan hazırlanmış ve medrese eğitimi bir sistem üzerine oturtulmuştur. 1463- 1470 yıllarında **Fatih Külliyesi (Sahn-ı Seman)** yaptırılmıştır. Ayrıca Fatih, camiye çevrilen Ayasofya'nın içinde ve bugünkü Eyüp Camii'nin yanında medreseler açtırmıştır. Sahn-ı Seman Medreseleri, Kanuni'ye kadar tefsir, hadis, kelam, fıkıh, Arap dili ve edebiyatını okutan birer ilahiyat fakültesi veya İslam akademisi seviyesindeydi.

Kanuni Sultan Süleyman, Mimar Sinan'a İstanbul'da Süleymaniye Camii ve Medresesini yaptırmıştır. Osmanlı eğitim ve öğretimi en yüksek noktaya ulaştıran **Süleymaniye Medresesi**, fen ve tıp ilimlerinin verildiği bir eğitim kurumu hâline getirilmiştir. Hariç ve dâhil medreselerini bitiren talebe, dilerse Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri'ne devam eder ve medrese öğrenimini tamamladıktan sonra icazet alırdı.

Orta düzeydeki medrese öğrencilerine **softa**, yükseköğretim düzeyindeki öğrencilere de **danışmend** denirdi. Sahn'ı

bitirenlere **icazetname** (diploma) verilirdi. Her medresede esas olarak bir **müderris** bulunur, yardımcısına da **muid** denirdi. Müderrisler, Sahn düzeyindeki bir medreseyi bitirenlerden **mülazemet**(sıra bekleme) denen bir sistemle atanırdı. Medreselerden mezun olanlar müderris, müftü, kadı, defterdar, hekim, imam, nişancı ve benzeri olurlardı.

Osmanlılarda eğitim öğretim hizmetleri **vakıf** yoluyla sağlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında Anadolu ve Rumeli'de vakıflarla yönetilen toplam 216 medrese bulunmaktaydı.

Medreselerin her kademesinde eğitim, ücretsiz olup büyük medreselerde öğrencinin yeme, içme, yatma, giyim-kuşam, öğrenim masrafları medreselerin vakıfları tarafından karşılanır, ayrıca kendilerine **karşılıksız burs** verilirdi. Medreselerde önceleri matematik, felsefe (hikmet), astronomi gibi müspet bilimler de okutuluyordu. Zamanla medreselerden müspet bilimler çıkarıldı, yalnızca dinî ve hukuki bilimler kaldı.

XVII. yüzyıldan itibaren medreselerin bozulmasında; *okutulmakta olan felsefe, mantık gibi akli bilimlerin boş ve gereksiz olduğunun düşünülmesi, müderris atama sisteminin bozularak kanunlara aykırı olarak devlet adamlarının müdahalesiyle bazı ulema çocuklarına küçük yaşlarda müderislik verilmesi (beşik uleması), öğrencilerin yeterli öğretim yapmadan müderis olmaları* etkili olmuştur. Medrese öğrencilerinin Celali isyanlarına katılması öğrenci disiplininin bozulmasına sebep olmuştur.

Padişahlar zaman zaman kanunnameler çıkararak medreseleri ıslah etmeye çalışmışlardır. Koçi Bey ve Kâtip Çelebi gibi düşünürler medrese ve ilmiye sınıfının ıslahına yönelik raporlar sunmuşlardır.

Saray Eğitimi:

Osmanlı Sarayı devletin yönetildiği bir merkez olmakla birlikte aynı zamanda yönetici kadroların yetiştirildiği bir okuldu. Sarayda bulunan okullar; Enderun, Şehzadegan Mektebi ve Harem idi.

Enderun Mektebi'nde devşirme sistemiyle saraya alınan **acemi oğlanlar** eğitim görürdü. Burada eğitim **oda** diye tabir edilen **yedi kademed**den oluşmaktaydı. Bir üst kademeye geçmek için başarılı olmak şarttı. Eğitimi tamamlayanlar vezir, beylerbeyi gibi yöneticiliklere tayin edilirdi. **Şehzadegan Mektebi**, şehzadelerin ilköğretimine mahsus sarayda bulunan okuldur. **Harem** ise saraydaki kadınların ve cariyelerin yaşamını sürdürdüğü bölüm olup aynı zamanda eğitim gördüğü okuldur.

Cariyelere dinî eğitim okuma-yazma, yeteneklerine göre musiki, resim, edebiyat, dikiş- nakış, örgü gibi dersler verilirdi. Eğitim süresi yedi sekiz yıldır.

ç. Asker Eğitimi

Osmanlı kara ordusunun en önemli bölümünü **kapıkulu ocakları** ile **tımarlı sipahiler** oluştururdu. Kapıkulu ocaklarının eğitimi kışlalarda yapılırdı. Devşirme usulü ile alınan genç erkekler çıkma denilen bir usul ile üst ocaklara alınırlardı. Eğitim gören bu gençlerden yetenekli olanlar tespit edilip Enderun Mektebi'ne alınır, geri kalanlar eğitim sonrası yeniçeri ocağına gönderilirdi.

Tımarlı sipahiler, gelirlerine göre belli sayıda **cebелü** denilen atlı askerleri toplar ve bunlara gerekli askerî eğitimi verirdi. Deniz kuvvetlerinin askerlerine **levant** denilirdi. Leventler Batı Anadolu'daki Türk gençlerinden seçilir, tersane ve gemilerde eğitilirdi.

Ayrıca orduda mehterhane, cambazhane, tophane, humbarahane, tüfekhane ve kılıçhane gibi bazı silahların imalatının yapıldığı sanat okulları da vardı.

2. Yaygın Eğitim Kurumları

a. Esnaf Eğitimi: Osmanlılarda esnaf teşkilatları olan loncalar kendi mensuplarına mesleki, dini ve ahlaki eğitim verirdi. Esnaf olmak isteyenler küçük yaşta **çırak** olarak işe başlar, sınavla **kalfa** ve üç yıl kalfalıktan sonra yine sınavla **ustah**ğı hak kazanırdı. Usta olanlar iş yeri açabilirdi.

b. Halk Eğitimi: Osmanlıda halk cami, mescit, tekke, kütüphane, cem evleri, yaren sohbetleri, sıra geceleri, sahaf ve konaklarda çeşitli vesilelerle eğitilirdi.

3. XVIII ve XIX. Yüzyıl Başlarında Eğitimde Yenileşme Hareketleri

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle yaptığı savaşların büyük bir kısmını kaybetmesi, **askerî alanda** yenilikler yapmasına sebep oldu. Bu yenilik hareketleri daha sonra diğer alanlara da yayıldı. Yenilikler yapılırken Avrupa'dan getirilen uzmanlardan da yararlanıldı. I. Mahmut Döneminde Humbaracı Ahmet Paşa'nın (Comte de Bonneval) çalışmalarıyla kara subayı yetiştirmek için 1734'de **Hendesehane** (kara mühendishanesi) açılmıştı. Bu okul III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid ıslahatları çerçevesinde daha da genişletilerek adı **Mühendishane-i Berri-i Hümayun**'a çevrilmiştir. III. Mustafa döneminde deniz subayı yetiştirmek için 1773'te açılan **Deniz Mühendishanesi**, III. Selim döneminde daha da genişletilerek adı **Mühendishane-i Bahri-i Hümayun** olmuştur. Dönemin yenilik hareketlerinden birisi de Osmanlıların matbaayı kullanmasıdır.

XIX. yüzyıl başlarında Batı teknolojisini öğrenmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. II. Mahmut Döneminde ordunun doktor ihtiyacını karşılamak üzere **Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamure** (1827) ve yeni kurulan **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye** ordusuna subay yetiştirmek amacıyla da **Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye** (1834) açılmıştı.

4. Osmanlıda Bilim

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıla kadar medreselerde dini ve pozitif bilimler okutulmaktaydı. **Dini bilimler**; Kuran, hadis, fıkıh, kelam ve Arapça; **pozitif bilimler** ise araştırma, deney ve gözleme dayanan matematik, kimya, fizik, tıp ve astronomi gibi bilimlerdi.

Başta padişahlar olmak üzere devlet yöneticileri bilginleri himaye etmiş ve onlara çalışma imkânları sağlamışlardır. Fatih ile birlikte sosyal ve fen bilimleri ön plana çıkmıştır. İstanbul'u bir bilim merkezi haline getiren Fatih, Batı dillerinden birçok eseri tercüme ettirerek bizzat incelemiştir. XV. Ve XVI. yüzyıllarda önemli bilim insanları yetişmiştir:

Kadızade-i Rumi(1337- 1421): Bursa'daki ilk eğitiminden sonra ilim tahsili için Horasan ve Maverâünnehir'e gitmiş ve Semerkant'ta Uluğ Bey'in medresesinde müderrislik, rasathanede müdürlük yapmıştır. Uluğ Bey, Ali Kuşçu ve Fethullah Şirvânî öğrencilerim arasındadır. Astronomi ve matematik alanlarında eserleri vardır.

Sabuncuoğlu Şerafeddin(1386- 1470): Amasya Darüşşifası'nda hekimlik yapmıştır. Fatih Sultan Mehmet'e ithaf ettiği Kitâbü'l- Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye adlı eserinde hasta tedavi metotlarını in ince ayrıntılarına kadar minyatürlerle destekleyerek anlatmıştır. Mücerrebname adlı eserinde hayvanlar ve kendi üzerinde denediği ilaçlar ile tedavi metotlarına yer vermiştir.

Altuncuzade (15. yüzyıl): Fatih Sultan Mehmet dönemi hekimlerindendir. Özellikle idrar yolu hastalıkları üzerinde başarılı çalışmalar yapmıştır. Bitkilerden ilaç yapma konusunda uzmanlaşmış ve birçok hastalığı ilaçla tedavi etmiştir.

Ebussuud Efendi(1490- 1574): Kanuni dönemi şeyhülislamlarından olup 30 yıl şeyhülisamlık görevinde bulunmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın oluşturduğu kanunların hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Tefsir, fıkıh gibi ilim dallarında eserler yazmıştır.

Pîrî Reis(1475- 1555): Osmanlı donanma komutanlarından olup kaptan-ı deryalık yapmıştır. Kitab-ı Bahriye adlı eserinde Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu hakkında bilgiler vermiştir. Eserinde Amerika'nın keşfinden ve dünyanın yuvarlak olduğundan bahsetmiştir. Çizdiği dünya haritası çok meşhurdur.

Seydi Ali Reis(1498- 1563): Osmanlı donanma komutanlarından. Hint deniz seferlerinde bulunmuştur. Mir'atü'l-Memâlik adlı eserinde bu seferi ve dönüşünü anlatmıştır. Kitâbü'l-Muhit'te ise yön tayini, büyük fırtınalar, limanlar, rüzgârlar, zaman hesabı gibi denizcilikle ilgili bilgiler vermiştir.

Takiyüddin Mehmet(1525- 1585): Astronomi, matematik ve mühendislik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Osmanlılarda ilk Rasathaneyi kurmuştur. Eserlerinde astronomi aletlerinin kullanımını, astronomi cetvellerini ve mühendislikle ilgili çalışmalarını anlatmıştır.

Kâtip Çelebi(1608- 1656): Tarih, coğrafya ve bibliyografya alanındaki çalışmalarının yanı sıra medreselerdeki eksiklikleri Eleştirmiştir. Keşfü'z-Zünûn adlı eseri on beş bine yakın kitap ve on bine yakın yazarı tanıtan büyük bir bibliyografya ansiklopedisi mahiyetindedir. Cihannüma adlı eseri ise çeşitli ülkeler hakkında bilgi verdiği coğrafya kitabıdır. Bunların dışında yirmiyeye yakın eseri daha vardır.

Hezarfen Ahmet Çelebi(XVII. yüzyıl): İnsanlık tarihinin ilk uçuşunu gerçekleştiren Türk bilim adamıdır. Kendisinden önce uçuş denemeleri yapan insanların eserlerini incelemiş ve yaptığı kanatları takarak IV. Murat'ın huzurunda Galata Kulesi'nden uçarak Boğazı geçip ve Üsküdar'a inmiştir.

Lagari Hasan Çelebi(XVII. yüzyıl): Tarihteki roketle ilk uçuş denemesini yapan Türk bilim adamıdır. IV. Murat'ın kızının doğum gününde (1633) yapmış olduğu roketle

yaklaşık 300 metre kadar havalandıktan sonra taktığı kanatlarla İstanbul Boğazı'na iniş yapmıştır.

Evliya Çelebi(1611- 1682): Osmanlı seyyahıdır. Hayatı boyunca başta Osmanlı Toprakları olmak üzere komşu ülkelerde gezip gördüğü yerlerin coğrafyasını, tarihini, idari yapısını, örf ve adetlerini 10 ciltlik Seyahatname adlı eserinde toplamıştır.

Koçi Bey(XVII. yüzyıl): IV. Murat'a Osmanlı Devleti'nin duraklamasının sebepleri ve çareleriyle ilgili raporlar sunan bir devlet adamıdır.

Humbaracı Ahmet Paşa(1675- 1747): Asıl adı Comte de Bonneval olup bir Fransız subayı iken sığındığı Osmanlı Devleti tarafından Humbaracı Ocağını ıslah etmekle görevlendirilmiştir. Osmanlı'da modern manada topçu okulunun kurulmasını sağlayarak topçu subaylarına matematik dersleri vermiştir.

Ahmet Cevdet Paşa(1822- 1895): Osmanlı Devletinin tarih ve hukukçu devlet adamlarındandır. Mecelle'yi hazırlayan komisyonun başkanlığını yapmıştır. Bunun dışında Tarih-i Cevdet adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin son döneminin tarihini anlatmıştır. Kısas-ı Enbiya adlı eserinde ise peygamberlerin hayatı, halifeler dönemi ve II. Murat'a kadarki Osmanlı tarihini anlatmıştır.

Ç. TANZİMAT SONRASI OSMANLI EĞİTİMİ

Klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminin yetersiz kalması sebebiyle Tanzimat Dönemi aydınları medresenin dışında yeni eğitim düzeni kurmak için çalışmaya başladı. Tanzimat Döneminde siyasi alanda olduğu gibi eğitim alanında da Osmanlılık ilkesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Yeni okullar açılarak Müslüman ve gayrimüslim herkesin buralarda aydınlanıp Osmanlı vatandaşlığı bilincine erişmesi hedeflenmiştir. Tanzimatçılar, rüştiye sayısını artırarak Osmanlı tebaasını kaynaştırmayı; bir yandan da Batı'daki eğitim kurumlarının benzerlerini açarak her alanda eleman ve uzman yetiştirmeyi amaçlamışlardır.

Tanzimat dönemindeki bir diğer yenilik de **usul-i cedid** (yeni usul, yöntem) idi. Buna göre eğitim ve öğretimde ders araç gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması hedeflenmiştir. Medrese dışındaki örgün eğitimde ilk, orta ve yükseköğretim şeklinde bir derecelemeye gidilmiş ve kapsamlı düzenlemeler düşünülmüştür. 1856'da bütün eğitim işleri **Maarif-i Umumiye Nezareti**'ne bağlandı.

1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile o güne kadarki uygulamalar bir sisteme bağlanmış, ayrıca XIX. yüzyılın sonuna kadar yapılacak işler için planlar hazırlanmıştır. Bir eğitim meclisi kurularak ders kitaplarının yazımı, öğretmenlerin tayini ve devlet okullarının denetimi bu meclise verilmiştir.

1. İlköğretim

Sıbyan mekteplerinde düzenleme yapılarak okutulacak dersler, sınav sistemi, öğretmenlik şartları ve okulların inşası

ve tamiri, öğretmen maaşları, diğer masrafların nasıl karşılanacağı hükme bağlanmıştır.

Maarif Nezaretine bağlı okullara **mekteb-i iptidai**(ilkokul), Evkaf Nezaretine bağlı okullara **sıbyan mektebi** denilmiştir. 1876 Kanun-ı Esasi'ye göre **ilköğretim** zorunlu hale getirilmiştir. 1913'te rüştiyeler ilköğretime dâhil edilerek bu mekteplerde eğitim 6 yıla çıkarılmıştır. 1910'dan itibaren Osmanlıda azınlıkların girişimiyle özel okul öncesi eğitim kurumları (anaokulu) açılmaya başlanmıştır. 1914'te ise ilk resmi okul öncesi eğitim kurumu açılmıştır.

2. Ortaöğretim

a. Rüştiyeler: II. Mahmut Dönemine kadar sıbyan mektepleri ilk askeri okullar arasında bir öğretim kademesi yoktu. Özellikle askeri okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla rüştiyeler açılmıştır. Sıbyan mekteplerini bitirip **şehadetname** alan öğrenciler sınavsız rüştiyelere kabul edilirdi. İstanbul'da kızlar için de kız rüşdiyeleri açılmıştır. 1910 yılında 80 kız rüştiyesi bulunmaktaydı. II. Meşrutiyet döneminde idadiler, rüştiye sınıflarını da içine almıştır. 1913'te çıkarılan kanunla rüştiyeler iptidai mektepleriyle birleştirilmiştir. Rüştiyelerde *kapsamlı bir ders programı* vardı. Dinî ve pozitif bilimler birlikte okutulmaktaydı. Ticaretin yoğun olduğu bölgelerde yabancı dil dersi **Fransızca** konulmuştur.

b. İdadiler: Tanzimat döneminin sonlarına doğru rüştiyelerin üzerinde ve yüksekokullara öğrenci yetiştirmek amacıyla 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştı. 1869 Maarif Nizamnamesi'ne göre İdadilerin açılma amacı, bütün tebaa çocuklarının bir arada eğitim görebilmeleri ve Osmanlı birliğini sağlamak idi. İdadilerin öğretim süreci 3 yıl olacaktı. Daha sonraki dönemlerde rüştiyelerin idadilerle birleştirilmesiyle kasabalardaki idadilerin eğitim süreci 5, şehirlerdeki ise 7 yıla çıkarıldı.

Ekonomik zorluklar yüzünden 1873 yılına kadar idadiler açılmadı. İdadilerin ülke çapında yaygınlaşmaları II. Abdülhamit döneminde oldu. Bütün yedi yıllık idadiler 1910- 1913 yılları arasında önce sultani daha sonrada lise adını aldı.

c. Sultaniler: Sultanilerin açılmasında Fransız eğitim kurumları model alınmış ve idadilerin üzerinde eğitime vermeleri hedeflenmiştir. 1873'te eğitime başlayan **Darüşşafaka**, sultani seviyesinde eğitim veren bir okuldu. Fransız asker, lise programını uygulayan bu okulda kimsesiz ve fakir çocuklar okuyordu. İlk kız idadisi 1911'de İstanbul'da açılan ve 1913'te **İstanbul İnas Sultanisi**, 1915'te de Bezm-i Âlem Sultanisi adını alan okuldur.

3. Yükseköğretim (Darülfünun)

Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında medrese dışında bir yüksek öğretim kurumu olarak **Darülfünun**'un açılması gündeme geldi. Açılacak okulda Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler birlikte okuyacak ve mezun olunca devletin çeşitli kademelerinde görev alacaklardı.

Darülfünun'a öğrenci yetiştirmek için lise düzeyinde bir okul olan **Darülmaarif** kuruldu. Öğretim elemanı yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. 1851'de okulların ve açılacak Darülfünun'un ders kitaplarını hazırlamak ve bilim akademisi olarak çalışmak üzere

Encümen-i Danış adıyla bir komisyon kuruldu. Bu komisyon on bir yıl kadar çalıştı.

Darülfünun ilk derslerini 1863'te halka açık konferanslar şeklinde vermeye başladı. Derslere rağbet azalınca eğitime son verildi. 1870'te tekrar derslere başlanan Darülfünun'da felsefe, edebiyat; tabii ilimler, matematik ve hukuk olmak üzere üç bölüm bulunmaktaydı. Bölümlerde eğitim süresi üç yıldır. Ancak bir yıllık eğitimden sonra yine derslere ara verildi. İki defa daha açılıp kapanan Darülfünun, varlığını 1933 yılına kadar sürdürdü. Yerine **İstanbul Üniversitesi** kuruldu.

4. Mesleki Eğitim

Osmanlı Devleti'nde yerli sanayi kapitülasyonlar nedeniyle korumasız kalmış ve çöküş sürecine girmişti. Devlet adamları bu durumu önlemenin yollarından biri olarak da teknik bilgi verecek okulların açılmasını zorunlu görüyorlardı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren öğretmenlik, ziraat, tıp, memurluk, hukuk, ticaret gibi alanlarda birçok meslek okulu açılmıştır. Bu dönemde kız çocuklarının eğitimlerine dair yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okulu açılması, rüştiye sayısının artırılması kararlaştırıldı. Ayrıca kız sanat okulları ve kadın sağlığı için ebe mektebi açıldı.

Bunlar dışında I ve II. Meşrutiyet dönemlerinde **Sanayi-i Nefise Mektebi** (Güzel Sanatlar Okulu), **Hendese-i Mülkiye Mektebi** (İktisat Okulu), **Polis Mektebi**, **Darüelhan** (Konservatuvar) gibi değişik alanlarda birçok okul açılmıştır.

5. Azınlık ve Yabancı Okulları

a. Azınlık Okulları: Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, Tanzimattan sonra pek çok okul açtılar. Geniş imkâna sahip azınlık okullarının bazılarında matbaa bile bulunmaktaydı. Bu okullar zamanla azınlıklar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılmasında etkili olmuştur. 1897 yılı itibarıyla Osmanlı sınırları içinde azınlıkların sahip oldukları okul sayısı 6.523'tür.

b. Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti, yabancılara ekonomik kapitülasyonların yanında eğitim alanında da ayrıcalık tanımıştı. Yabancılara tanınan bu serbestlik misyonerlerin Osmanlı ülkesine gelecek birçok okul açmasına neden oldu. 1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda; 131 Amerikan, 127 Fransız, 60 İngiliz, 22 Alman, 22 İtalyan, 11 Avusturya, 7 Rus ve 4 İran okulu vardı.

Ticaret ve misyonerlik amacıyla Osmanlı ülkesine gelen yabancıların amacı; *açtıkları bu okullarda kendi kültürlerini yaymak, misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak, azınlıklıkları milliyetçilik şuuruyla devlete karşı isyan ettirmektir.*

Osmanlı Devleti bu okulları denetleyemiyordu. 1914'te kapitülasyonların kaldırılması ile bu okulların çoğu kapatıldı. 1915 yılında çıkarılan talimatname ile bu okulların zararlı faaliyetleri önlenmek istenmişti. Ancak bu okullardaki yıkıcı faaliyetler önlenmedi. Tanzimat döneminde yapılan değişikliklerle öğretim kurumlarında ortaya çıkan bu çeşitlilik; çok farklı bilgi, düşünce, dünya görüşüne sahip

insanlar yetişmesine sebep olmuştur. Bu zıtlıklar toplumda olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

D. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM (1938'E KADAR)

1. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışı

Milli Mücadele yıllarında eğitimi planlama adına 1921 yılında **Maarif Kongresi** toplanmış ve kongrede ilköğretim ortaöğretim programları ile köy öğretmeni yetiştirilmesi konuları görüşülmüştü.

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda **yabancı okullar** meselesi ele alınmıştı. Buna göre yabancı okullar Türk kanunlarına ve diğer okulların bağlı bulunduğu tüzük ve yönetmeliklere uyacaklardı. Bu okullardaki eğitim ve öğretimi Türk hükümeti düzenleyecekti

Cumhuriyet dönemi eğitim alanında yapılan çalışmalar, Osmanlıdan miras kalan problem ve sıkıntıları ortadan kaldırmanın yanında, çağdaş eğitim alanında meydana gelen değişimleri de yakalamayı hedefliyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında okur- yazar nüfus azdı. Öğretmenlerin çoğu mesleki eğitimden geçmemişti ve öğretim programları günün ihtiyaçlarına cevap veremez durumdaydı. Okul binalarının çoğu eğitim öğretime elverişli değildi. Ayrıca ders araç- gereçleri bakımından okullar yetersizdi. Eğitimle ilgili merkez ve taşra teşkilatı tam anlamıyla kurulamamıştı.

Eğitim ve kültür alanlarındaki inkılâpların yapılmasında; eğitim ve öğretimdeki çatışmayı ortadan kaldırarak birlik beraberliğin sağlamak, eğitim ve öğretim faaliyetlerini çağdaş ve laik hale getirmek, eğitimi yaygınlaştırmak ve kolaylaştırmak ve her alanda yeterli eleman yetiştirmek, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak, Türk dilini ve tarihini araştırmak gibi amaçlar etkili olmuştur.

3 Mart 1924'te kabul edilen **Tevhid-i Tedrisat Kanunu**'yla eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak öğretim birliği sağlandı. Azınlık ve yabancı okulların dini ve siyasi amaçlarla öğretim yapmaları yasaklandı.

1 Kasım 1928 tarihinde çıkarılan **Türk Harfleri Hakkında Kanun** ile Latin harflerini kabul edildi.

2. Eğitim-Öğretim Alanındaki Diğer Gelişmeler

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren okul öncesinden, üniversiteye kadar eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır.

- 1924 yılında Topkapı Sarayı müze haline getirilmiş, aynı yıl Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açılmıştır.
- 1925'te açılan Ankara Hukuk Mektebi **Hukuk Fakültesi** adını almıştır.
- 1930'da Ankara'da Etnografya Müzesi açılmıştır.
- 1933'te Darülfünun kaldırılarak yerine **İstanbul Üniversitesi** kurulmuştur. Bu üniversitede Hitler Almanyası'ndan kaçan bilim adamları da görev almışlardır.
- 1933'te **Yüksek Ziraat Enstitüsü** kurulmuştur.
- 1936'da **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** açılmıştır.
- İstanbul'daki Sanayi-i Nefise Mektebi, **Güzel Sanatlar Akademisi**'ne dönüştürülmüştür.

- 1936'da Ankara **Devlet Konservatuvanı** açılmıştır.
- 1937 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın bir kısmı müze haline dönüştürülmüştür.
- Eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak için çok sayıda ilk, orta, lise ve öğretmen okulu açılmıştır.

6. TÜRKLERDE SANAT

A. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SANAT

Orta Asya Türk sanatının temeli ilk Türk devletlerinde görülen altı göçebe kültürüne dayanır. Göçebe yaşam tarzını benimseyen Hunlarda ve Kök Türklerde **taşınabilir** sanat eserleri öne çıkarken yerleşik hayata geçen Uygurlar farklı eserler yapmışlardır.

Türkler sabit ev kültüründen haberdar olmalarına rağmen konargöçer yaşam tarzından dolayı **çadır**da yaşamayı tercih etmişler, bu da çadır sanatının gelişmesine neden olmuştur. Çadır geleneği, **mimarinin** yanında **süsleme sanatını** da etkilemiştir. Orta Asya'da Türklerin kullandıkları özellikle kağan çadırları süsleme bakımından daha zengin ve daha büyüktü. Otağlarda kumaş, keçe ve çadır üzerine aplike tekniği ile yapılmış kaplan ile dağ keçisi geyik gibi hayvanların mücadelelerini anlatan betimlemeler vardı.

Köktürkler döneminde anıt mezarlar (Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan mezarları) yapılmış ve bu mezarlarda dikdörtgen bir alan içinde, tören yolu ve bu yol üzerinde ölen kişinin yaptıklarını ve devletin durumunu anlatan kitabeler, çeşitli heykeller ve ortada bir sunak vardı.

Yerleşik yaşama geçen Uygurlar anıtmezarları, çadırdan esinlenerek kubbeli yapmışlardır. **Karahohoça** yakınlarındaki kubbeli anıt mezarları bu döneme aittir. Ayrıca kubbeli tapınaklarda (stupa) duvar ile kubbe arasındaki bağlantıyı sağlamak için üçgen kullanmışlardır. Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde de kullanılan bu üçgenlere **Türk üçgeni** denir.

Uygurlar mimari alanda büyük gelişme göstermiş, birçok şehir kurup etrafını surlarla çevirmiş, evler, saraylar, Budist tapınakları inşa etmişlerdir. Hunlar ve Kök Türklerde bilinen kerpiç ve tuğladan yapılmış toprak damlı ev mimarisini Uygurlar geliştirmiştir. Bu dönemde yapılan manastır ve tapınaklar, Türk İslam devletlerindeki medreselere örnek olmuştur.

Kök Türkler döneminde heykel sanatı önemli gelişme göstermiş ve heykellerdeki yüz ve saç biçimi ile tarzı gerçeğe yakın bir şekilde yontulmuştur. Öldürülen düşmanları temsil eden **balballar** (bengü taş, baba taş ve kadın taş) balballar **mezar taşı** olarak günümüze yansımıştır. **Uygurlar** döneminde heykel sanatı gelişmiş; işlenmesi kolay alçı, toprak, ahşap, taş ve madenden eserler yapılmıştır.

Türk resim sanatının temeli Uygurlar döneminde atılmıştır. Uygurların tapınakları süslemek için yaptıkları duvar resimlerinde (**fresko**) insan yüzündeki duygular gösterilmiş ve portre sanatına geçiş yapılmıştır. Ayrıca kitapları süslemek için dini ve günlük hayatı resmeden **minyatürler** yapılmıştır. Minyatür sanatı Uygurlardan Moğollar aracılığıyla İran ve Anadolu'ya taşınarak Osmanlılara

geçmiştir. Çini sanatının da Uygurlarda başladığı bilinmektedir.

Türkler; demircilik, dokumacılık, dericilik, maden ve ahşap işçiliği gibi el sanatları ile uğraşmışlardır. Yaptıkları eserlerde çeşitli hayvanları ve mücadele sahnelerini anlatan motifler vardır. Bu süslemeye **hayvan üslubu** denilir. Türk maden sanatının ilk örnekleri altın, gümüş, demir ve bronz gibi madenlerden yapılmıştır. Ham demirden **çelik** elde etmişler kılıç, kalkan, mızrak, ok uçları gibi eşyalar yapmışlardır. Türkler ahşap malzemeden ihtiyaçlarına göre sandalye, masa, dolap gibi ev eşyaları, mutfak takımları, göçlerde kullanılan araba ile at koşum takımlarını da ustalıkla yapmışlardır.

Türkler dokumacılık sanatında da gelişme göstermişler yünden keçe, çadır, çeşitli giysiler dokumuşlardır. Türklerde halıcılık sanatı da erken dönemlerden itibaren gelişme göstermiştir. Güney Sibirya'da Altay dağları eteklerindeki kurganlarda bulunan **Pazırık Halısı**, dünyanın en eski halısı olarak kabul edilmektedir. 1,9 m eninde 2 m boyunda olan halı, ince yün iplik kullanılarak Türk düğümüyle dokunmuştur. Desimetre kareye 3600 düğüm atılmıştır.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE SANAT

1. Mimari

Türk-İslam sanatının temelleri **Karahanlılar** döneminde atılmıştır. Bu dönemin mimari eserleri diğer dönemlere örnek oluşturmuştur. Gazneliler Döneminde Hint ve İslam sanatları kaynaşmış, Büyük Selçuklular; Abbasi, Sasani ve Karahanlı sanat ve mimari geleneklerini geliştirerek yeni sentezlere ulaşmış ve Türkiye Selçuklu sanatına kaynak teşkil etmişlerdir.

a) Dini Mimari:

Türk-İslam devletlerinde yerleşik hayata geçişle birlikte imar faaliyetleri başlamış ve camiler başta olmak üzere medrese, kervansaray, köprü gibi pek çok eserler inşa edilmiştir. Karahanlılar'da camide kullanılan **kubbe**, önemli bir mimari unsur olarak öne çıkmıştır. **Türk üçgeni** kullanılmaya devam etmiştir. Büyük Selçuklularda büyük çapta camiler yapılmış ve **eyvanlı tip cami** modelini geliştirmişlerdir. Büyük Selçukluların İran'da yaptıkları **Mescid-i Cuma** camileri kubbenin önem kazandığı camilerdir.

İslamiyet'in etkisiyle gelişen **minare** geleneği Türk-İslam sanatında önemli bir yere sahiptir. Minareler tuğlaların farklı dizilmesiyle, çeşitli bitki motifleriyle, geometrik desenler, **çini süslemeleri** ve **kufi yazılarla** süslenmiştir.

13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da cami ve medreselerin girişi kapılarına çifte minare yapılmıştır. Çifte minareler devleti sembolize etmesi ve daha ihtişamlı görünmesi nedeniyle kullanılmıştır. Erzurum Çifte Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese, Sivas Çifte Minareli Medrese bunlara örnektir. Osmanlı minareleri daha önceki dönemlere göre daha ince ve süslüdür.

İlk Türk-İslam devletlerinde anıt mezar ilk kez Karahanlılar döneminde **Türbe Mimarisi** şeklinde ortaya çıkmıştır. Selçuklularda anıt mezarlar **türbe** ve **kümbet** olmak üzere iki şekilde inşa edilmiştir. Konik veya piramit bir külahla

örtülen mezarlara kümbet, kubbeyle örtülü olanına da türbe denir.

Anadolu'da **taş** bol bulunduğu için anıtmezarlarda tuğlanın yerine daha çok taş kullanılmıştır. Başlangıçta tek olarak yapılan bu binalar daha sonra cami ve medreselere **bitişik** olarak inşa edilmiştir.

Dini mimarinin önemli unsurlarından biri de medreselerdir. Türk-İslam devletlerinde ilk medrese Karahanlılar zamanında yapılmıştır. Selçuklular medresede yeni bir tarz oluşturmuşlardır. Bu tipte yatılı öğrenci odaları ve dersaneler bir araya gelmiştir. Bu dönemin en önemli medresesi şüphesiz **Nizamiye Medreseleri**'dir.

Beylikler ve Türkiye Selçukluları dönemi medrese mimarisi, temel olarak Büyük Selçuklu geleneğine dayanır. Anadolu medreseleri **kubbeli** ve **eyvanlı** olarak iki tip hâlinindedir, daha küçük ölçülerde ve dikdörtgen şeklinde yapılmış olup süslemeli taç kapıya sahiptir. Kubbeli medreselerde avlunun üstü bir kubbeyle örtülüdür.

b) Sivil Mimari

Bu alanda ilk eser **kervansaraylar** ilk kez Karahanlılar zamanında yapılmış ve adına **ribat** denilmiştir. Güvenlik ve konaklama amacıyla yapılan ribatlar savunma duvarlarıyla çevrili, mescit, ahır ve odalardan oluşan bir yapıdır. Türkiye Selçukluları'nda kervansaraylar anıtsallıkları, planları ve süslemeleriyle ön plana çıkar. Han veya **Sultan Han** denilen bu yapılar **avlulu kapalı** ve **karma** olarak inşa edilmiştir. Avlunun ortasındaki köşk mescidiyle beraber kütüphane, revir, hamam, tamirhane gibi toplum ihtiyacına yönelik birçok bölüm de hanlarda yer almaktadır.

Saraylar, Gazneliler döneminde daha fazla gelişme göstermiştir. Gazne saray planları daha sonraki dönemlere örnek oluşturmuştur.

Türkler Anadolu'ya gelirken Orta Asya ve İran'daki geleneksel mimariden etkilenerek konut mimarisinde yeni sentezler oluşturmuştur. İlk Türk evleri çadırın bir kopyası olarak inşa edildi. Çadırdaki düzen daha sabit sembollerle ev planına aktarıldı.

Beylikler Döneminde Mimari Alanda Gelişmeler

Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ Savaşı'ndan sonra dağılmasıyla birlikte Anadolu'da beylikler dönemi başlamıştır. Bu beylikler yaptıkları eserlerle Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamışlar ve Osmanlı mimari anlayışına da temel oluşturmuşlardır.

2. Süsleme Sanatı

Türk-İslam devletlerinde süsleme sanatı il Türk devletlerine göre değişiklik ve çeşitlilik göstermiştir. Uygurlardan beri kullanılan çini sanatı Karahanlılar ve Gaznelilerde de görülmektedir. Bu sanat beylikler döneminde de gelişimini sürdürmüştür. Çinilerde yazı ve **geometrik şekiller** kullanılmıştır.

Türkler Anadolu'ya gelinceye kadar eserlerinde tuğla süslemeleri kullanmışlar, Anadolu'da taşın bol olması taş oymacılığını da geliştirmiştir. Taş süslemelerde çift başlı kartal, kartal, kuş, ejder, aslan, geyik, melek, yıldız gibi figürler kullanılmıştır. Taş süslemenin yanında ahşap

işçiliği yapıların pencere ve kapı kanatlarında, cami minberlerinde kullanılmıştır.

Resim konusundaki dini endişe **minyatür** sanatının gelişmesini sağlamıştır. İlk büyük Türk hattatı **Amasyalı Yakut**'un (XIII. yüzyıl) hat sanatının tüm kaidelerini ortaya koymasıyla Türk hat sanatının temelleri atılmıştır. Hat sanatı sadece kitaplarda değil seramik kaplar, madeni eşyalar ve mimari eserler üzerinde de görülmektedir.

3. El Sanatları

Büyük Selçuklu döneminde gelişen maden sanatı XII. yüzyılda Artuklular ve Selçuklular ile Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Oyma, kakma, kabartma gibi tekniklerin kullanıldığı bu sanat alanında kandil, şamdan, buhurdanlık gibi gündelik yaşama ilişkin birçok madeni eşyalar yapılmıştır.

İlk Türk devletlerinden itibaren yaygın olan halı ve kilim dokumacılığı gelişerek devam etmiştir. Halıyı Anadolu'ya Türkler getirmiş ve halıcılık Orta Anadolu'dan Batı'ya yayılmıştır. Halılarda baklava, yıldız, bitki ve **hayvan motifleri** kullanılmıştır.

C. OSMANLI SANATI

Osmanlı sanatı, Selçuklu, İran ve Bizans sanatından da etkilenecek kendine has bir üslup oluşturmuş ve dünya sanat tarihinde kendisine müstesna bir yer edinmiştir.

1. Mimari

Osmanlı mimarisi, en çok Selçuklu mimarisinden etkileneştir. Çeşitli dönemlerde farklı özellikler gösteren Osmanlı mimarisi erken, klasik ve geç dönem olmak üzere sınıflandırılabilir.

a. Dinî Mimari:

Erken dönem Osmanlı mimari eserleri İznik, Bursa ve Edirne'de yapılmıştır. Dinî mimari alanındaki **camii**, **medrese** ve **türbeler**dir. Osmanlı Devleti bu dönemde Selçuklu Dönemi camilerini örnek almışlardır. Tek kubbeli, ters T planlı, çok ve merkezî kubbeli camiler ve Klasik Döneme geçiş camileri bu döneme ait örneklerdir.

İstanbul'un Fethi'yle başlayan klasik dönemde Osmanlı mimarisi kendine has üslubunu oluşturmuştur. İlk kez merkezî kubbeli camilere yarım kubbeler eklemek ya da tek bir merkezî kubbe ile mekânı örterek geniş alan oluşturma amacı bir ölçüde gerçekleştirildi. Bu dönemin ilk örneği İstanbul Bayezit Camii'dir.

Osmanlı mimarisi, **Mimar Sinan**(1489–1588) ile en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Yavuz, Kanuni, II. Selim ve III. Murad devirlerinde mimarbaşılık yapan Mimar Sinan, 300'den fazla eser yapmıştır. En önemli üç eseri; **İstanbul Şehzadebaşı Camii** çiraklık, **İstanbul Süleymaniye Camii** kalfalık, **Edirne Selimiye Camii** ustalık dönemi eserleridir.

Bu dönem aynı zamanda büyük külliye devri'dir. Şehirler, merkeze yapılan külliyenin etrafında gelişme gösterdi. Bu dönemde Edirne, Amasya ve İstanbul'da yapılan külliyeler yapılmıştır.

XVII. yüzyılda Mimar Mehmed Ağa **Sultan Ahmed Camii**'ni yapmıştır. İstanbul Eminönü Meydanı'ndaki Yeni Camii 17. yüzyılda yapılan klasik eserlerdendir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki yakın ilişkiler mimariyi de etkilemiş ve Batı sanatındaki Barok ve Rokoko tarzları Osmanlı mimarisinde kullanılmaya başlanmıştır. Valide Camii, Laleli Camii ve Nuruosmaniye Camii bu anlayışa örnektir. Bu yeni tarz **Geç Dönem Osmanlı Mimarisi** olarak adlandırılmıştır.

Klasik Dönem Osmanlı medreseleri genellikle külliye içinde yer alırken bağımsız olarak yapılanları da vardır. Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreseleri en önemlileridir.

Osmanlı türbeleri daha sonraları çokgen gövdeli olarak inşa edilmiş, iç ve dış mekânda süslemelere yer verilmiştir. Mimar Sinan'la birlikte önu revakla örtülü türbeler yapılmıştır.

b. Sivil Mimari:

Osmanlı Devleti; kuruluşundan itibaren İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul başta olmak üzere fethedilen yerlerde sivil mimariye de önem vermiştir. Bu yapıların başında saray, köşk, kervansaray, han, çarşı (bedesten), sebil (çeşme), hamam ve su kemerleri gelmektedir.

Osmanlı Dönemi en önemli sarayı Fatih döneminde yaptırılan Topkapı Sarayı'dır. 380 yıl Osmanlı padişahlarının yaşadığı ve devletin yönetildiği merkez olmuştur.

Geç Dönem Osmanlı mimarisinde dinî alanda olduğu gibi sivil alanda da Batı etkisi görülmüştür. Sultan Abdülmecit döneminde Avrupa sarayları örnek alınarak **Dolmabahçe Sarayı** yaptırılmıştır. Sarayın mimarları Hacı Emin Paşa, Serkis Balyan ve Nikogos Balyan'dır. Sarayın süslemeleri barok, rokoko, ampir özelliklerini gösterir.

Türklerin farklı coğrafyalardan etkilenecek kazandıkları mimari tecrübeler zaman içinde kaynaşarak geleneksel **Türk evini** ortaya çıkarmıştır. Tüm Osmanlı topraklarında inşa edilen bu evler, bugün Balkanlarda ve Kırım'da görülmeye etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ticaret yolları üzerinde **kervansaraylar** ve şehir merkezinde **hanlar** inşa edilmiştir. Osmanlı kervansarayları tuğla ve kesme taştan Selçuklu planına uygun biçimde yapılmıştır. Hanlar ise iki katlı olup alt katlarda depo ve ahırlar, üst katlarda yolcuların kalmaları için odalar bulunmaktadır.

Ayrıca şehirlerde ticaretin yapıldığı **bedestenler** yapılmıştır. Etrafı dükkânlarla çevrili olup üzerleri kubbeler ile örtülüdür. Bedestenler genellikle taştan yapılmıştır.

Osmanlı Devleti egemenlik kurduğu Balkanlar, Kırım, Orta Doğu ve Kuzey Afrika topraklarında pek çok cami, köprü, tekke, han, hamam, kale gibi eserler yapmıştır.

2. Süsleme Sanatları

Osmanlı Devleti'nde minyatür sanatı gelişmiş pek çok sanatçı yetişmiştir. Nakkaş Sinan Bey(XV. yüzyıl), Matrakçı Nasuh(XVI. yüzyıl), Levni(XVIII. yüzyıl) bunlardan bazılarıdır. Bunların dışında hat, ebru tezhip, çinçilik, oymacılık ve ahşap işçiliği sanatları da çok gelişmiş ve birbirinden güzel eserler verilmiştir.

3. El Sanatları

Halicilik, Osmanlı döneminde de gelişimini sürdürmüştür. Halılarda genellikle Selçuklularda kullanılan geometrik motifler yerini bitkisel motiflere bırakmıştır. Yün, pamuk ve ipekten halılar dokunmuştur. Osmanlılar altın, gümüş, bakır ve pirinçten tombak denilen altın kaplamalı eşyalar, minare âlemleri, ibrik, leğen, gümüş, bakır tepsiler ve benzeri mutfak eşyaları yapmışlardır. Osmanlılarda **ciltçilik** sanatı da gelişmiştir.

4. Müzik

Osmanlıda musikinin öğretilip icra edildiği yer Enderun mektebi, Mehterhane Mevlevi ve Bektaşî tekkeleriydi. Ayrıca Karacaoğlan, Köroğlu gibi halk şairleri de Türk sazı ile türküler söylerdi.

XIV. ve XV. yüzyılda yetişen Safiyüddin Urme ile Abdulkadir Meragî, XVI. yüzyılda da Kırım Hanı Gazi Giray Han önemli bestekârlardandı. Bu dönemde Türk musikisinin başlıca aletleri ney, kemençe, çöğür, zil, zurna, kopuz, bağlama, davul, kös ve tamburdu. XVII. yüzyılda ise Ömer Bey, Hafız Post Mustafa İtrî Efendi (ölümü: 1712) gibi önemli bestekârlar yetişti. İtrî, musikimize Neva-kar makamını kazandırdı.

XIX. yüzyılın en önemli bestekârları İsmail Dede Efendi, Dellâlzade İsmail Efendi, Mehmet Zekai Dede, Hacı Arif Bey, Şevki Bey ve Tanburî Cemil Bey'di. Ayrıca 1826'da İtalyan Donazetti başkanlığında (1831) **Mızıkaya-yı Hümayun** kurulmuştur. 1908'de de **Darülelhan** (konservatuvar) kuruldu. Bunun yanında Osmanlı padişahlarından müzik ile uğraşmıştı. II. Murat, II. Bayezit, IV. Murat, II. Mustafa, III. Ahmet, III. Selim, II. Mahmut bunlara örnek verilebilir. III. Selim Suzi dilara makamını keşfetmiş ve besteler yapmıştır.

Ç. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SANATI

1. Mimari

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan **milliyetçilik** akımı, Osmanlı mimarlarını da etkilemiş ve Osmanlı mimarisini Batı etkilerinden kurtarmak isteyen mimarlar, **I. Ulusal Mimarlık Akımı** etrafında toplanmıştır. Bu akıma göre Selçuklu ve Osmanlıdan gelen mimari öğeler Batı tarzlarıyla birleştirilmelidir.

Bu dönemde yapılan eserlerde Klasik Osmanlı mimarisinde görülen sütun ve kemerler yeniden kullanılmış ve yapıların cephe, giriş ve köşeleri kubbelerle hareketlendirilerek, yapı planları Batı'dan alınırken süslemede Türk çinileri kullanılmıştır. Ali Talat Bey, Mimar Kemalettin Bey, Vedat Tek dönemin ünlü mimarları arasındadır.

1940- 1950 yılları arasında ortaya çıkan II. Ulusal Mimarlık Akımı Selçuklu ve Osmanlı geleneğini devam ettirmiştir. Bu dönemdeki sivil mimarlık özellikle Türk evinin etkisinde kalmıştır. Dönemin eserlerinden biri; Emin Onat ve Orhan Arda'nın yaptığı **Anıtkabir**'dir.

2. Müzik

Cumhuriyet Döneminde inkılâpların etkisiyle daha çok **Klasik Batı Müziği**ne önem verildi. 1924 yılında müzik öğretmeni yetiştirmek için **Musiki Muallim Mektebi** kuruldu. Sanatçı yetiştirme işlevini de üstlenen kurum, daha sonra **Ankara Devlet Konservatuvarı** oldu. Müzik eğitimi

için Avrupa ülkelerine öğrenci gönderildi. Öğrenimlerini devlet adına yurtdışında yapan Ulvi Cemal Erkin, Hasan Ferit Alnar, Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses Türk sanat tarihinde Türk Beşleri olarak anılmıştır. Eserlerinde genellikle Batı müziği ilkelerini halk müziğinden gelen öğelerle birleştirmişlerdir.

3. Güzel Sanatlar

1883'te **Sanayi-i Nefise Mektebi**'nin kurulmasıyla başlayan **heykelticilik** Cumhuriyet döneminde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Kurtuluş Savaşı ve inkılâpların konu alınarak çok sayıda Atatürk büstü ve heykelleri yapılmıştır. Henri Krippel, Pietro Kanonika yerli sanatçılardan Ratip Aşir Acudoğlu, Ali Hadi Bara, Zühtü Müridoğlu dönemin ünlü heykeltıraşlarıdır.

Minyatür sanatı XVIII. yüzyılda giderek etkinliğini kaybetmiş ve yerini **resim sanatına** bırakmıştı. Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa'ya gönderilen ilk resim sanatçıları Türkiye'de resim sanatının gelişmesinde etkili olmuştur. Şeker Ahmet Paşa, Osman Hamdi Bey, Süleyman Seyyid Bey ve Hüseyin Zekai Paşa bu dönemde yetişen ünlü ressamlardır.

1883'te kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nden (Güzel Sanatlar Akademisi) mezun olan İbrahim Çallı, Hüseyin Avni Lifij, Namık İsmail gibi kişiler Türkiye'de resim sanatının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

1929'da **Bağımsız Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği** kurulmuştur. İlk kuşak ressamları Türk resim sanatında yeni bir dönemin öncüsü olmuş ve bu sanatın benimsenmesi için büyük çaba harcamışlardır. 1933'te resim sanatının Avrupa sanat akımları doğrultusunda gelişmesi gerektiğini savunan bazı ressamlar **D Grubu**'nu kurmuşlardır. Bu sanatçılar eserlerinde **kübizmin** etkisinde kalmışlardır.

4. Edebiyat

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, daha önce Millî Edebiyat akımı etkisinde şiirler yazan **Beş Hececiler**, hece ölçüsüyle şiir yazmayı sürdürmüştür. Ayrıca Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Muhip Dıranas gibi şairler de önemli eserler vermişlerdir. 1928'de **Yedi Meşaleciler** olarak bilinen topluluk ortaya çıkmıştır. Yine bu yıllarda Cahit Sıtkı Tarancı ile Fazıl Hüsnü Dağlarca dönemin diğer önemli şairleridir. Hikâye ve romanda; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Sait Faik Abasıyanık, Memduh Şevket Esenal ve Peyami Safa dönemin öne çıkan en önemli yazarlardır. Bu dönemde **Türk Dil Kurumu** kurulmuştur. Dilde **sadeleşme** çalışmaları hızlanmış; sürüp gelen dil tartışmaları olmuştur. Eserlerde Kurtuluş Savaşı, millî sorunlar ve halkın yaşam biçimi işlenmiştir. Sanatçılar, yapılan inkılâpları benimsetmeyi, halkı aydınlatmayı görev saymışlardır. Şiirde ise aruz vezninin yerini **hece ölçüsü** almıştır.

